

TASAVVUFÎ GELENEKTE HÜRRİYET ALGISI

**2020
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ**

Hayriye BAL

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. İbrahim İŞİTAN**

TASAVVUFÎ GELENEKTE HÜRRİYET ALGISI

Hayriye BAL

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. İbrahim İŞİTAN**

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**KARABÜK
Ağustos 2020**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ	6
ÖZ.....	8
ABSTRACT.....	9
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	10
ARCHIVE RECORD INFORMATION	11
KISALTMALAR	12
GİRİŞ	13
1.ARAŞTIRMANIN KONUSU	13
2.ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	14
3.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	15
4.ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ / PROBLEMLERİ	15
5.KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER.....	17
6.HÜRRİYETE GİRİŞ.....	18
BİRİNCİ BÖLÜM: HÜRRİYET ALGISI	23
1.Hürriyet Kavramının Tanımı	23
2.Semâvî Dinlerde Hürriyet	25
2.1. Yahudilikte Hürriyet.....	26
2.2. Hristiyanlıkta Hürriyet.....	26
2.3. İslâmîyet'te Hürriyet.....	28
3.Kur'an ve Sünnette Hürriyet	31
4.İslâmî Disiplinlerde Hürriyet.....	34

4.1. İslâm Hukukunda Hürriyet.....	35
4.2. Kelamda Hürriyet	36
4.2.1. Kaderiyye.....	36
4.2.2. Cebriyye.....	37
4.2.3. Ehl-i Sünnet (Telifçi Görüş).....	39
4.3. Felsefe ve Ahlâkta Hürriyet.....	41
5.Günümüz Dünyasında Hürriyet Algısı	46
İKİNCİ BÖLÜM: TASAVVUFÎ GELENEKTE HÜRRİYET ALGISI	61
1.Hürriyet İle İlgili Sûfi Davranışlar	70
1.1. Kalbi Mâsivâdan Arındırmak.....	70
1.2. Dünyayla İlişkiyi Kesmek	71
1.3. Nefsin Kötü İstek ve Arzularına Karşı Gelmek.....	74
1.4. Tam Bir Teslimiyetle Allah’a Kul Olmak	78
1.5. Mürşid-i Kâmile Tâbî Olmak.....	82
2.Hürriyet İle İlgili Önemli Tasavvufî Kavramlar.....	84
2.1. Tasavvufî Makamlar	85
2.1.1. Tevbe	86
2.1.2. Vera’	90
2.1.3. Zühd	92
2.1.4. Fakr	96
2.1.5. Sabır	100
2.1.6. Tevekkül	104
2.1.7. Rızâ.....	108
2.2. Hürriyete Götüren Sûfi Uygulamalar	110
2.2.1. Dua	110
2.2.2. Zikir.....	112
2.2.3. Aşk/Muhabbet.....	115

2.2.4. İstikâmet	119
2.2.5. Sıdk.....	121
2.2.6. İhlâs	123
2.2.7. Hayâ	125
2.2.8. Tevâzu'	128
2.2.9. Şefkat (Merhamet).....	130
2.2.10. Kanaat.....	132
2.2.11. Cûd (Cömertlik)	134
2.2.12. İsâr.....	135
2.2.13. İhsan	137
SONUÇ	140
KAYNAKÇA	144
ÖZGEÇMİŞ	153

TEZ ONAY SAYFASI

Hayriye BAL tarafından hazırlanan “TASAVVUFÎ GELENEKTE HÜRRİYET ALGISI” başlıklı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İbrahim İŞİTAN

.....

Tez Danışmanı, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Unvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Prof. Dr. İbrahim İŞİTAN (SÜ)

.....

Üye : Doç. Dr. Hamdi KIZILER (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇOBAN (NEÜ)

.....

Savunma sınavı tarihi: 21/08/2020

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlâkî ve hukukî tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Hayriye BAL

İmza :

ÖNSÖZ

İnsanın, yaşamını sürdürmesi için yemek yemesi, su içmesi ve uyuması ne kadar önemliyse hürriyet de o kadar önemlidir. Hürriyetinden yoksun bırakılan bir insanın, hayatının devam etmesinin ya da etmemesinin çok fazla bir anlamı kalmamaktadır. Pekâlâ, insan yaşamı için bu kadar önemli olan hürriyet ne anlama gelmektedir? Bu hürriyet sınırlandırılabilir mi yoksa hiçbir sınır tanımaz mı? Hürriyet insan için bu dünyada maddî olan yaşam için mi geçerlidir yoksa mânevî yaşama da katkısı var mıdır? Modern dediğimiz günümüz dünyasında algılanan hürriyet anlayışı ve sûfîlerin algıladığı hürriyet anlayışı nasıldır, ikisinin ortak ve farklı yönleri var mıdır? İnsan, hürriyetini hangi değerler üzerine oturtmalıdır ve hürriyetinin mahiyetini ve şeklini nasıl belirlemelidir?

Biz de bu sorulardan yola çıkarak çalışmamızda öncelikle giriş bölümünde hürriyetin daha iyi anlaşılması için gerekli gördüğümüz bilgilere değineceğiz. Birinci bölümde hürriyetin çeşitli tanımlarına, semâvî dinlerin hürriyete yaklaşımlarına, Kur'an ve sünnetin hürriyet kavramını ne şekilde ele aldıklarına, hürriyet kavramına önem veren İslâmî disiplinlerin hürriyeti anlayış biçimlerine ve son olarak da günümüz dünyasında -özellikle ülkemiz ön planda tutularak- hürriyetin insanlar tarafından doğru veya yanlış olarak nasıl algılandığına, günümüz hürriyet anlayışının tıkanmış ve açılmayı bekleyen problemlerine yer vereceğiz. Çalışmamızın ikinci bölümündeyse sûfî geleneğin Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sünnetine dayandırılarak ortaya koyulmuş olan hürriyet anlayışından bahsederek günümüz hürriyet anlayışının tıkanıklarına çözümler getirmeye çalışacağız. Son olarak da mânevî hürriyet anlayışına katkı sağlayan diğer tasavvufî kavramlardan ve sûfî hürriyet anlayışının bireyin seyrü sülûk yolculuğundaki mânevî gelişimine ne şekilde katkı sağladığından bahsederek çalışmamızı sonlandıracağız.

Bu çalışmamızdaki amaç, günümüzde hastalıklı bir hal alarak bütün çıkış yolları tıkanmış olan ve belirli kesimlere hitap eden hürriyet algısını insanlara göstererek onların İslâmiyet'in ve İslâmî bir oluşum olan tasavvufî geleneğin belli bir kesime değil de bütün insanlığa hitap ettiği evrensel bir hürriyet algısının da var olduğunun farkına varmalarını sağlamaktır.

Bu çalışmanın ortaya çıkış sürecinde, ilk olarak çalışmama nasıl başlayacağımı ve neler yapacağımı, hangi kaynaklardan yararlanabileceğimi gösteren ve her konuda

bana yardımcı olan danışmanım Prof. Dr. İbrahim İŞİTAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu süreçte tezimi okuyarak bana görüşlerini sunan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni Merve ÇİNAR'a, Türkçe Öğretmeni Tuğba SEVİMLİ'ye, Öz kısmının İngilizce çevirisinde yardımcı olan İngilizce Öğretmeni Hasret KAYALAR'a ve bana her konuda destek olan aileme teşekkür ederim.

ÖZ

Hürriyet, geçmişten günümüze insanlık tarihinin her döneminde var olan ve üzerinde sürekli tartışılan bir olgudur. Yaşanılan dönem, benimsenen dinî algı, coğrafi koşullar, insanın kişisel duygu ve düşüncesi gibi birçok duruma göre çeşitli hürriyet anlayışları ortaya konulmuştur. Bu çalışmada tasavvufî geleneğin hürriyet algısı ve tasavvufî gelenekteki kavramların hürriyetle bağlantısı incelenmiştir. İlk olarak konunun daha iyi anlaşılabilmesi için çalışmanın birinci bölümünde hürriyetin tanımı yapılmış, semâvî dinlerde ve İslâmî ilimlerde hürriyetin nasıl anlaşıldığına bakılmış ve son olarak da günümüz modern dünyasındaki insanların hürriyete hangi anlamları yüklediğinden bahsedilmiştir.

Birinci bölümde ayrıca günümüzde insanlığın anlamış olduğu hürriyet algısı üzerinde de durularak bu hürriyet anlayışının eksiklikleri, çıkmazları ve bütün insanlığa hitap edip etmediği gibi konulardan ve ortaya çıkan problemlerin çözümü için neler yapılabileceğinden söz edilmiştir. Günümüzde insanların çoğunluğu, hürriyeti maddî boyutta ele alarak hürriyetin mânevî boyutunu bir kenara bırakmışlardır. Bunun sonucunda da insanların içindeki mânevî duygu ve düşünceler boşaltılarak yerine doyumsuzluğu getiren bir hürriyet anlayışı yerleştirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise tasavvufî geleneğin hürriyet anlayışına, bu gelenek içerisindeki âlimlerin görüşlerine ve hürriyetle bağlantılı bazı tasavvufî kavramlara yer verilerek çalışma sonlandırılmıştır. Böylece hürriyetin sadece maddî âlemle değil mânevî âlemle de bir bağlantısının olduğu ortaya konulmuştur. Hürriyet, Yaratıcı tarafından insana maddî ve mânevî yönden bahşedilmiş bir olgudur. İnsanın, iki âlemdeki hürriyetini elde ederek yaşayabilmesi için de bazı kural ve kaideleri yerine getirmesi gerekmektedir. Tasavvufî gelenekte mânevî hürriyetin elde edilmesi için gidilmesi gereken yolda kişinin, kendisine verilen görevleri eksiksiz yerine getirmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hürriyet; Özgürlük; Tasavvuf; Manevi Hürriyet; Manevi Özgürlük.

ABSTRACT

Freedom is a phenomenon that exists in all periods of human history from the past to the present and is constantly discussed. Various understandings of freedom were revealed according to many situations such as the religious perception, geographical conditions, personal emotion and thought of man. In this study, the perception of freedom of the mysticism tradition and the connection of concepts in sufistic tradition to freedom were examined. First, in order to better understand the subject, the first part of the study mentioned the definition of freedom, how freedom is understood in abrahamic religions and Islamic sciences, and finally, what the meanings of people in today's modern world attach to freedom are mentioned.

Today, the perception of freedom that humanity understands is also emphasized and issues such as the shortcomings of this understanding of freedom, the impasse, whether it addresses all humanity or not, and what can be done to solve the problems that arise. Today, the majority of people have taken liberty in a spiritual way and set aside the spiritual dimension. As a result, a sense of freedom was placed that brought insatiableness by emptying spiritual feelings and thoughts within people.

In the second part of the study, the concept of freedom in the Sufistic tradition, the views of the scholars in this tradition and some sufistic concepts related to freedom were given. It has been revealed that freedom has a connection not only to the spiritual world, but also to the spiritual world. Freedom is a phenomenon that has been given by the creator in a spiritual way. In order for a person to live by obtaining his freedom in two worlds, he must fulfill some rules and rules. In order to achieve spiritual freedom in the sufistic tradition, the person must complete the tasks given to him on the way to go.

Keywords : Freedom ; Liberty ; Mysticism ; Spiritual Freedom ; Spiritual Liberty.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Tasavvufî Gelenekte Hürriyet Algısı
Tezin Yazarı	Hayriye BAL
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. İbrahim İŞİTAN
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	2020
Tezin Alanı	Temel İslam Bilimleri
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	153
Anahtar Kelimeler	Hürriyet; Özgürlük; Tasavvuf; Manevi Hürriyet; Manevi Özgürlük.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	The Perception of Freedom in Sufistic Tradition
Author of the Thesis	Hayriye BAL
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. İbrahim İŞİTAN
Status of the Thesis	Master Thesis
Date of the Thesis	2020
Field of the Thesis	Basic Islamic Sciences
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	153
Keywords	Freedom ; Liberty ; Mysticism ; Spiritual Freedom ; Spiritual Liberty.

KISALTMALAR

- Bkz** : Bakınız
- Çev** : Çeviren
- Ed** : Editör
- Ekev** : Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
- Haz** : Hazırlayan
- Hz** : Hazreti
- İsam** : İslâm Araştırmaları Merkezi
- Kader** : Kalam Araştırmaları Sanal Dergisi
- Meb** : Milli Eğitim Bakanlığı
- M.ö** : Milattan Önce
- Ö** : Ölüm Tarihi
- Sav** : Sallallahü Aleyhi ve Sellem
- Tdv** : Türkiye Diyanet Vakfı
- Trc** : Tercüme Eden
- Trt** : Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

GİRİŞ

1.ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bütün bir insanlık tarihi boyunca hürriyet kavramının ne anlama geldiği ve insanın bir hürriyete sahip olup olmadığı konusu tartışılmıştır. Bu tartışma günümüzde de bütün hızıyla devam etmektedir. Bu konuda insanlar, yaşadıkları coğrafyaya, içinde buldukları zamana ve bu zamanın onlara tanıdığı imkânlarla, bir arada yaşadıkları topluma, toplumlarının kültür anlayışlarına, benimsemiş oldukları dinî anlayışlarına, siyasî görüşlerine, aile yapılarına, gelir durumlarına, cinsiyetlerine, ırklarına, almış oldukları eğitim çeşitlerine ve düzeylerine göre birçok görüş ve tanımlamalar yapmışlar ve hâlen de yapmaktadırlar.

Bazı insanlar, insanın hürriyetinin var olduğunu savunurken bazı insanlar da insanın hür olmadığını savunmuşlardır. Kimileri, hürriyete maddî yönden yaklaşırken kimileri de mânevî yönden yaklaşmışlardır. Hürriyetin Yaratıcı tarafından verildiğini benimseyenler olduğu gibi insanın kendi hürriyetini kendisinin elde ettiğini benimseyenler de olmuştur. İnsanın hürriyetinin sınırsız olduğunu savunanlar olduğu gibi onun hürriyetinin sınırlı olduğunu savunanlar da olmuştur. İnsanlar, bu benimsemiş oldukları görüşlerini de buldukları kaynaklarla temellendirme ve delillendirme yoluna gitmişlerdir.

Söz konusu bu tanımlamaların farklı boyutta olması nedeniyle biz de bu çalışmamızda, hürriyeti mânevî açıdan değerlendiren sûfîlerin bu konudaki görüşlerini ele aldık. İslâm mâneviyatı olarak kabul edilen tasavvuf ilminin hürriyet kavramına yüklemiş olduğu mânevî anlam, çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu çerçevede sûfî gelenekte hürriyetin tanımı, elde edilmesi için uyulması gereken kurallar ve konuyla ilgili önemli tasavvufî kavramlar ele alınacaktır.

Araştırmamıza hürriyet kavramının tanımından başlanarak ardından üç semâvî din olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet'in hürriyete yaklaşım şekillerine ve hürriyetin Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünnetindeki yerine değinilecektir. Ayrıca hürriyet konusunda benimsenen aşırı, orta ve serbest düşünce biçimleri ve İslâm hukuku, kelim ve felsefe gibi disiplinlerin hürriyeti algılayış biçimleri irdelenecektir. Bu bilgilerden yola çıkılarak günümüz dünyasında insanlar için hürriyetin ne anlama geldiği ve günümüz hürriyet anlayışının insanlara olumlu bir

şekilde mi yoksa olumsuz bir şekilde mi etki ettiği konusu detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Ardından tasavvuf anlayışının hürriyet kavramını ele alış biçimine, sūflerin hürriyet tanımlarına ve hürriyetle ilişkisi olan diğer tasavvufî uygulamalara ve kavramlara ayrıntılı bir şekilde yer verilerek tamamlanacaktır.

2.ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İslâm dininde hürriyet, bir insanın var oluşunun temel gayesi olarak görülmektedir. Hürriyet, insan hayatının vazgeçilmez bir ilkesidir. İnsanlar, akıl ve irade sahibi olmanın yanında hür oldukları için de dinî konularda belli yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu nedenle İslâmiyet, insanın hürriyetinin bir engeli olarak görülmemelidir. Çünkü insanlara hürriyeti veren İslâmiyet'in bizzat kendisidir. Ancak Batı düşüncesi, dinî olguyu insanların hürriyeti için bir engel olarak görmektedir ve bu düşüncesini bütün dünyaya yaymaya çalışmaktadır. Günümüzde insanların geneli, bu düşüncenin kendi hayatlarında ve yaşadıkları toplumda ne gibi zararlara yol açabileceğini düşünmeden bilinçsiz bir şekilde Batı'nın bu düşünce akımına kapılıp gitmektedirler.

Bu çalışmamızdaki amacımız, hürriyet kavramının insanlar için önemine, onun tek bir alanla sınırlanmayacağına ve sadece maddî alanla değil aynı zamanda insanın mâneviyatıyla da ilgili olduğuna dikkat çekerek bu konuda bir farkındalık oluşmasına katkı sağlamaktır. Bu şekilde insanların, birbirlerinin hürriyetlerine saygı duymaları, İslâmiyet'in insanın hürriyetinin karşısında değil de bizzat insanlara hürriyet hakkını verdiğini bilmeleri amaçlanmıştır. Günümüzdeki hürriyet anlayışının, insanlara Batı tarafından dayatılan bir anlayış olduğu ve böylelikle insanların dinî inançlarının ve mâneviyatlarının köreltilerek sadece insanları dünyevîleştirdiği sorununa dikkat çekilmek istenmiştir.

Ayrıca çok az insan tarafından bilinen ve insanı mânevî bir huzura kavuşturmayı amaçlayan tasavvufun ortaya koyduğu mânevî hürriyet anlayışının, insanlar tarafından bilinmesi sağlanarak mânevî benlik gelişimlerine ve mânevî huzurlarına katkıda bulunmak da çalışmamızın amaçları arasındadır.

3.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Hürriyet kavramı ve çeşitleriyle ilgili hem klasik hem de modern kaynaklarda çok sayıda eser bulunmaktadır. Ancak hürriyet kavramının tasavvufi boyutunu ele alan müstakil bir çalışmaya klasik ve modern kaynakların taranmasında rastlanmamıştır. Tasavvuf ilim dalının klasik kaynaklarından sadece bir kısmında hürriyet kavramıyla ilgili kısa bilgiler yer almaktadır. Ayrıca bu kaynaklarda tasavvufu ilgilendiren âlimlerin hürriyet tanımları da mevcuttur. Yapılan taramalar sonucunda hürriyetin tasavvufi boyutuyla ilgili tez çalışmasına da rastlanmamıştır. Hürriyetin diğer disiplinlerle ilişkisi ve hürriyetin çeşitleri konusunda hazırlanmış olan birçok tez çalışması mevcuttur. Bunun dışında hürriyetin tasavvufi boyutu ve bunun kişinin mânevî gelişimine katkısıyla ilgili sınırlı da olsa makale çalışmaları ve bu konuyla ilgili kitaplar içerisinde bilgiler mevcuttur.

Bu çalışmamızda hürriyetin, sadece maddî alanla ilgili olmayıp insanın mânevî gelişimine de çok büyük katkı sağladığı ortaya konmak istenmiştir. Ayrıca günümüzde hürriyet kavramının esas anlamından uzaklaşarak yanlış şekilde yorumlanması sonucu toplumda meydana gelen olumsuzluklara çalışmamızda yer verilerek Allah tarafından insanlara verilmiş olan hürriyetin esas gayesinin ne olduğuna dikkat çekilmek istenmiştir.

Bu amacı gerçekleştirmek için de birinci bölümde hürriyetin tanımı, semâvî dinlerde, Kur'an ve sünnette, farklı disiplinlerde ve günümüz dünyasında hürriyet başlıklarına yer verilerek konunun daha iyi anlaşılması için bir temel oluşturulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümdeyse hürriyetin tasavvufi boyutu ve hürriyetle ilgili tasavvufi uygulamalar ve kavramlara yer verilmiştir.

Çalışmamızda başta tasavvuf klasikleri olmak üzere diğer disiplinlere ait kaynaklar da kullanılmıştır. Doğrudan veya dolaylı olarak konumuzla ilgili olan kitap, tez ve makalelerden yararlanılmıştır. Ayrıca çalışmamızda klasik ve çağdaş sözlüklerden ve ansiklopedilerden de faydalanılmıştır.

4.ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ / PROBLEMLERİ

Her insanın hürriyet hakkı vardır ve insanların birbirlerinin hürriyetlerine haksız yere engel olma hakkı da yoktur. Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sünneti ve İslâmiyet'in bu iki temel kaynağına dayanarak fukahânın ittifakına göre de

insanların hürriyetlerinin haksız yere gasp edilemeyeceği kesin bir dille belirtilmektedir. Ancak geçmişte olduğu gibi günümüzde de insanların geneli, kendi özgürlükleri için başka insanların özgürlüğünü hiçe saymaktadırlar. Bunun sonucunda da hem kendilerine hem de içinde buldukları toplumlarına zarar vermektedirler.

Araştırmamızın ele aldığı temel problem Batı'nın, kendi kültürünü ve özgürlük anlayışını hızla dünya geneline yayması sonucu günümüz insanların -özellikle kendi ülkemiz açısından değerlendirdiğimizde- bu durumdan bilinçsiz bir şekilde etkilenerek kendi dinlerinin ve kültürlerinin öngörmüş olduğu hürriyet anlayışından uzaklaşmalarıdır. Bunun sonucunda insanlar, benimsemiş oldukları dinlerinin özgürlüklerini kısıtladığını hatta özgürlüklerini ellerinden aldığını düşünmektedirler. Onların, böyle düşünmelerinin en büyük sebebiyse kendi dinlerinin hürriyet anlayışını kulaktan dolma fikirlerle bilmeleri ya da yaşadıkları dinin hürriyet anlayışından tamamen habersiz olmalarıdır.

Çalışmamızda ele alınan bir diğer problemse insanların genelinin, hürriyet anlayışını sadece maddî yâni görünen alanla sınırlandırmaları ve hürriyetin insanın mâneviyatına olan etkisinin göz ardı edilmesidir. Bu nedenle, hürriyetin mânevî yaşama etkisi düşüncesi, sadece tasavvufla ilgilenen insanlarla sınırlı kalmaktadır. Hâlbuki geçmişten günümüze bütün insanlığın bir mânevî yaşamı ve buna dayalı hürriyet algısı hep olmuştur ve bu durum günümüzde de devam etmektedir.

Çalışmamızın hipotezi/amacı, Batı'nın etkisiyle dünya geneline hızla yayılan ve başkalarının özgürlüğünü dikkate almadan sadece kendi özgürlüğünü düşünerek toplumun dinî hürriyet anlayışını bozan “Batı tarzı hürriyet” anlayışına karşı İslâmiyet'in öngörmüş olduğu hürriyet anlayışı konusunda insanları aydınlatmaktır. Ayrıca hürriyetin görünen maddî alanla sınırlı olmadığını, insanın mâneviyatında da olduğunu ortaya koymaktır. Tasavvufî hürriyet anlayışından yola çıkarak günümüzdeki hürriyet anlayışındaki tıkanıklıkları gidermeye çalışmak bu çalışmanın hedefleri arasında yer almaktadır. Bu şekilde insanların uzaklaşmakta oldukları dinlerine ve dinlerinin hürriyet anlayışına daha sıkı bağlanmaları amaçlanmıştır.

5.KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Araştırmamızın temel konusu, sūfî yaşam tarzının ortaya koyduğu hürriyet algısıdır. Ancak konunun daha net bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olması bakımından bir altyapının oluşturulması için hürriyetin tanımı, Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sünnetindeki hürriyet kavramının yeri konusunda da bilgilere yer verilmiştir.

Hürriyet, insanlık tarihi boyunca tartışılan bir konu olduğu için dolayısıyla insanların benimsemiş oldukları dinlerin içerisinde de bir hürriyet anlayışı bulunmaktadır. Ayrıca hürriyet kavramının insanlar tarafından farklı şekillerde anlaşılması ve İslâmiyet'te de Kur'an-ı Kerim'in âyetlerinin yoruma açık olmasından dolayı hürriyet kavramı İslâmî disiplinler arasında da farklı yorumlanmış ve bunun sonucunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Yukarıda bahsettiklerimizin bir gereği olarak semâvî dinlerin ve bu farklı görüşlerin hürriyet anlayışı ile sūfî geleneğin hürriyet anlayışının benzer ve farklı yönlerini daha net bir şekilde görülmesi amaçlandığı için hürriyet kavramının semâvî dinlerdeki ve farklı düşüncelerdeki görüşlerine de çalışmamızda yer verilmiştir.

Günümüzdeki hürriyet anlayışına da çalışmamızda yer verilerek insanların, hürriyetin İslâmiyet'te ve İslâmî bir disiplin olan sūfî gelenekteki asıl mânâlarını bilmeme yönündeki eksikliklerine değinilmiştir. Bu şekilde konumuzun daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Son olarak da hürriyetle alakalı olan önemli bazı tasavvufî kavramların açıklanmasına da bu çalışmamızda yer verilmiştir.

Hürriyetin tanımı, diğer disiplinlerdeki yeri konusunda birçok esere ulaşılmasına karşın sūfî gelenekte hürriyet anlayışı konusunda müstakil bir eserin olmaması, tasavvufî kaynaklarda bu konuyla ilgili sınırlı bilginin bulunması ve bu konuda insanların çok fazla çalışmalarının bulunmaması sebebiyle çalışmamızın hazırlanması konusunda kaynak sıkıntısı yaşanmıştır.

İnsanların dinî, kültürel ve psikolojik vb. durumları dolayısıyla hürriyet konusu hakkındaki görüşlerin çok fazla olması, bu konuda kesin bir yargıda bulunmayı engellemiştir. Bu sebeplerden ötürü insanların, hürriyet anlayışına yaklaşımlarının farklı olması sebebiyle verebilecekleri tepkiler bu çalışma hazırlanırken göz önünde

bulundurulmaya çalışılmıştır. Amacımız geniş bir kitleye ulaşmak olduğundan değişkenli bir üslup kullanılmasına özen gösterilmeye çalışılmıştır. “Hürriyetin, öncelikle mânevî âlemde gerçekleşip sonra maddî dünyaya yansması.” fikrinden hareketle hürriyetin mânevî boyutuna daha fazla vurgu yapılmıştır. Maddî âlemdeki hürriyet konusuna da yeri geldiğinde değinilmiştir.

6.HÜRRİYETE GİRİŞ

Bireyin, tutum ve davranışlarını yönlendiren ve motive eden çeşitli etkenler vardır. Bunlar arasında cinsiyet, yaşanan coğrafya, toplumun kültür anlayışı, aile yapısı, hürriyet algısı, gelir durumu ve eğitim gibi birçok etken sayılabilir. Bu etkenler az ya da çok birbirini etkilemektedir. Örneğin, bir toplumun kültür ve hürriyet anlayışı aile yapısını etkiler. Bizim bu çalışmamızda üzerinde duracağımız konu, söz konusu etkenler arasında saydığımız “hürriyet algısı”dır. Çünkü hürriyet, insanın tutum ve davranışlarını etkileyen, yönlendiren ve motive eden en önemli unsurlardan biridir ve diğer etkenlerin çoğu hürriyet algısı etrafında şekillenmektedir. İnsan, doğduğu andan ölümüne kadar çevresiyle ilişkisini hürriyet üzerinden yürütmektedir. Kişi, kendi hürriyeti konusunda ailesi ve yaşadığı toplumdaki diğer insanlar tarafından kısıtlamalarla karşılaşmaktadır. Zamanla kendisine anlatılanlara ve toplumdaki tutum ve davranışlara farkında olarak ya da olmayarak alışma süreci yaşamakta ve kişiliğini oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalara göre hürriyeti bilinçli bir şekilde ve farkındalık sağlatarak sınırlamak daha doğru görülmektedir. Çünkü her türlü girişimi engellenen kişi, sağlıklı hareket etme kabiliyetini geliştiremeyecektir.¹

Düşünen bir varlık olarak yaratılan insanın hürriyetinin bilinçsizce sınırlandırılması ya da tamamen engellenmesi, kendi başına düşünmesini hatta bizzat insan olarak var olmasını engellemek demektir.² Hürriyete sahip olmayan bir insan, kendi hareketini düzenleyen faktörlerle etrafta sürüklenen bir sonbahar yaprağına benzetilmektedir.³ Bir insan, bir şeyi isteme, düşünme ve eyleme dönüştürme konusunda başkaları tarafından engellenmiyor ya da zorlanmıyorsa ve kendi isteği sonucunda hareket edip karar verebiliyorsa o insanın kişiliği hür olarak gelişmiş

¹ İbrahim Işıtan, “Sûfi Özgürlük Algısının Gençliğin Mânevî Kişilik Gelişimine Katkıları”, *Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri İçinde*, ed. Abdullah İnce (Sakarya: Ensar Neşriyat, 2016), 320.

² Sebatullah Tekin, “Modern Dünyanın Özgürlük Yanılsaması” (Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2010), 12.

³ Adnan Güriz, “İrade Hürriyeti” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 22/1 (Mayıs 1966): 635.

demektir. O zaman hürriyet, insanın kişiliğinin, kendi özünün ve kendi davranışlarının etkili olması demektir.⁴ Hür insan da hür olduğuna inanan ve bunun farkında olan insandır.⁵

İnsanda hem maddî hem de mânevî yönler vardır. Bu iki yönün de kendisine ait bir takım özellikleri vardır. İnsanı insan yapan başlıca değer olan hürriyet de insanın ruhunda ve kalbinde gerçekleşmektedir.⁶ Hürriyet, insanın davranışlarına etki ettiği gibi mânevî gelişimine de büyük katkı sağlamaktadır.⁷ Hürriyet, hem maddî hem de mânevî alanda elde edilmesi ve korunması zor olan bir haldir. Bu nedenle kişi, elde etmiş olduğu hürriyetine emek vermelidir.⁸

Hürriyet, insan için bir imkândır ve o imkân ancak dış ve iç engeller ortadan kalktığında gerçekleşmektedir. Dış engeller içerisinde insanın yaşamakta olduğu çevre, gelenekler, görenekler, otoritelere körü körüne bağlanma, çalıştığı işi, ailesi ve buna benzer durumlar sayılabilir. İç engellerse kişinin arzuları, ihtirasları, zevkleri ve kötü alışkanlıkları gibi özellikleri olabilir. Kişi, benimsemiş olduğu dinini bile yanlış yorumlaması sonucunda bu imkânını gerçekleştiremeyebilir. Kişinin, yukarıda bahsettiğimiz engellerden kurtularak hürriyet imkânını gerçekleştirmesi için güçlü bir iradeye sahip olması gerekmektedir. Çünkü hürriyet, aynı zamanda güçlü bir iradeye sahip olmaktır.⁹ Örneğin ünlü İslâm filozofu Fârâbî (ö. 339/950) özgür insanı, “Düşünmeyi gerektiren şeyde sağlam bir düşünce ve sağlam bir iradeye sahip olan insandır.” şeklinde tanımlamaktadır. İnsanın, hür sayılabilmesi için iradesini kullanabilmesi gerekmektedir.¹⁰ Fârâbî’ye göre insan, akıl gücüne ve hürriyete sahip olarak dünyaya gelmekte ve büyüdükçe sadece kendinde bulunan bu özellikleri kullanmasını öğrenmektedir.¹¹ Her insan potansiyel olarak “hür” yaratılmıştır.¹²

---

⁴ Cengiz Çuhadar, “Hürriyet Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2007): 135.

⁵ Eyüp Şahin, “İslam Felsefesi Geleneğinde Özgürlük Düşüncesi Üzerine”, *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Ocak 2009): 125.

⁶ Hasan Ocak, “Hürriyet Problemi Bağlamında İnsan Fiillerindeki Temel Dinamiklerin Fârâbî Felsefesindeki Yeri”, *Beytülhikme An International Journal of Philosophy* 2/1 (Haziran 2012): 48.

⁷ M. Askeri Küçükaya, “Ahmet Yesevî’de Hürriyet Kavramı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/16 (Temmuz-Aralık 2006): 122.

⁸ Gürbüz Deniz, “İnsan Hürriyeti”, *Eskiye Anadolı İlahiyat Akademisi Dergisi* /28 (Mayıs 2014): 172.

⁹ Mustafa Kök, “İnsan Hürriyeti, İslam ve Çalışma Üzerine Bir Deneme”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /1 (Ocak-Haziran 2003): 85.

¹⁰ Ocak, “Hürriyet Problemi”, 49.

¹¹ Ocak, “Hürriyet Problemi”, 63.

¹² Kök, “İnsan Hürriyeti”, 87.

Hürriyet, mutlu bir hayatın en önemli ögesidir. İnsan, doğuştan hürdür ve bu hürriyetini davranışlarıyla ortaya koymaktadır. Hürriyet, insanın özünden gelen bir kavram olup varoluşunun ana koşulu olarak görülmektedir. Yâni irade ve düşüncenin hür olmasının yanında bu irade ve düşüncenin hür bir şekilde eyleme dönüşmesi de gerekmektedir.¹³ Bir problemin aşılmasında hür bir şekilde düşünülmeyp iç ve dış engellerin sesine kulak verildiği zaman kişinin hürriyeti elinden alınmış olur.¹⁴ Bununla birlikte bir insanın hür olmasının tek başına bir anlamı olmamaktadır. Önemli olan asıl konu insanın, bu elindeki hürriyetiyle neyi yapıp neyi başardığıdır.¹⁵

Akıl ve iradeyle bilinçli tercihler yapabilmesi ve sınırlı da olsa kendisine verilen kudretle tercihlerini uygulayabilmesi insanı diğer canlılardan ayıran ve üstün kılan sebeplerin başında gelir.¹⁶ İnsan, tam bağımsız ve her istediğini yapabilen ya da her şeyiyle mecbur ve hiçbir şeyi yapamayan bir varlık olarak görülmemektedir. Mutlak hürriyet sadece Yaratıcıya mahsustur. İnsan için bu şekilde bir hürriyet düşünülemez.¹⁷ Mutlak varlık sadece Yaratıcıdır. İnsansa Yaratıcıdan ayrı fakat Yaratıcıya bağlı bir varlıktır. İnsanı bu şekilde var eden Yaratıcıdır. İnsan, bir fiili gerçekleştirip gerçekleştirilmeme konusunda Yaratıcı tarafından serbest bırakılmıştır. Kısacası insana bu hürriyeti Yaratıcı vermiştir.¹⁸ İnsan, Yaratıcı tarafından yaratılmış ancak onun tarafından bir robot gibi kurulmamıştır.¹⁹

Günümüz akademisyenlerinden Necati Öner'e (ö. 2019) göre Mutlak Varlık üzerinde düşünmeden hürriyet problemi için bir çözüm yolu bulunamamakta²⁰ ve insanın sınırlı hürriyeti, Yaratıcının sınırsız hürriyeti içerisinde yer almaktadır.²¹ Hürriyeti, insana Yaratıcı tarafından verilmiş bir hâl olarak görmektedir.²² Ona göre insan, sınırlı bir alanda hürriyete sahiptir. İnsan için mutlak hürriyet söz konusu değildir.²³ Batılı filozof Descartes'e (ö. 1650) göre de hürriyeti mutlak olan yalnızca

---

¹³Çuhadar, "Hürriyet Kavramı", 147.

¹⁴Kök, "İnsan Hürriyeti", 88.

¹⁵ Mehmet Aydın, "Mevlânâ'da İrade Hürriyeti", *Selçuk Üniversitesi 2. Milli Mevlânâ Kongresi*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1987), 97.

¹⁶ Ocak, "Hürriyet Problemi", 47.

¹⁷ Çuhadar, "Hürriyet Kavramı", 147.

¹⁸ Mustafa Özden, "İslam'da İnsan ve İnanç Hürriyeti", *Bartın Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 4/7 (Haziran 2017): 15.

¹⁹ Özden, "İnanç Hürriyeti", 16.

²⁰ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti* (Ankara: Selçuk Yayınları, 1982), 32.

²¹ Öner, *İnsan Hürriyeti*, 59.

²² Öner, *İnsan Hürriyeti*, 62.

²³ Öner, *İnsan Hürriyeti*, 68.

Tanrı'dır. İnsana da hürriyeti Tanrı vermiştir. Bu nedenle insanın hürriyeti mutlak değildir.²⁴

Hürriyet düşüncesi geçmişten günümüze tüm zamanlarda kolayca kabul edilen bir düşünce sistemi olmamıştır. Bazı insanlar ve toplumlar kendi çıkarlarını, otoritelerini ve düşüncelerini hürriyet düşüncesinin üzerinde tutmuşlar ve başka insanların hürriyetini kendi çıkarlarına ve otoritelerine kurban etmişlerdir. Bu duruma en büyük örnek olarak Orta Çağ'daki hürriyet düşüncesinin kilisenin otoritesine kurban edilmesi gösterilebilir.²⁵

Hürriyet, geçmişten günümüze kadar insanlığın dikkatini çeken, zihnini en çok meşgul eden ve irdelenen kavramlardan birisidir. İnsanlığın eski çağlarından itibaren hürriyet konusunda kişilere göre değişen farklı değerlendirmeler yapılmıştır.²⁶ Fransız yazar Montesquieu da (ö. 1755) “Özgürlük kavramı kadar kendisine değişik anlamlar verilmiş, onun kadar insan kafasını çeşitli şekillerde yormuş ve düşüncelere çeşitli biçimlerde yansımış başka bir kelime yoktur.”²⁷ sözüyle bu durumu ifade etmektedir.

Hürriyet duygusu insanlarda ortak bir kavramdır. Ancak bu kavrama yüklenen anlamlar fertlerin dinî, kültürel, ideolojik, ahlâkî vb. yapılarına göre farklılık göstermektedir. Meselâ, bazı insanlar düşman esareti altında olmamayı, bazı insanlar yapmak istedikleri işi kimsenin baskısı altında kalmadan yapabilmeyi, bazı insanlar da nefsanî ve şehvî duygularının her isteğini sorgulamadan ve sınır tanımaksızın yerine getirebilmeyi “hürriyet” olarak tanımlayabilmektedirler. Bilhassa din olgusundan uzaklaşmış, “materyalist”²⁸ felsefî düşüncesine dayalı kültür ortamında yetişmiş kişi ve toplumlarda hürriyet çoğunlukla bu son anlamdaki gibi anlaşılacak uygulanmaktadır.

---

²⁴ Öner, *İnsan Hürriyeti*, 38-40.

²⁵ Fatma Ruveyda Özdemir, “Özgürlük Tanımları ve İslam Düşüncesinde Özgürlüğün Nasıllığı” (Yüksek Lisan Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2012), 31.

²⁶ Ergun Önen, “Geçmişten Günümüze Özgürlük”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1/1-2 (2002): 115.

²⁷ Montesquieu, *Kanunların Ruhu I*, çev. Fehmi Baldaş (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998), 231.

²⁸ Materyalizm: Var olan her şeyin maddeden ibaret olduğunu, maddeden bağımsız fizik ötesi bir alanın bulunmadığını, bilinç, duygu, düşünce vb. unsurların maddeden kaynaklandığını, olup biten her şeyin sadece maddî sebeplerle açıklanabileceğini, sonuç olarak tabiatüstü bir gücün mevcut olmadığını ileri süren, özünde tanrıtanımayan doktrinler bütününe verilen addır. Materyalist de bu inanca sahip kişidir. Bilgi için bkz. Aydın Topaloğlu, “Materyalizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 137.

Hürriyetin bu son tanımdaki haliyle anlaşılıp uygulanması güçlülerin zayıfları ezmesini ve anarşizmi ortaya çıkarmaktadır.²⁹

Genel olarak hürriyet kavramını geçmişten günümüze değerlendirdiğimizde insanların çoğunluğu, hürriyeti zamanla dinî ve mânevî değerlerden soyutlayarak sadece maddî haz ve çıkarlara dayalı bir anlamlandırma yoluna gitmişlerdir. Bunun sonucunda da başkalarının hürriyet hakkını ellerinden alarak bencilleştirilmiş bir hürriyet düşüncesi ortaya koymuşlardır. Bu hürriyet düşüncesi de bütün insanlığa özgürlük hakkı tanımadığı için mutsuz, bencil ve çıkarıcı toplumlar meydana getirmiştir. Tasavvufî gelenek de çoğu insanı mutsuz eden ve yalnızlaştıran maddiyatçı hürriyet düşüncesinden insanları, İslâm'ın başkalarının hürriyetini gasp etmeden mutluluğa, huzura ve birlik beraberliğe ulaştıran mânevî hürriyet düşüncesiyle kurtarmak istemektedir.

Hürriyet hakkında vermiş olduğumuz bu genel bilgilerden sonra çalışmamızın daha iyi anlaşılabilmesi için hürriyetin farklı insanlar, toplumlar, dinler, ortaya çıkan çeşitli disiplinler ve düşünceler tarafından ne şekilde anlamlandırıldığı konusuna geçebiliriz.

---

²⁹ Osman Türer, “Hürriyet Kavramının Tasavvufî Boyutu”, *EKEV Akademi Dergisi* 1/2 (Mayıs 1998): 87.

BİRİNCİ BÖLÜM: HÜRRIYET ALGISI

Yukarıda vermiş olduğumuz hürriyetle ilgili kısa bilgiden sonra sūfî gelenekte hürriyet anlayışına geçmeden önce hürriyetin tanımı, semâvî dinlerdeki hürriyet anlayışı, hürriyetin Kur'an ve sünnetteki yeri ve İslâmî oluşumların hürriyet hakkındaki görüşlerine yer vermemiz konumuzun daha iyi anlaşılabilmesi için önemlidir.

1.Hürriyet Kavramının Tanımı

Geçmişten günümüze birçok düşünür, hürriyet kavramını ele almış, bu kavram üzerinde tartışmış ve ona çeşitli anlamlar vermişlerdir. Yapılan araştırmalar ve çabalara rağmen üzerinde anlaşmaya varılmış bir hürriyet tanımı bulunmamaktadır.³⁰ Genellikle hürriyet ve özgürlük kavramları birbirinin yerine eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.³¹

Hürriyet kavramı klasik sözlüklerde “soylu olmak” anlamında mastar, “azat edilmek” ve “bağımsızlığına kavuşmak” anlamındaki “harar (ha-ra-re)” mastarından türetilen bir isim olarak kullanılmıştır. Hür kelimesinin de “köle olmayan”, “şerefli”, “soylu” ve “her şeyin en iyisi” gibi anlamları bulunmaktadır.³²

Bazı Şarkiyatçılar ise “hür” kelimesinin İbranicedeki “hor” ve Aramicedeki “her” kavramıyla “hürriyet” kelimesinin de Süryanicedeki “heruta” kelimesiyle bağlantılı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Eski Arap edebiyatında hürriyet kavramı çok nadir kullanılmıştır. Hürriyet “şeref” ve “asalet” anlamında kullanılmıştır. Hür kavramıysa “soylu”, “şerefli”, “seçkin” ve “iyi” anlamlarında yaygın olarak kullanılmıştır. Ayrıca hür kavramı “Üstün bir değere sahip olan şeyi belirtmek.” ve sosyal seviyede “efendi” ve “köle olmayan” anlamlarında da kullanılmıştır.³³

Hürriyet kelimesi “Serbest olma, bir şeye bağlı olmama, seçme imkânı olma, kendi iradesiyle karar verebilme, dış etkilerden uzak olarak insanın kendi düşüncesini ifade edebilme.”³⁴, “Özgürlük, soyluluk, nefsin tutkularından kurtulma, kişi veya

³⁰ Çuhadar, “Hürriyet Kavramı”, 132.

³¹ Kâzım Albayrak, “Batı'nın ve İslam'ın Hürriyet Anlayışına Bakış Farkı”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Working Paper Series* (Mayıs 2018): 3.

³² İbn Manzur, “Hürriyet Maddesi”, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Darü's-Sadr Yayınları, 1990), 4:177-179.

³³ Mustafa Çağrıncı, “Hürriyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18: 502.

³⁴ Çuhadar, “Hürriyet Kavramı”, 133.

kurumun kanuni haklarını koruma.”³⁵ gibi geniş anlamlarda da kullanılabilen bir terimdir.

Başka sözlüklerde hürriyet “Özgürlük, bağımsızlık, köle olmama; kişinin, başkalarının haklarını da gözetip saygı göstererek hareket etme özgürlüğü; bir kişinin, zümrenin veya kurumun kanuni haklarını koruma ve kullanma serbestliğidir.”³⁶, “Bağlı olmama, dışarıdan etkilenmemiş olma, engellenmemiş olma, zorlanmamış olma, insanın dıştan engellenmeden etki yapabilmesidir.”³⁷, “İnsanın, neyi yapmak isteyip neyi yapmak istemediğine kendi iradesiyle karar vermesi ve kararının gereklerini yerine getirirken başkaları tarafından engellenmemesi, her istediğini elde edebilme ve her şeye güç yetirebilme, hiçbir kısıtlamayla kayıtlı olmama, belirli sınırlar içerisinde istenilen şeyin yapılabilmesidir.”³⁸, “Serbest olma, bir şeye bağlı olmama, seçme gücü ve imkânı olması, kendi iradesiyle karar verebilmesidir.”³⁹, “Lekesiz, saf, yüksek ruhlu, kıymetli olmaktır.”⁴⁰, “Başkasının kendisi üzerinde herhangi bir hâkimiyeti olmayan kimse; dünyalık kazançlar konusunda aşırı hırs ve istek sahibi olmak gibi kötü sıfatların ele geçiremediği kişidir.”⁴¹ gibi anlamlarda kullanılmıştır.

İngiliz filozoflarından Hobbes (ö. 1679) “Hürriyet, tam olarak engelleme olmaması demektir. Özgür bir insan, gücü ve zekâsıyla yapmaya muktedir olduğu şeylerde istediğini yapması engellenmemiş olan kişidir.”⁴² ve J. S. Mill (ö. 1873) “Başkalarını saadetlerinden mahrum etmeye veya onların saadeti elde etme çabalarına engel olmaya kalkışmadığımız müddetçe, kendi iyiliğimizi kendi bildiğimiz yolda aramak hürriyettir.”⁴³ tanımlarını yapmışlardır. Hukukçu ve siyasetçi şahsiyetlerimizden olan A. Fuad Başgil (ö. 1967) ise hürriyet hakkında “Başkasının esaret ve istibdadı altında bulunmamak, kendisinin sahibi ve efendisi olarak yaşamaktır.”⁴⁴ şeklinde bir tanım yapmıştır.

---

³⁵ Çağrı, “Hürriyet”, 502.

³⁶ Ahmet Nedim Serinsu, ed., *Dini Terimler sözlüğü* (Ankara: MEB Yayınları, 2009), 149.

³⁷ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Savaş Yayınları, 1984), 141.

³⁸ Ömer Demir ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yayınları, 1997), 14.

³⁹ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), 323.

⁴⁰ Bekir Topaloğlu ve Hayrettin Karaman, *Arapça Türkçe Yeni Kamus* (İstanbul: Elif Ofset, 1980), 59.

⁴¹ Râğib el-İsfahânî, *Müfredat -Kur'an Kavramları Sözlüğü-* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 271.

⁴² Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995), 154-155.

⁴³ John Stuart Mill, *Hürriyet*, çev. Mehmet Osman Dostel (İstanbul: MEB Yayınları, 1997), 23.

⁴⁴ Ali Fuad Başgil, *Demokrasi Yolunda* (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1961), 51.

1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin 4. maddesindeyse hürriyetin şu şekilde tanımlanmıştır: “Özgürlük, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Tabii haklardan olan özgürlüğün herkes için sınırı, başkalarının özgürlüğünün sınırıdır. Bu sınırı ancak kanun çizer.” Günümüzde çoğu millet ve fert özgürlüğün bu tanımları üzerinden hareket etmektedir.⁴⁵ Günümüz insanlarının genelini benimsemiş olduğu bir diğer hürriyet tanımıysa “klasik liberalizm”in⁴⁶ yapmış olduğu tanımdır. Liberalizme göre özgürlük “Bireyin, davranışlarında her türlü dış müdahaleden, engelden ve zorlamadan bağımsız olabilmesidir.”⁴⁷

Genel olarak baktığımızda hürriyetin, insanların anlayış biçimlerine göre çeşitli tanımlarının yapıldığı görülmektedir. Verdiğimiz bu tanımlardan sonra insanlara gönderilmiş olan üç semâvî dinin hürriyete yaklaşım biçimlerine geçebiliriz.

2.Semâvî Dinlerde Hürriyet

Felsefe, din, ahlâk, psikoloji ve hukuk gibi birçok disiplin doğrudan ya da dolaylı olarak “hürriyet” konusuyla ilgilenmişlerdir. Bu disiplinlerde hürriyet kavramı, kullanım alanına göre renk ve mânâ değiştirmektedir. Diğer kavramlar gibi hürriyet kavramının da çeşitli soruları içerisinde taşıdığı ve kesin bir tanımının yapılamadığı görülmektedir. Bu yüzden üzerinde ittifak edilmiş bir hürriyet kavramından bahsedilememektedir. Düşünce tarihi boyunca çoğu düşünür, hürriyet kavramını ele almış, bu kavrama çeşitli ve değişik anlamlar vermişlerdir. Farklı toplumdaki hürriyet anlayışlarına bakıldığında da bu farklılıklar açık bir şekilde görülmektedir.⁴⁸

“Hürriyet nedir?” ya da “İnsan hür müdür?” sorularına cevap olarak birçok tanım ortaya konulmaktadır. Verilen cevapların çok fazla olmasının sebebi hürriyet kavramının tek yönlü değil çok yönlü bir kavram olmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁹ Yazarlarımızdan Kapani'nin (ö. 1993) “Hürriyet sanki ışığa tutulmuş, ışığı renklere bölen bir prizmadır ve herkes ona bakarak kendi açısından gördüğü rengi veya renkleri tasvir eder.” ve “Uğurda yapılan bütün çabalara ve kitaplıklar dolusu ciltlere rağmen

⁴⁵ Önen, “Özgürlük”, 115.

⁴⁶ Liberalizm: Toplumcu değil bireyci olan; pozitif değil, negatif özgürlük anlayışına dayanan; yaygın, müdahaleci ve baskıcı değil, sınırlı ve sorumlu devlet isteyen; yeniden dağıtımcı sosyal adalet anlayışına karşı çıkıp, adaletin en iyi şekilde piyasa ekonomisi içinde kendiliğinden gerçekleşebileceğini ortaya koymaktır. Bilgi için bkz. Atilla Yayla, *Liberalizm* (Ankara: Liberte Yayınları, 2002), 28.

⁴⁷ Kudret Bülbül, “Özgürlük Kavramı ve Modern İdeolojilerin Özgürlük Anlayışları”, *Eskiye Dergisi* /20 (Şubat 2011): 33.

⁴⁸ Cengiz Çuhadar, “Necati Öner’de Hürriyet Anlayışı” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2000), 25.

⁴⁹ Çuhadar, “Hürriyet Kavramı” 133.

aklın ve tecrübenin süzgecinden geçerek anlaşmaya varılmış bir hürriyet kavramı ortaya çıkmış değildir.”⁵⁰ sözleri de bu durumu açık bir biçimde ifade etmektedir.

2.1. Yahudilikte Hürriyet

En eski semâvî din olan Yahudilikte, bedenî arzulara cevap verme ve maddî fayda insan yaşamının yegâne amacı sayılmıştır. Bunun sonucunda da taşkın tabiatlı insan tipi ortaya çıkmıştır. Yahudi kavminin çoğunluğu, âhîret hayatını inkâr edip insanlığın temel gayesi olarak dünya hayatını görmüşlerdir.⁵¹ Yaşamlarını dünya hayatına göre şekillendiren Yahudiler, âhîret için büyük bir öneme sahip olan mânevî yaşam tarzını yok sayarak maddiyatla dolu bir yaşam tarzını tercih etmişlerdir. Dünya nimetlerini elde etmek üzere kurulmuş olan bu yaşam tarzlarının bir sonucu olarak hürriyet düşünceleri de mâneviyattan uzak bir şekilde maddî bir boyut kazanmıştır.

Kısacası günümüz Yahudilik inancında “materyalist” bir dünya tasavvurunun hâkim olduğu söylenebilir. Kur’an-ı Kerim’deki “*Ant olsun ki, sen onları yaşamaya karşı diğer insanlardan ve müşriklerden daha düşkün olarak bulursun.*”⁵² âyeti de Yahudilerin mal ve dünya sevgisine ne kadar fazla düşkün olduklarını göstermektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi Yahudi kavminin, hürriyete bakış açısı genel olarak dünya arzuları, mal düşkünlüğü, maddî faydalar ve materyalizm etrafında şekillenmektedir.⁵³ Bunun sonucunda da manevî düşünceden uzak bir şekilde bencilliğiyle başkalarına zarar veren, başkalarının hakkına saygı duymayarak onların hakkını gasp eden, davranışlarında maddî çıkar amacı güden ve kendi özgürlüğü için başkalarının özgürlüğünü elinden alan maddiyatçı bir toplum ortaya çıkmıştır.

Yahudiliğin hürriyet anlayışıyla ilgili yukarıda verdiğimiz bilgilerden sonra diğer semâvî din olan Hristiyanlığın hürriyet anlayışına geçebiliriz.

2.2. Hristiyanlıkta Hürriyet

Hristiyanlık düşüncesinde, Allah’ın küllî iradesi karşısında insanın hürriyetinin olup olmadığı konusu tartışılmıştır. Hristiyan düşüncesini temellendirmek için büyük çaba gösteren Saint Augustine’e (ö. 430) göre Allah mutlak şekilde hürdür ve insanın

---

⁵⁰ Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1981), 3.

⁵¹ Muhittin Uysal, “Dünyayı Yeren Asılsız Haberler, Tasavvuf ve İslam”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12 (Ocak 2001): 91.

⁵² Bakara 2/96.

⁵³ Uysal, “Tasavvuf ve İslam” 92.

yapmış olduğu fiillerinde insan hürriyetinden bahsedilememektedir. Keşiş ve filozof olan Saint Thomas Aquinas'a (ö. 1274) göre evrenin düzeninin mükemmelliği ve insanın günah işlemeye muktedir olması onun hürriyete sahip olduğunun kanıtı olarak görülmüştür. Papaz ve filozof olan Ockham'a (ö. 1347) göreyse hürriyet, insanın temel bir özelliği olarak görülmüştür. Ona göre insan, davranışlarını isterse meydana getirmekte istemezse meydana getirmemektedir.⁵⁴

Batı'ya baktığımızda eski dönemlerde Hristiyan olan insanlar, kilisenin etkisi ve kutsal kitapları olan İncil'in tahrif edilmesiyle birlikte dünyadan el etek çekerek münzevî bir hayat yaşamışlardır. Bu ilk Hristiyanlar, dünyanın sonlu olduğuna inandıkları için ondan vazgeçmişlerdir. Bu anlayışın yaygınlaşmasında kutsal kitapları İncil'in tahrif edilmesinin de büyük önemi bulunmaktadır. İncil'lerde dünyanın değersizliği, kadın ve bütün dünya nimetlerinden uzak durulmasına dair birçok sözle karşılaşılmaktadır. "Ruhbanlık" adını verdikleri bu münzevî hayatta bedenlerine türlü işkenceler yapmışlar, mağaralarda yaşamlarını sürdürerek ot yiyerek beslenmişler, kadınlara yaklaşmamışlar hatta onların gölgelerinden dâhi kaçmışlardır. Onlara yaklaşmayı günah olarak görmüşlerdir. Bazıları da kıyafet giyinmeyerek saçlarını uzatarak örtünmüşler, elleri ve ayaklarının üzerinde hayvanlar gibi yürümüşlerdir. Bu tür davranışlar bu ilk dönem Hristiyanlar tarafından din ve ahlâkta kemâle ermenin tek yolu olarak kabul edilmiştir.⁵⁵

Orta Çağ düşüncesinde Hristiyanlar, bir taraftan kilisenin bir taraftan da hükümdarların ve derebeylerin baskısı altında hürriyetten uzak bir şekilde yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Ne yazık ki bu dönemde, güçlü insanların boyunduruğu altında sıkışıp kalan Hristiyanlar için bir hürriyet anlayışından bahsedilememektedir.⁵⁶

İlk dönem Hristiyanlığında, Yahudiliğin aksine dünyayı yeren ve onu dışlayan bir dünya görüşünün hâkim olduğu görülmektedir. Bu dönemde insanlar, aşırı katı kurallarla hürriyet anlayışından yoksun bir hayat yaşamışlardır. Daha sonraki dönemlerdeyse bir aydınlanma olarak ortaya çıkan "Rönesans" ve "reform" hareketleriyle bu aşırı katı olan kilise ve rahip egemenliği kırılmış ve yıkılmıştır. Yeni

---

⁵⁴ Güriz, "İrade Hürriyeti", 650-654.

⁵⁵ Uysal, "Tasavvuf ve İslam", 92-93.

⁵⁶ Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, 28.

bir dünya anlayışı ortaya koymuşlardır. Ancak bu hareketlerin sonucunda zamanla ve günümüz dünyasında Hristiyanlıkta da Yahudilik gibi “dünyevîlik” ön plana çıkmıştır. İnsanlar, “Rönesans” ve “reform” hareketlerinin etkisiyle bir anda baskıcılıktan ve aşırı katı kurallardan kurtulunca bilinçsiz bir şekilde dinlerinin öğretilerinden uzaklaşmışlardır. Böylece günümüzde Batı’daki din anlayışı, haftada bir gün kiliseye giderek orada ibâdet etmekten ibaret olmuştur. Hem Yahudilikteki dünyayı putlaştıran düşünce hem de Hristiyanlıktaki eski ruhbanlık uygulaması ve bugünkü dünyevîleşmiş durumları İslâm dininin görüşleriyle ve hürriyet düşüncesiyle uyuşmamaktadır.⁵⁷

Yahudilik ve Hristiyanlığın mâneviyattan uzak olarak ve sadece maddî çıkarlar ön planda tutularak ortaya konulmuş olan hürriyet anlayışlarıyla ilgili yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerden sonra, gönderilen son semâvî din olan İslâmiyet’in, diğer iki semâvî dinden farklı olarak algılanan hürriyet anlayışına geçebiliriz.

2.3. İslâmiyet’te Hürriyet

İslâmiyet’ten önce Cahiliye Dönemi’ne bakıldığında tam bir hürriyet anlayışından bahsetmek zor görünmektedir. Toplumdaki sınıflandırmadan dolayı her insana eşit bir hürriyet hakkı tanınmamıştır. Ayrıca bu dönemde insanların, Allah’ın karşısında cebrî bir düşünceye sahip olduğu bilgilerine rastlanmaktadır. İnsanı felâkete sürükleyen ve başına gelen her durum karşısında boyun eğilerek râzı olunması gerektiği savunulmuştur. Müşrikler, şirk koşmalarından dâhi Allah’ı sorumlu tutmuşlardır.⁵⁸

İslâmiyet’in doğuşuyla birlikte insanın özgürlüğü ve sorumluluğu üzerinde durulmuş ve kaynak olarak da Kur’an-ı Kerim âyetlerine başvurulmuştur.⁵⁹ İslâm’a göre insan, sorumluluk sahibidir. İnsana sorumluluk yüklenebilmesi için de onun, “hür” ve “akıllı” olması gerekmektedir. Hür ve akıllı olmayan kimseye sorumluluk verilemeyeceği gibi o kimse, yaptıklarından dolayı da hesaba çekilemez.⁶⁰ İnsan, ancak özgür iradesiyle yapabileceği iyilik ve kötülükten sorumlu tutulabilir.⁶¹

---

⁵⁷ Uysal, “Tasavvuf ve İslam”, 94-95.

⁵⁸ Kılıç Aslan Mavil, “Güncel Kader Tartışmalarına Bir Katkı”, *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/2 (Eylül 2016): 417-418. Ayrıca konu ile ilgili âyete bkz. En’am 6/148.

⁵⁹ Güriz, “İrade Hürriyeti”, 656.

⁶⁰ Kök, “İnsan Hürriyeti”, 87.

⁶¹ Özdemir, “İslam Düşüncesinde Özgürlük”, 47.

İslâm düşüncesi içerisindeki “fıkıh”, “tasavvuf”, “felsefe” ve “kelam” gibi disiplinler, hürriyet kavramını ele almışlar ve bu kavramın çeşitli tanımlamalarını yapmışlardır.⁶² Hürriyet kavramına “köleliğin zıddı”, “irade”, “ihtiyar”, “nefis”, “dünyevî arzular” ve “sorumluluk” gibi anlamlar yüklemişlerdir.⁶³ Genel olarak İslâm dininde hürriyet, yeryüzünde düzeni sağlamayı amaçlayan nizamlı bir hürriyet olarak görülmüştür. İslâm’da hürriyetin amacı ıslahı sağlamaktır.⁶⁴ İslâm dil, din ve ırk gibi bir ayrıma gitmeden insanlığa hürriyet hakkı tanımıştır. İslâm’daki hürriyet anlayışı, bir kimsenin kendi hürriyetini tahrip etmeden başkasının hürriyetini tahrip edemeyeceği bir düzen içerisinde kurulmuştur.⁶⁵ Kişilerin eylemlerini gerçekleştirirken başkalarının hürriyetlerine zarar vermemesi gerekmektedir.⁶⁶

İslâm dini ilk ortaya çıktığı andan itibaren insanın hakkını ve hürriyetini teslim etmiş ve bütün insanları aralarında ayırım yapmaksızın eşit görmüştür. Her türlü kayıtlardan ve sınırlardan soyularak her şeyi yakan, yıkan, tahrip eden ve söküp atan bir hürriyet anlayışı İslâm’ın hürriyet anlayışı içerisinde değildir. İslâm, bu tarz bir hürriyet anlayışını yeryüzünün nizamını bozduğu düşüncesiyle reddetmektedir. İslâm’da her insanın, kendine ait hürriyeti ve hakları bulunmaktadır. Ancak her insanın, kendi hürriyeti gibi başkasının hürriyetini de koruması ve onun hürriyetine saygı duyması gerekmektedir. İslâm, Müslüman ya da gayrimüslim, kadın ya da erkek gibi ayrımlar yapmaksızın her insanın hürriyetine saygı duymaktadır ve bütün insanlardan da bunu istemektedir.⁶⁷

İslâm’a göre “ergenlik”, “akıl” ve “özgür irade” sorumluluğun temel şartlarındandır. Allah tarafından insana verilmiş olan sorumluluk, onun hür bir iradeyle yaptığı fiillerine sınırlar getirmektedir. Hürriyet sınırsız değildir. Başkalarının hürriyetine saygı duymak da bir hürriyettir. Hürriyet sorumluluk bilinci olmadan kullanılırsa o zaman toplumda kargaşa ve çatışma meydana gelir. İnsanların sorumluluk ve özgürlük alanıysa Allah’ın emir ve yasaklarına göre belirlenmektedir.

---

⁶² Sedat Doğan, “Tanzimat Dönemi Türk Düşüncesinde Hürriyet Anlayışı” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014), 50.

⁶³ Özdemir, “İslam Düşüncesinde Özgürlük”, 37.

⁶⁴ Muhammed b. Tavit Tanci, “İslam’da Hürriyet”, *E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, ed. Sönmez Kutlu 4/1 (Nisan, 2011): 403.

⁶⁵ Albayrak, “Hürriyet Anlayışı”, 6.

⁶⁶ Murtaza Korlaelçi, “Prof. Dr. Necati Öner’in Hürriyet Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40/1 (Aralık 1999): 53.

⁶⁷ Tanci, “İslam’da Hürriyet”, 405-406.

Ayrıca İslâm'a göre Allah, insanı yaptıklarından dolayı yargılıyorsa o zaman yargılanacak olan insan, hür olarak yaratılmış demektir.⁶⁸

İslâmiyet'e göre insanın, iyilik ve kötülük yapmaya uygun olarak yaratılıp davranışlarından sorumlu tutulması onun davranışlarının başka bir güç tarafından planlanmadığını göstermektedir. İnsan, Allah'ın belirlemiş olduğu çizgide özgür kabul edilmektedir. Bu sahip olduğu özgürlüğüyle de iyiyi ya da kötüyü tercih edebilir. İnsanın, ahlâkî olarak bozulmaya yatkın olması ve özgürlüğünü her zaman iyi yönde kullanamaması gibi sebeplerden dolayı yalnız bırakılmaması ve dışarıdan desteklenmesi gerekmektedir. İslâm'a göre her ne kadar insan, zorlukların altından kalkabilecek güçte yaratılmış olsa da Allah'ın yardımına muhtaçtır. İnsan, kendi acziyetinin farkında olarak Allah'ın inâyetiyle kendisinde bulunan kötü durumların üstesinden gelebilir.⁶⁹

İslâm düşüncesinde “irade”, “nefis”, “dünyevî arzular” ve “sorumluluk” gibi kavramlar da hürriyet düşüncesine dâhil edilmiştir.⁷⁰ Ayrıca İslâm, insan üzerinde baskı kuran ve onun hürriyetini elinden alan nefis, şeytan, bâtil din ve düşüncelere karşı insanı uyarmaktadır. İslâm, insanın hürriyetini elinden almamaktadır. Aksine kişiye hürriyetini teslim etmektedir.⁷¹ İslâm'a göre, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in emirlerine uyma zorunluluğu insanın özgürlüğüne engel olmamaktadır. Sonuçta bu kurallara uymayı seçerek mükâfat elde etmesi ya da uymamayı seçerek cezayı hak etmesi insanın kendi isteğine bırakılmaktadır. İslâm, insana hürriyeti tanımaktadır. Aksi durumda insanın sorumlu tutulması durumu ortadan kalkmaktadır.⁷² İslâm'a göre insan, hür olarak yaratılmıştır ve hürriyet insanın hakkı olarak görülmektedir. Bu hakkını da farklı alanlarda kullanabilme imkânına sahiptir.⁷³

Genel olarak bakıldığında semâvî dinlerden Yahudilik ve Hristiyanlıkta hürriyetin daha çok bu dünyayla ilgili olarak maddî boyutunun ön plana çıktığı görülmektedir. İslâmiyet'teyse hürriyetin maddî boyutu da ele alınarak daha çok

---

⁶⁸ Özdemir, “İslam Düşüncesinde Özgürlük”, 51-54.

⁶⁹ Şerife Özketen, “Kelam Ekolleri ve Varoluşçuluk bağlamında İnsan Özgürlüğü” (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2017), 18-20.

⁷⁰ Özdemir, “İslam Düşüncesinde Özgürlük”, 37.

⁷¹ Özden, “İnanç Hürriyeti”, 15.

⁷² Çuhadar, “Hürriyet Anlayışı”, 62.

⁷³ Korlaelçi, “Hürriyet Anlayışı”, 60.

hürriyetin mânevî boyutu ve hürriyetle insanlar arasındaki ilişkileri düzenleme ön plana çıkarılmıştır.

Semâvî dinlerle ilgili vermiş olduğumuz bilgilerden sonra Kur'an ve sünnetin hürriyeti ele alış biçimlerine geçebiliriz.

3.Kur'an ve Sünnette Hürriyet

Kur'an-ı Kerim'de "hürriyet" kavramı geçmemektedir. "Ha-ra-re"nin türevlerinden olan *hür*, *tahrir* ve *muharrer* kelimeleri bulunmaktadır.⁷⁴ İlgili âyetler şunlardır:

*"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın..."*⁷⁵ âyetinde *hür* kelimesi iki defa "efendi" yâni "kölenin karşıtı" anlamında kullanılmıştır.

*"Bir mü'minin bir mü'mini öldürmesi olacak şey değildir. Ancak yanlışlıkla olması başka. Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, bir mü'min köleyi azad etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diyet ödemesi gerekir. (Öldürülen kimse) mü'min olur ve düşmanınız olan bir topluluktan bulunursa, mü'min bir köle azad etmek gerekir. Eğer sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluluktansa ailesine verilecek bir diyet ve mü'min bir köle azad etmek gerekir..."*⁷⁶ âyetinde üç defa, "Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin kefareti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir..."⁷⁷ ve "Kadınlarından zihar yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler..."⁷⁸ âyetlerinde de birer defa "Köleyi hürriyetine kavuşturma." anlamında *tahrir* kelimesi geçmektedir.

"Hani, İmran'ın karısı, 'Rabbim! Karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmek üzere adadım. Benden kabul et. Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin.'

---

⁷⁴ Çağrı, "Hürriyet", 502.

⁷⁵ Bakara 2/178.

⁷⁶ Nisâ 4/92.

⁷⁷ Mâide 5/89.

⁷⁸ Mücâdele 58/3.

demişti.”⁷⁹ âyetinde de “İmran’ın eşinin hamile kaldığı çocuğunu mabede adaması.” *muharrer* kelimesiyle ifade edilmiştir.

Yukarıda zikredilen âyetler dışında Kur’an-ı Kerim’in birçok âyetinde Allah’ın sonsuz-mutlak hürriyetine ve insanın hürriyetinin ne dereceye kadar mümkün olup olmadığına değinilmiştir.⁸⁰ Bu âyetler daha sonra ortaya çıkan değişik yorumlara kaynaklık etmiştir ve etmektedir.⁸¹ İnsanın fiillerinde mecburiyet olduğunu ifade eden âyetler, Yüce Allah’ın sınırsız iradesini ve gücünü göstermektedir. İnsana özgürlük tanıyan âyetlerse, Allah’ın sonsuz gücünün yanında insan için tanımış olduğu özgürlüğü göstermektedir. İnsanı özgür kılan Allah, dilediği zamanda olaylara müdahale edebilir. Kur’an-ı Kerim, insanın hürriyet, irade ve sorumluluğunu inkâr etmemekle beraber Allah’ın sonsuz irade ve gücüne dikkat çekerek O’nun yaratıcılığını ve tekliğini vurgulamaktadır.⁸² İnsana verilen hürriyetin doğru bir şekilde anlaşılması için Kur’an-ı Kerim’deki Allah’ın mutlak hürriyetiyle ilgili âyetler, insana hürriyet hakkı tanıyan ve tanımayan âyetler birlikte değerlendirilmelidir. Aksi durumda yanlış yorumlamalar ve düşünceler ortaya çıkabilir.

“*Rabbin Âdemoğulları’ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ ‘Elbette öyle! Tanıklık ederiz.’ dediler...*”⁸³ âyetinde Allah’ın sormuş olduğu soruya ruhlar kendi hür iradeleriyle cevap vermişlerdir. Bu durumda Allah Teâlâ’nın ruhları akıllı, özgür ve irade sahibi olarak yarattığını açık bir şekilde göstermesine en büyük delillerden birisidir.⁸⁴ Allah’ın insanı hür bir iradeyle yarattığı konusunda yukarıda da bahsettiğimiz gibi bu âyetten başka Kur’an-ı Kerim’de birçok ayet bulunmaktadır.

“*‘Ey Âdem! Sen ve eşin cennette otur, istediğiniz yerinden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz.’ dedik. Şeytan oradan onların*

---

⁷⁹ Al-i İmran 3/35.

⁸⁰ Allah’ın mutlak hürriyeti ile ilgili âyetlere bkz.: Bakara 2/253; Hud 11/107; Enbiyâ 21/23; Hacc 22/14; Zümer 39/7; Dehr 76/30; Tekvir 81/29; Büruc 85/16. İnsanın hürriyetinin olmadığıyla ilgili âyetlere bkz.: Bakara 2/213; Nisâ 4/83; En’am 6/35, 6/107, 6/149; Yûnus 10/25; Ra’d 13/27; Nahl 16/9, 16/37; İsrâ 17/97; Kehf 18/17; Rum 30/29; Dehr 76/30; Tekvîr 81/29. İnsanın hürriyetiyle ilgili âyetlere bkz.: Bakara 2/81, 2/82, 2/213, 2/215, 2/281, 2/286; Nisa 4/111, 4/155, 4/170; En’am 6/39; Araf 7/28, 7/178; Tevbe 9/82, 9/95; Yûnus 10/99, 10/100; Hûd 11/34; Nahl 16/93; İsrâ 17/15; Kehf 18/29; Neml 27/92; Secde 32/17; Zümer 39/41; Şûrâ 42/13; Ahkâf 46/13, 46/14; Teğabun 64/2; Dehr 76/3.

⁸¹ Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti - Cüveynî Eksenli Bir Tetkik* (İstanbul: Nun Yayınları, 1997), 51.

⁸² Özler, *İnsan Hürriyeti*, 63-65.

⁸³ Araf 7/172.

⁸⁴ Özdemir, “İslam Düşüncesinde Özgürlük”, 48-49.

ayağını kaydırda da buldukları yerden onları çıkardı. Biz de 'Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için orada yerleşecek bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır.' dedik. Bunun üzerine Âdem rabbinden bazı kelimeler aldı (bunlarla tövbe etti); rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu. Şüphesiz O, tövbeleri kabul buyuran ve rahmeti sınırsız olandır."⁸⁵ âyetlerine bakıldığında da Allah'ın, Hz. Âdem ve Hz. Havva'yı emir ve yasakları yapıp yapmama konusunda serbest bırakması ve şeytanın da onları kandırarak yasaklı meyveden yedirmesi sonucunda cennetten gönderilmeleri olayı ilk insanın hürriyetinin başlangıç noktasına işaret etmektedir.⁸⁶

İslâm'ın ilk yıllarında Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ilk Müslümanlar arasında insanın özgürlüğü konusu önemli bir problem olarak görülmemiştir. Hadislerde de problem olarak görülmeyen bu meseleye çözümler üretme gibi bir amaç da güdülmemiştir.⁸⁷

Hz. Muhammed (s.a.v)'den nakledilmiş olan bazı hadislerde kölenin karşıtı anlamındaki *hür* kelimesi ve türevleri geçmektedir. Ayrıca kölelikten azat edilenler için kullanılan *muharrer* kelimesine de rastlanmaktadır.⁸⁸ "*Hürriyetini kazanmış olanlara (muharrerin) mal ver.*"⁸⁹ rivâyeti *muharrer* kelimesinin geçtiği hadislerdendir.

"*Dirhemini kulu mahvolmuştur, dinarın kulu mahvolmuştur.*"⁹⁰ hadisinin, dünyalık kazançlar konusunda aşırı hırs ve istek sahibi insanların esir olduğu, dünyalık istek ve arzularından kurtulan insanların da hür olduğu anlamına geldiği ifade edilmiştir.⁹¹ Bu hadiste hürriyet anlayışı mânevî boyuttan ele alınmıştır.

Bazı âlimler tarafından da "*Her doğan, İslâm fıtrati üzerine doğar. Sonra, anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar.*"⁹² hadisinin insanın hürriyetine vurgu yaptığı ifade edilmiştir.⁹³

---

⁸⁵ Bakara 2/35-37.

⁸⁶ Mevlüt Özler, *İnsan Hürriyeti*, 9.

⁸⁷ Özketen, "İnsan Özgürlüğü", 20.

⁸⁸ Çağrı, "Hürriyet", 502.

⁸⁹ Ebû Dâvud, "İmâre", 14.

⁹⁰ Buhârî, "Cihad", 70; "Rikak", 10; İbn Mâce, "Zühd", 8.

⁹¹ İsfahânî, *Müfredat*, 271.

⁹² Buhârî, "Cenâiz", 92; Ebû Dâvud, "Sünne", 17; Tirmizî, "Kader", 5.

⁹³ Özketen, "İnsan Özgürlüğü" 20.

Yukarıda verilen âyet ve hadis örneklerine bakıldığında mutlak olarak sınırsız bir hürriyete sahip olan tek varlığın Allah olduğu görülmektedir. Bunun yanında Yaratacı tarafından insanlara sınırlı da olsa hem maddî hem de mânevî hürriyetin verildiği görülmektedir. Bu da insanlara hiçbir hürriyet anlayışı tanımayan görüşlerin hiçbir kanıt ve desteğe dayanmadığını göstermektedir.

4.İslâmî Disiplinlerde Hürriyet

Birçok düşünür, insanlık tarihi boyunca insanın hürriyetinin ne anlama geldiğini ve bunun mümkün olup olmadığını tartışmıştır.⁹⁴ Hürriyetin göreceli bir kavram olması, bireylerin bu kavramları farklı şekillerde algılamaları ve toplumların farklı kültür anlayışlarına sahip olması gibi sebeplerden dolayı hürriyetin tanımı konusunda bir görüş birliğine varılamamıştır.⁹⁵ İnsanın hürriyetini inkâr ederek insanı eli kolu bağlı, hiçbir şeyi yapmaya gücü yetmeyen bir varlık haline düşüren ve insanın hürlüğü konusunda sınır tanımadan aşırı görüşler ortaya atan akımlar ortaya çıkmıştır. Bir de bu görüşler arasında orta yolu bulmaya çalışan görüşler bulunmaktadır.⁹⁶

Bu görüşlerden “determinist” yaklaşıma göre her şey Tanrı tarafından bilindiğinden ve O’nun kontrolü altında bulunduğundan dolayı insanların yaptığı ve yapacağı bütün fiilleri önceden belirlenmiş bir kadere göre gerçekleşmektedir.⁹⁷ O zaman burada insanın hürriyetinden bahsedilememektedir. İnsan, fiillerini hür iradesiyle değil yapmak zorunda olduğu için yapmaktadır. O zaman burada insanın güneş, ay, yıldız vb. varlıklardan bir farkı bulunmamaktadır. Bu yaklaşımı savunan Epiktetos (ö. 135) insanın rolünü, sahnesini ve oyununu kendisinin seçme imkânının olmadığı, başkaları tarafından kendisi için belirlenene râzı olan bir tiyatro oyuncusuna benzetmektedir. Spinoza (ö. 1677) da aynı şekilde insanın hür iradesinden bahsedilemeyeceğini ve onun dünyadaki zorunluluğa tâbî olduğunu savunmaktadır.⁹⁸

Bir diğer görüş “indeterminist” yaklaşıma göre, Tanrı’nın ilmi ezeli değildir, zatı dışındaki varlıkları bilmemektedir, geçmiş ve şimdiki bildiği halde geleceği bilememektedir gibi görüşler hâkimdir. Bu durumda insanın hürriyetine engel olmamaktadır. Ünlü filozof Aristoteles (ö. MÖ 323) Tanrı’nın âlem ve insanın

⁹⁴ Özden, “İnanç Hürriyeti”, 10.

⁹⁵ Şahin, “Özgürlük Düşüncesi”, 121.

⁹⁶ Aydın, “İrade Hürriyeti”, 91.

⁹⁷ Hasan Tanrıverdi, “İlâhî İlim-İnsan Hürriyeti İlişkisi”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 19/50 (Temmuz-Aralık 2016): 83.

⁹⁸ Tanrıverdi, “İnsan Hürriyeti İlişkisi”, 84.

kaderiyle ilgilenmediği görüşünü savunmaktadır. Bu görüşün savunucularından olan Swinburne (ö. 1934) Tanrı ve insanın hür olması için gelecek hakkında bilgilerinin olmaması gerektiği görüşünü öne sürmektedir. Bu yaklaşımda insana tam bir hürriyet alanı verilirken Tanrı'nın ilmi yok sayılmaktadır.⁹⁹

Son olarak “uzlaşmacı” yaklaşıma göreyse, Tanrı'nın ilminin ezeli olması, geleceğin belirlendiği anlamına gelmemektedir ve bu durum insanın hürriyetine engel teşkil etmemektedir. Augustinus'a (ö. 430) göre Tanrı için geçmiş, şimdi ve gelecek tek bir andan oluşmaktadır ve Tanrı yaratmış olduğu zamanlardan önce de bulunmaktadır. Tanrı'nın her şeyi bilmesi de insanın hürriyetine engel olmamaktadır. İtalyan siyasetçi Manlius Boethius'a (ö. 487) göre Tanrı geçmiş, şimdi ve gelecekteki olayları aynı anda ve şimdi olarak bilmektedir. Bu da Tanrı için devamlı bir ezeliği ifade etmektedir. Tanrı'nın her şeyi bilmesi de insanın hürriyeti açısından bir sorun olarak görülmemiştir.¹⁰⁰ Ünlü İslâm filozofu ve mutasavvıfı Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göreyse Tanrı tüm yaratılanlarını ezeli olarak bilmektedir ve insan da fiillerini gerçekleştirme konusunda hürdür.¹⁰¹

Bu genel açıklamalardan sonra İslâmî disiplinlerde hürriyet konusuna geçebiliriz.

4.1. İslâm Hukukunda Hürriyet

Hürriyet kavramının hukuk, iktisat ve sosyal alanda “hak” kavramıyla birbirini tamamlar şekilde kullanıldığı görülmektedir.¹⁰² İslam hukuku ve fıkıh literatüründe hürriyet kavramı “köleliğin zıddı” olarak kişinin doğuştan sahip olduğu tabii bir hak olarak “Kişinin köle statüsünde olmaması.” anlamında kullanılmıştır. Bu nedenle hürriyet İslâm hukukunda “Kişinin dinî ve hukukî hak ve yükümlülüklerine elverişli olması.” anlamındaki “vücub ehliyeti” ve “Bu hakları bizzat kullanma, hak ve borç doğurucu işlem yapabilme yetkisi.” anlamındaki “edâ ehliyeti” için aranmaktadır. Buna göre hürriyet, vücub ve edâ ehliyetinin ön şartı olarak görülmektedir. Bazı dinî yükümlülükler, hukukî ve cezaî sorumluluklar için kişinin hür olması şartı da aranmaktadır. Fıkıh literatüründe ayrıca hürriyet, “Bir kimsenin başkasının hakkını

⁹⁹ Tanrıverdi, “İnsan Hürriyeti İlişkisi”, 85-87.

¹⁰⁰ Tanrıverdi, “İnsan Hürriyeti İlişkisi”, 91-92.

¹⁰¹ Tanrıverdi, “İnsan Hürriyeti İlişkisi”, 98.

¹⁰² Fâruk Erem, *Hürriyet ve Suç* (Ankara: Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, 1952), 1.

ihlal etmeksizin dilediğini yapabilmesidir.” şeklinde anlaşılmıştır. Bu çerçevede Râgıp El-İsfehânî de (ö. 502/1108) “hukukî” anlamda hürriyet için “Bir kişiye, statüsüne ve durumuna uygun olan hükmün uygulanmasıdır.” şeklinde bir tanım kullanmıştır.¹⁰³

4.2. Kelamda Hürriyet

Kelamcılar hürriyet kelimesi yerine ise genellikle “kader”, “irade” ve “ihtiyar” kelimesini kullanmışlardır. Kelam ekolleri hürriyet meselesini insanın Allah karşısındaki konumu, insanın sorumluluğu ve fiillerinin kaderle ilişkisi konuları üzerinde tartışmışlardır.¹⁰⁴ Bu konuda “Kaderiyye” tam özgürlüğü savunurken “Cebriyye” bu özgürlüğü reddetmiş, “Mâtürîdiyye” ve “Eş’ariyye”nin oluşturmuş olduğu “Ehl-i Sünnet” ise orta bir yol olarak “kesb” düşüncesini ileri sürmüştür.¹⁰⁵

Kelamcılar hürriyet konusunu “İnsanlar fiillerini kendisi yaratabilir mi?” ve “İnsanlar fiillerinin sonuçlarından sorumlu mudur?” soruları üzerinde tartışmışlardır.¹⁰⁶

Şimdi kelam ekollerinden insana sınırsız bir özgürlük alanı tanıyan “Kaderiyye” ekolünün özgürlük hakkındaki görüşlerine geçebiliriz.

4.2.1. Kaderiyye

Kelam ekollerinden Kaderiyye (Mu’tezile)’ye göre “İnsan kendisinde var olan kudretle hayır ya da şer olsun, fiillerini kendisi meydana getirmekte ve yaratmaktadır. İnsanın bu fiileri üzerinde Allah’ın herhangi bir müdahalesi ve tesiri bulunmamaktadır. Yâni insan, irade sahibi hür bir varlık olduğu için onun fiillerini Allah yaratmamaktadır.”¹⁰⁷ Kullar, fiillerini kendi güçleriyle yaptıklarından dolayı sorumlu tutulmaktadır. Fiillerin sahibi insanın kendisi görülmekte ve kendi iradeleriyle seçim yapıp tercihte buldukları için hür kabul edilmektedirler.¹⁰⁸

İnsanın bütün fiilleri Allah’ın iradesinden ayrı olarak sadece kendi iradesiyle meydana gelmektedir.¹⁰⁹ İnsan, kendi fiillerinin yaratıcısıdır. Ona bu gücü veren de Allah’tır.¹¹⁰ İnsanın fiilleri istek, arzu ve iradesine uygun olarak meydana gelmektedir.

¹⁰³ Çağrıncı, “Hürriyet”, 503-504.

¹⁰⁴ Doğan, “Hürriyet Anlayışı”, 53.

¹⁰⁵ Çağrıncı, “Hürriyet”, 504.

¹⁰⁶ Özden, “İnanç Hürriyeti”, 12.

¹⁰⁷ Özler, *İnsan Hürriyeti*, 81.

¹⁰⁸ Özden, “İnanç Hürriyeti”, 12.

¹⁰⁹ Öner, *İnsan Hürriyeti*, 50.

¹¹⁰ Öner, *İnsan Hürriyeti*, 52.

İnsan, sahip olduğu iradesiyle istediğini yapmakta ve istemediğini de yapmamaktadır.¹¹¹ İnsanın, mükâfat ya da cezasının adaletli bir şekilde tahakkuk edebilmesi için fiillerinde hür olması gerekmektedir. Yâni kendi fiilini kendisi yapması ve yaratması gerekmektedir.¹¹²

Kaderî bir görüşe sahip olan Mu'tezile, insan hürriyeti konusunu beş temel esaslarından "adalet" ilkesi içerisinde ele almıştır. Ona göre insan, kendi fiillerinin yaratıcısıdır ancak bu fiillerin sonucunda Allah tarafından sevap ve ceza söz konusudur.¹¹³ Mu'tezile'ye göre Allah insan fiillerinin yaratıcısı olsaydı, O'nun kötü fiil sahibi olması gerekirdi. Ancak Allah böyle bir şeyden münezzehtir. Bu yüzden adalet ilkesine göre kötü fiillerin faili insandır.¹¹⁴ Ayrıca onlara göre insanın özgür olmadığı bir durumda kendisine peygamber gönderilmesinin bir anlamı bulunmamaktadır. Peygamberler insanları davet etmek için gönderilmişlerdir. Davete icabet etmek de özgür bir irade ve ihtiyarı gerektirmektedir. Bu sebeple Allah kullarını, fiillerini özgür bir şekilde yapabilecek yetide yaratmıştır.¹¹⁵

Mu'tezile'ye göre insan, yaptıklarında tam bir özgürlüğe sahiptir. Kendi kaderine hâkimdir ve Allah'ın insanın yaptıkları üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Allah'ın ilminin her şeyi kuşatması insanın hürriyetine engel değildir. Allah'ın kendisine yapmasını ya da yapmamasını emrettiği şeylerden insan, kendi hürriyetiyle istediğine uyar istemediğine de uymaz. Bundan dolayı da mükâfatlandırılır ya da cezalandırılır.¹¹⁶

"Kaderiyye" ekolü insana sınırsız bir özgürlük alanı tanıırken "Cebriyye" ekolü bunun tam tersi bir düşüncüyü savunmaktadır. Şimdi bu konuya geçebiliriz.

4.2.2. Cebriyye

Cebriyye ekolünde "İnsanın fiilleri Allah tarafından yaratılmış olup kul, rüzgârın önünde yaprak misâli kadere tâbidir. Kendisinin hiçbir surette seçme hürriyeti yoktur."¹¹⁷, "İnsanlar hiçbir şeye kâdir değildir. Onlar cansız varlıklar gibidir. Kulların bütün fiilleri kaza ve kaderin etkisiyle meydana gelmektedir. Kulun fiillerinde hiçbir

---

¹¹¹ Özler, *İnsan Hürriyeti*, 85.

¹¹² Özler, *İnsan Hürriyeti*, 87.

¹¹³ Mian Muhammed Şerif, *İslam Düşüncesi Tarihi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1990), 235.

¹¹⁴ Şaban Ali Düzgün, ed., *Kelam El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 91.

¹¹⁵ Özketen, "İnsan Özgürlüğü", 28-29.

¹¹⁶ Özdemir, "İslam Düşüncesinde Özgürlük", 43-44.

¹¹⁷ Özden, "İnanç Hürriyeti", 13.

kudreti bulunmamaktadır.”¹¹⁸ ve “İnsanda meydana gelen îmân, küfür ve fiilleri Allah yaratmıştır. İnsanın duymasında, görmesinde ve hissetmesinde kendisinin bir etkisi yoktur. İnsanın fiillerini yaratan Allah, ona mükâfat ve ceza verme hakkına da sahiptir.”¹¹⁹ görüşü hâkimdir.

Cebriyye’ye göre insan hür değildir. Her şey Allah’ın mutlak iradesine bağlıdır. İnsan da Allah’ın takdir etmiş olduğu fiili yerine getirmektedir. İnsanlar bu fiilleri yaparken bir robottan farksız değildir.¹²⁰ Onlar, insanın bütün fiillerini Allah’a izafe etmişler, Allah’ın geleceği bilmesinden dolayı olayları önceden kendi iradesine göre tespit ettiğini ve hiç kimsenin Allah’ın iradesinden hiçbir şeyi değiştiremeyeceğini, yukarı doğru fırlatılan bir taşın aşağı düşmeye mecbur olduğu gibi insanın da yaptıklarını yapmaya mecbur olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca onlara göre kulun kendi fiillerinin yaratıcısı olmasını kabul etmek demek Allah’a ortak koşmak anlamına gelmektedir. Çünkü yaratmak sadece Allah’a mahsustur. İnsan, yaptıkları ve yapacaklarını Allah’ın bilgisi dâhilinde yapmaktadır. İnsanın irade ve hareketlerini değiştirmesi Allah’ın ezeli bilgisine ters düşmektedir.¹²¹ Burada Cebriyye ekolünün “determinist” bir yaklaşım içerisinde olduğu açık bir şekilde görülmektedir.¹²²

Cebriyye, insanın fiillerini cansız varlıkların fiilleri gibi görmektedir. Onlara göre yağmurun yağması, fidanın filizlenmesi ve yıldızın kaymasıyla insanın fiilleri arasında hiçbir fark yoktur. İnsanın, kendisi hakkında verilmiş olan bu hükümlere karşı çıkma hakkı bulunmamaktadır. O, fiillerini özgür iradesiyle değil mecbur olduğu için yapmaktadır.¹²³

Cebriyye’nin bu düşüncesi İslâm’ın ruhuyla bağdaşmamakta ve tevhid anlayışına ters düşmektedir. Kur’an-ı Kerim’de insanın gücünden, iradesinden bahsedilmekte ve insan fiillerinden sorumlu tutulmaktadır. İnsanın sorumlu tutulması

---

¹¹⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlmî Kelam -Açıklamalı İlm-i Kelam Dersleri-* (İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2015), 37.

¹¹⁹ Şerif Mürteza, *Cebir ve Kader Kısacasında İnsan Özgürlüğü* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2012), 13.

¹²⁰ Mustafa Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997), 197.

¹²¹ Özdemir, “İslam Düşüncesinde Özgürlük, 41-42.

¹²² Tanrıverdi, “İnsan Hürriyeti İlişkisi”, 84.

¹²³ Özketen, “İnsan Özgürlüğü”, 25.

da tevhid inancının bir gereğidir. İnsanın, fiillerinde hiçbir etkisinin olmadığını kabul etmek dinin emir ve yasaklarını, sevap ve günah kavramını anlamsız kılmaktadır.¹²⁴

“Kaderiyye” ve “Cebriyye” ekollerinin özgürlük hakkındaki aşırı uç görüşlerine karşı “Ehl-i Sünnet” özgürlük düşüncesi konusunda orta yolu takip etmektedir. Şimdi bu konuya geçebiliriz.

4.2.3. Ehl-i Sünnet (Telifçi Görüş)

Yukarıda bahsedilen iki görüşü de aşırı bulan Ehl-i Sünnet “Kulun iradesiyle ve seçimiyle iş yaptığı, tedbir aldığı, iradesini istediği yönde kullandığı, Allah’ın da bu işi yarattığı, takdir ettiği, tedbirin kuldan, takdirin Allah’tan olduğunu.”¹²⁵ savunmuşlardır.

Selef âlimlerine göre Allah, kullarını îmana ya da küfre zorlamamıştır. Onları mü’min ya da kâfir olarak da yaratmamıştır. Onları sadece şahıs olarak yaratmıştır.¹²⁶ Yâni Allah, kullarının fiillerinin yaratıcısıdır ancak o fiili hür iradesiyle işleyenler kullardır. Bu yüzden de insanlar fiillerinin sonucundan sorumludurlar.¹²⁷

Eş’arilere göre “İnsanın fiilleri Allah tarafından yaratılmıştır. Bu fiillerin yaratılmasında insanın irade ve kudretinin bir etkisi bulunmamaktadır. Kul, Allah’ın yarattığı fiilleri kesb etmektedir. İnsanın, fiillerindeki rolü sadece kesbten ibarettir.”¹²⁸ Onların düşüncesinde kesb, kulun kudretinin Allah’ın takdir ettiğine yanaşmasıdır. İnsanın fiillerini “kesb” etmesi yâni kazanması, onun kaderinde olduğundan dolayıdır. Kaderine göre o fiilleri yapmaya karar verir ve fiili kazanır (kesb eder).¹²⁹ Onlar, kesbte Allah’ın yaratma fonksiyonunu kabul etmişlerdir.¹³⁰ Ayrıca cüz’î irade de Allah tarafından yaratılmıştır. İnsanlar karar verme ve isteme özgürlüğüne sahiplerdir. İnsanların vermiş olduğu kararları sonucunda ortaya çıkan netice de Allah’ın eseridir. Fiilleri işleyen insan, sonucunu yaratansa Allah’tır.¹³¹

¹²⁴ Özler, *İnsan Hürriyeti*, 149-150.

¹²⁵ Özden, “İnanç Hürriyeti”, 14.

¹²⁶ Selef: İlim açısından Müslümanların önderleri sayılan sahabe ve tâbiîn ile daha sonraki dönemlerde onların görüş ve metotlarını benimseyen İslam âlimleridir. Bilgi için bkz. Düzgün, *Kelam*, 115.

¹²⁷ Özketen, “İnsan Özgürlüğü”, 33.

¹²⁸ Özler, *İnsan Hürriyeti*, 91.

¹²⁹ Özdemir, “İslam Düşüncesinde Özgürlük”, 45.

¹³⁰ Özler, *İnsan Hürriyeti*, 134.

¹³¹ Güriz, “İrade Hürriyeti”, 659.

Eş'ariler doğrunun, yanlıştın, güzelin ve çirkinin Allah'ın iradesiyle insanda yaratıldığını savunmuşlardır. İnsan da bu fiilleri kesb ederek kendisine nispet edilmesini sağlamaktadır. Kısacası fiillerin yaratılması Allah'a ait olup ahlâkî boyutu insana aittir.¹³² Özgür bir iradeye sahip olan insan, yapmış olduğu fiillerinden sorumludur.¹³³ Eş'arî ekolünde Allah'ın iradesi kuvvetli bir şekilde vurgulanırken insanın iradesi konusundan çok fazla söz edilmemektedir. İnsanın iradesi konusunda bir belirsizlik bulunmaktadır.¹³⁴

Mâtürîdîlere göreyse “İnsan, fiillerinde irade hürriyetine sahiptir ancak fiillerinin yaratıcısı değildir. Fiillerin yaratıcısı Allah'tır ve insan o fiilleri kesb etmektedir.”¹³⁵ Mâtürîdî'ye göre insanın, irade ve ihtiyarı bulunmaktadır. Fiil Allah tarafından yaratılmıştır ancak kulun ihtiyar etmesi sonucunda fiil meydana gelmektedir.¹³⁶ Ona göre insanın mükellef ve sorumlu bir varlık olarak Allah'ın emir ve yasaklarına muhatap olması, sevap ve cezayla karşılık görmesi insanın fiillerinde hür olduğunu göstermektedir.¹³⁷ Onlar, cüz'î iradenin insana mahsus olduğunu ve Allah'ın onu yaratmadığını ileri sürmüşlerdir.¹³⁸ Mâtürîdîler, fiilleri doğru ya da yanlış olarak belirleyenin Allah olduğunu ve insanın da özgür iradesiyle bu fiilleri yerine getirdiğini söylemişlerdir. Fiilleri doğru olan insan iyi, yanlış olan insan da kötüdür.¹³⁹ Onlara göre mükâfat ve cezanın sebebi fiilin kendisi değil, insanın özgür iradesiyle karar vermiş olduğu seçimleridir.¹⁴⁰

Mâtürîdîlere göre insan, cüz'î iradesini kullanmaya karar verdiğinde insanda kesb oluşmaktadır. O sırada da Allah, kişinin irade ettiği fiili yaratmaktadır. İnsan, fiillerini gerçekleştirirken özgürdür. Allah, insan fiillerini gerçekleştirirken onu zorunlu tutmamış aksine özgür bırakmıştır. Eş'arilerde tam anlaşılamayan “kesb” kavramının Mâtürîdîlerde daha anlaşılır olduğu görülmektedir.¹⁴¹

---

¹³² Şerâfettin Gölcük, “İnsan ve Kaderi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Ocak 1986): 22.

¹³³ Özketen, “İnsan Özgürlüğü”, 40.

¹³⁴ Özler, *İnsan Hürriyeti*, 93-95.

¹³⁵ Öner, *İnsan Hürriyeti*, 53.

¹³⁶ Yeprem, *İrade Hürriyeti*, 288.

¹³⁷ Özler, *İnsan Hürriyeti*, 98.

¹³⁸ Güriz, “İrade Hürriyeti”, 659.

¹³⁹ Gölcük, “İnsan ve Kaderi”, 22.

¹⁴⁰ Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid -Açıklamalı Tercüme-*, trc. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 433.

¹⁴¹ Özler, *İnsan Hürriyeti*, 137.

Hürriyet konusunda Eş'arilerin görüşü Cebriyye ekolüne, Mâtürîdîlerin görüşü ise Mu'tezile ekolüne daha yakın konumda bulunmaktadır.¹⁴²

Kelam ekollerinin hürriyete yaklaşım biçimlerinden sonra felsefe ve ahlâkın hürriyet hakkındaki görüşlerine geçebiliriz.

4.3. Felsefe ve Ahlâkta Hürriyet

Ahlâk, felsefe ve tasavvuf gibi ilimlerdeyse hürriyet kelimesi “ahlâkî” anlamda ve çokça kullanılmıştır. İslâm filozoflarından Fârâbî (ö. 339/950) hürriyeti “kerem” kavramıyla eş anlamlı sayarak kibirlenme ve alçalmanın ortasında yer alan bir erdemi ifade eden “ahlâk” terimi olarak görmüştür. İbn Sînâ (ö. 428/1037) da bu konuda aynı görüşü benimsemiştir. Erdem ve hürriyet için “Nefsin, değeri yüksek ve faydası büyük olan işler hususunda yapılması gerekli harcamalardan hoşlanmasıdır.” tanımını yapmıştır.¹⁴³ Ayrıca ona göre hürriyet, “İnsanın doğuştan sahip olduğu istidatlarını, fiilleriyle iradî bir şekilde dengede tutabilme gayretidir.” Çünkü İbn Sînâ'ya göre “Her fazilet, iki reziletin ortasındadır. İffet, taşkınlık ile haz alamamanın; cömertlik, savurganlık ile cimriliğin; tevâzu', kibir ile sevginin; hayâ, arsızlık ile her şeyden çekinmenin arasındadır. Bu dengede olma hâli kişinin karakterine göre farklılık arz etmektedir.”¹⁴⁴

İslâm filozoflarından Fârâbî (ö. 339/950) hürriyet kavramı konusunda diğer düşünörlere nazaran daha geniş ve çeşitli anlamlar kullanmıştır. Ona göre ahlâkî bir terim olarak hürriyet “İnsanın, eylemlerinin kendisine sağlayacağı peşin hazlara kapılmadan iyi ile kötü arasında fark gözeterek iyi olanı seçip yapma yeteneğidir.” Fârâbî, sağlıklı düşünme ve irade gücüne sahip insanı “hür”; bunlardan yoksun olanı “hayvanî insan”; bunlara sahip olup kötüyü seçeni “köle tabiatlı”; sadece iradeye sahip olup sağlıklı düşünönlere ittiba edeni “hür” aksi durumdakini ise “köle” olarak görmektedir.¹⁴⁵ Ayrıca ona göre sağlıklı şekilde işleyen duyular, nefse iyi ve güzel olan şeyler yaptırırlarsa o zaman nefis gerçek hürriyetine kavuşmuş olur. Ancak hastalıklı duyular nefse kötü ve çirkin şeyler yaptırırlarsa o zaman nefis esir ve köle durumuna düşer. Bu durumda da kişinin diğer canlılardan hiçbir farkı kalmaz ve o

¹⁴² Çağrı, “Hürriyet”, 504.

¹⁴³ Çağrı, “Hürriyet”, 502.

¹⁴⁴ Deniz, “İnsan Hürriyeti”, 171.

¹⁴⁵ Çağrı, “Hürriyet”, 502.

kişinin hürriyetinden bahsetmek de anlamsızlaşır. Kişinin özgürlüğünün şartı duyuların sağlıklı olmasına bağlıdır. Duyuların sağlıklı olması için de insanın, iyi ve güzel ahlâkî eylemlere yönlendirilmesi gerekir.¹⁴⁶

Fârâbî (ö. 339/950), insanları diğer canlılardan ayıran en temel özellik olan aklı aynı zamanda hürriyetin de temel unsuru olarak görmüştür. Ona göre düşünmeyen canlılar hayatlarını devam ettirmek için algı ve eylem yapma gücüyle sınırlıdır. Ancak düşünen canlılar, eylemlerine yaşamsal dürtülerinin ötesinde yorumlar katabilmekte ve özgürlüğünü yaşayabilecek güce sahip olabilmektedir.¹⁴⁷ Bir insanın hürriyeti yoksa ahlâkîliğin olmayacağını, ahlâk yoksa da hür bir insandan bahsedilemeyeceği görüşünü savunmuştur. Hürriyet ve ahlâkîliği birbiriyle yakın bir ilişki içerisinde görmüştür.¹⁴⁸ Ayrıca Fârâbî hürriyeti “sosyoloji” ve “siyaset” alanında da kullanmıştır ve bu alanlarda hürriyet için “Fertlerin istek ve arzularını gerçekleştirme özgürlüğüdür.” tanımını kullanmıştır.¹⁴⁹

Râgıp El-İsfehânî (ö. 502/1108) ahlâkî anlamda hürriyet için “Dünyevî menfaatler hırsı gibi çirkin sıfatların insana hâkim olmamasıdır.” tanımını yapmıştır. İsfehânî de (ö. 502/1108) Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) gibi “kerem” ve “hürriyet”in aynı şey olduğunu söylemiştir. Ancak tek fark olarak hürriyetin yalnızca arzulara ve dünyevî amaçlara kul olmayan kimseler için kullanılabileceğini belirtmiştir. İbn Miskeveyh (ö. 421/1030) ise ahlâkî olarak gerçek hürriyetin “İçi boş şeref ve efendilik iddiası değil, küçültücü ve erdemsiz davranışlardan sakınarak insanın kendi onurunu korumasını sağlayan bir erdem.” olduğunu savunmuştur.¹⁵⁰ Franz Rosenthal (ö. 2003) hür olan birisini “Bütün iyi niteliklerin kendisine nispet edildiği kişi.”¹⁵¹ olarak görmüştür.

İslâm âlim ve düşünürleri genel olarak hürriyet kavramını “cömertlik” ve “Nefsânî istekleri baskı altına almaktan doğan özgürlük.” şeklinde iki ahlâkî anlamda kullanmışlardır.¹⁵²

---

¹⁴⁶ Ocak, “Hürriyet Problemi”, 55.

¹⁴⁷ Ocak, “Hürriyet Problemi”, 56.

¹⁴⁸ Ocak, “Hürriyet Problemi”, 63.

¹⁴⁹ Çağrı, “Hürriyet”, 502.

¹⁵⁰ Çağrı, “Hürriyet”, 503.

¹⁵¹ Şahin, “Özgürlük Düşüncesi”, 123.

¹⁵² Çağrı, “Hürriyet”, 503.

Ahlâk, “Bir kimsenin iyi olma isteği.”¹⁵³ ve “İyi niteliklerini ve ya kişiliğini ifade eden tutum ve davranışları yâni huyları.”¹⁵⁴ şeklinde tanımlanmaktadır. Hür kavramıysa ahlâkî anlamda “Soylu ve yüksek davranışlarda bulunan ve cömertliği ilke hâline getiren insan.”¹⁵⁵ anlamında kullanılmaktadır. İnsanda hürriyetin var olup olmaması konusu ahlâk için önem taşımaktadır.¹⁵⁶ Bir insanda ahlâktan bahsedebilmek için onun sorumluluğundan, akıllı olmasından ve özgürlüğünden de bahsedebilmek gerekmektedir.¹⁵⁷ Ahlâkta özgürlüğe baktığımızda özgürlük yoksa ahlâktan ve ahlâk kanunundan bahsetmek de mümkün değildir. Çünkü insanın ahlâk kanununa, ahlâksal taleplere ve isteklere uyması için özgür olması gerekmektedir. Özgürlük ve ahlâk birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Özgürlük varsa ahlâk vardır. Ahlâk varsa da mutluluk vardır. Ahlâklı olmak insanı mutlu kılmaktadır. Ahlâk delili başarısını özgürlüğe borçludur. Çünkü ahlâkın koşulu özgürlüktür.¹⁵⁸ Hür olan insan, ahlâkî bir vecibe altındadır. Bu sebeple ahlâk yönünden insan, Allah’ın emirlerine aykırı davranmamakla sorumludur.¹⁵⁹

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) özgürlüğü ahlâkî anlamda “nefis” kavramıyla birlikte düşünerek¹⁶⁰ “Bedenî isteklerine arzu duyan nefis, onları terk etse de etmese de hürriyetine kavuşamaz ve tutkularının kölesi olmaya mahkûm olur. Bedenî isteklerine hiçbir şekilde arzu duymayan kişi özgürdür. Özgürlük, eğitim ve öğretimle olan bir şey değildir. O, bir erdemdir ve nefsin içgüdüsel iffetidir.”¹⁶¹ demiştir.

Batı felsefesine baktığımızdaysa ilk filozoflar genel olarak insanın bir hürriyete sahip olduğunu kabul etmişlerdir.¹⁶² İlk Çağ’daki filozofların çoğunluğuna göre dış ve iç etkenlerden yâni başkalarına bağımlı olmayan, içindeki duygu ve istekleri kontrol altına alabilen insanlar, hürriyetine kavuşmuş insanlardır. Onlara göre gerçek hürriyet, insanların tutkularını ve kötü duygularını yenebilmesinde gizlidir.¹⁶³ Bu dönemde

---

¹⁵³ Salih Yalın, “Ahmet Hamdi Akseki’de Ahlâkî Sorumluluk”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/38 (Haziran 2015): 211.

¹⁵⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005), 28.

¹⁵⁵ Çağrı, “Hürriyet”, 502.

¹⁵⁶ Güriz, “İrade Hürriyeti”, 635.

¹⁵⁷ Yalın, “Ahlâkî Sorumluluk”, 211.

¹⁵⁸ Aziz Sekman, “Kant’ın Ahlâk Delili”, *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 3/2 (Aralık 2017): 60-61.

¹⁵⁹ Güriz, “İrade Hürriyeti”, 655.

¹⁶⁰ Doğan, “Hürriyet Anlayışı”, 56.

¹⁶¹ Özdemir, “İslam Düşüncesinde Özgürlük”, 38.

¹⁶² Güriz, “İrade Hürriyeti”, 647.

¹⁶³ Özdemir, “İslam Düşüncesinde Özgürlük”, 30.

özgürlük düşüncesi akılla temellendirilmiştir. İnsan fiillerini belirleyen ve seçimler yapabilen bir varlık olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁴

Batılı filozoflardan Sokrates (ö. MÖ 399) hürriyeti ruha ait bir özellik olarak görerek insanın kendi özüyle uyumu şeklinde tanımlamıştır.¹⁶⁵ Sokrates'in öğrencisi olan Platon'a (ö. MÖ 348-7 [?]) göre sadece akıyla seçim yaparak kendi kararını veren ve sonuçlarına katlanan insan özgür sayılmaktadır.¹⁶⁶ Ona göre insan, mutluluğa ancak erdemli bir hayat yaşayarak ulaşabilmektedir.¹⁶⁷ İnsanın özgürlüğü de mutluluğu da kendi içerisinde. Aristoteles'e (ö. MÖ 323) göre de insanın ruhunun mutluluğa kavuşması için aklını doğru bir şekilde kullanması gerekmektedir.¹⁶⁸

Özellikle stoacılar sağlık, saadet, elem ve servet gibi durumların insanların davranışlarına etki etmemesi gerektiğini, aksine insanın fazilete ulaşması için sürekli çaba göstermesi gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre fazilete ulaşmak akla göre yaşamak ve ihtiraslara hâkim olmakla mümkündür. İhtiraslarını yenerek akla göre yaşayabilen insan, irade sahibi bir insandır. İnsan, ihtiraslarının esiri olup kötü hareketlerde bulunuyorsa o zaman aklını ihtiraslarının üzerine çıkaramamış demektir. İhtiraslarını yenen bir köleyi, bir imparatorun daha üstün görmüşlerdir. Stoacılar bu düşünceleriyle Hristiyanlara ve Müslümanlara da etki etmişlerdir.¹⁶⁹

Orta Çağ'a baktığımızdaysa filozoflar hürriyet konusunu daha çok "ilâhî kudret" ve "insan iradesinin ilişkisi" bakımından ele almışlardır. Tartışmalarına din kitaplarındaki âyetlerden deliller getirmişlerdir.¹⁷⁰ İnsanın, Tanrı'yı duyular ve akıl yoluyla değil zihnine yukarıdan gelen bir aydınlanmayla bilebileceği görüşünü savunmuşlardır.¹⁷¹ Bu dönemde vahye dayalı bilgi ile akıl uzlaştırılmaya çalışılarak vahyi anlamaya çalışmışlardır. Hürriyet konusuna da dinî açıdan bakmışlardır. Bu dönemdeki filozoflara göre insan, özgürlüğünü sadece Tanrı'nın buyruklarını yerine getirdiğinde elde edebilmektedir. Augustinus'a (ö. 430) göre insanın, bedensel ve

---

¹⁶⁴ Özketen, "İnsan Özgürlüğü", 11.

¹⁶⁵ Doğan, "Hürriyet Anlayışı", 62.

¹⁶⁶ Elif Akgün, "Ortaçağ'da Özgürlük Arayışı", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/8 (Temmuz 2013): 121.

¹⁶⁷ Ahmet Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi* (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 69.

¹⁶⁸ Özketen, "İnsan Özgürlüğü", 11.

¹⁶⁹ Güriz, "İrade Hürriyeti", 649.

¹⁷⁰ Güriz, "İrade Hürriyeti", 650.

¹⁷¹ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, 118.

ruhsal özellikleri bulunmaktadır. Bu sebepten dolayı insan, bedensel yönüyle nesnelere dünyasına, ruhsal yönüyle de Tanrı ile bağlantılı iç dünyasına ait görülmektedir.¹⁷²

Yeni ve Yakın Çağ'a bakıldığında filozoflar Rönesans'ın etkisiyle insana verilen değerin artması sonucu "insan merkezli" bir anlayış benimsemişlerdir. Bu dönemde insana ve insan aklına verilen önem artmıştır. Özgürlük insanın iç dünyasında aranmış ve ruhun özgürlükle bir bağının bulunduğu görüşü savunulmuştur.¹⁷³ Bu dönem filozoflarından Descartes (ö. 1650) hürriyeti insanda doğuştan var olan bir fikir olarak kabul etmiştir. İnsan ancak hürriyeti sayesinde üstün, hareketlerinin hâkimi, takdir edilmeye ve ayıplanmaya değer bir varlık olarak görülebilir.¹⁷⁴ Aynı zamanda o halk, aile, gelenek ve okul gibi yerlerden araştırılmadan, sorgulanmadan alınan görüşlerden insanın sıyrıldığında özgürlüğüne kavuşacağını savunmuştur.¹⁷⁵

Yukarıda bahsettiğimiz gibi geçmişten günümüze bütün insanlık tarihi boyunca dinler, mezhepler ve disiplinler var oldukları dönem, kültür, buldukları coğrafya ve ele aldıkları konunun değişkenliği gibi sebeplerden dolayı çeşitli hürriyet tanımları yapmışlardır. Bu sebeple hürriyet, kişiden kişiye değişen bir durum olduğu için üzerinde anlaşılabilir bir hürriyet tanımı bulunmamaktadır.

Yahudilik ve Hristiyanlık inancının hürriyet anlayışına bakıldığında, ilk dönemlerde hürriyete mânevî boyutla yaklaşılırken günümüz çağının modernleşmesiyle bu iki dindeki hürriyet düşüncesinin de modernleşerek mânevî boyutundan tamamen soyutlanarak maddî bir boyut kazandığı görülmektedir. İslâmîyet'in ise hangi çağda olursa olsun hürriyete hem mânevî hem de maddî boyutla yaklaştığı düşüncesi ön plana çıkmaktadır.

İslâmî disiplinlerdeyse İslâm hukuku hürriyeti "hak" kavramıyla, kelam da "irade" ve "ihtiyar" kavramları ile eş anlamlı görerek hürriyete bu yönleri ile anlamlar yüklemişlerdir. Felsefenin de bu disiplinlerden ayrı olarak hürriyete tasavvufî gelenek gibi "ahlâkî" ve "mânevî" yönden yaklaştığı görülmektedir.

---

¹⁷² Özketen, "İnsan Özgürlüğü", 12-14.

¹⁷³ Özketen, "İnsan Özgürlüğü", 14-15.

¹⁷⁴ Güriz, "İnsan Hürriyeti", 660.

¹⁷⁵ Kök, "İnsan Hürriyeti", 88.

Hürriyetin tanımı, farklı din ve disiplinlerdeki yeriyle ilgili vermiş olduğumuz bilgilerden sonra ortaya çıkan Batılı akımların etkisiyle günümüz dünyasında hürriyetin değişime uğrayarak nasıl algılandığı konusunu irdeleyebiliriz.

5.Günümüz Dünyasında Hürriyet Algısı

Çok geniş bir anlam kataloğu olan hürriyet kavramı, eski çağlarda kullanıldığı birçok anlamın yanında genellikle “ahlâkî” bir anlamda kullanılmaktaydı. Batı’da gerçekleşmiş olan “Rönesans” ve “reform” hareketlerinin de büyük bir etkisiyle günümüz seküler modern çağında bu kavram sadece “ifade”, “fikir”, “eşitlik”, “din” ve “vicdan” gibi hakların sınırlandırılması durumlarında kullanılmaya başlanarak kalıplaşmış bir tanım içerisine sıkıştırılmaktadır. Modern dönemde hürriyet kavramı “hak” arayışını ifade eden bir kavram olarak görülmeye başlanmıştır. Özellikle günümüzde Batı dünyasında kilisenin hâkimiyetinden kurtarılan hürriyet anlayışı, “mânevî” ve “dinî” elbiselerinden sıyrılarak “seküler” bir anlayışa büründürülmektedir.¹⁷⁶ Ateist bir görüşe sahip olan yazar J. P. Sartre (ö. 1980) insanın tam anlamıyla özgür olabilmesi düşüncesini Tanrı’nın yokluğu düşüncesine bağlamaktadır.¹⁷⁷ Özgürlüğün savunucusu ve taşıyıcısı durumuna gelen küresel güçler, özgürlük kavramını yüzyıllarca sahip olduğu anlamlardan arındırmışlar, soyutlamışlar, bölmüşler ve parçalamışlardır. Çok geniş bir anlam sahası olan özgürlüğü “ifade hürriyeti”, “din hürriyeti” ve “eğitim hürriyeti” gibi küçük özgürlük alanlarına geriletmişlerdir. Sonra da bu alanları herkes için gerekli olduğu kanısıyla evrenselleştirip yaygınlaştırmışlardır. Tanrı’dan yüz çevirerek insânî bir olguya dönüştürülen özgürlük kavramı, daha sonra da toplumsallıktan çıkarılarak bireyselleştirilmiştir. Bu yaşanan durumların sonucunda da insanlar, birbirlerini ezerek sınırsız bir şekilde özgür olmanın peşine düşmüşlerdir.¹⁷⁸

Özgürlük düşüncesi ve özgürlüğün sağlanması, Batı’da ortaya çıkan “kapitalizm”, “modernizm”, “liberalizm”, “anarşizm” ve “sosyalizm” gibi kuramların temel hedefi haline gelmiştir.¹⁷⁹ Günümüzde “liberalizm” adına insanların çoğunluğunun kabul ettiği meşhur bir tanıma göre hürriyet “İnsanın istediği her şeyi yapabilmesi, elde edebilmesi ve bunları yaparken başkaları tarafından

¹⁷⁶ Doğan, “Hürriyet Anlayışı”, 67-68.

¹⁷⁷ Kâsım Müminov, “Nikolay Berdyayev ve Sartre Felsefesinde Kişilik ve Özgürlük Problemi”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 19/48 (Ocak-Haziran 2016): 18.

¹⁷⁸ Tekin, “Özgürlük Yanılsaması”, 16.

¹⁷⁹ Tekin, “Özgürlük Yanılsaması”, 10.

engellenmemesidir.” Bu tanıma göre bireyin hareketlerinde hiçbir sınırlamaya gidilmeyerek insan, tek taraflı olarak menfaat ve arzularına göre konumlandırılmıştır.¹⁸⁰ İnsan, kendisinden başka kimseyi düşünmeden istediği her şeyi elde etmek için uğraştığı zaman kendisinde doyumsuzluk ve tatmin olmama duygusu başlamakta ve zamanla o elde ettiği şeylerin kölesi haline gelmektedir.¹⁸¹ İşte o zaman insan, asıl özgürlüğünü kaybetmekle karşı karşıya kalmaktadır.

Batı dünyası, Orta Çağ'da yaşamış olduğu sıkıntılar, dinle savaşı, Rönesans, reform, Fransız İhtilali ve modernleşme gibi olaylar sonucunda yeni bir hayat, yeni bir yaşam stili ve yeni bir insan ortaya koymuşlardır. Bu yeni yaşam tarzlarını dinî, mistik, mânevî ve metafizik değerlerden arındırmışlardır.¹⁸² Özgürlük anlayışı, birçok Batılı yeni akımla desteklenmiş ancak sorumluluk bilinci yeterince işlenmemiş olan kişi üzerine temellendirilmiş ve kişinin özgürlüğü toplumun özgürlüğünden önce tutulmuştur.¹⁸³ Bütün mânevî değerlerden arındırılarak sadece üretim ve tüketim anlayışıyla inşa edilen bu yeni yaşam tarzında insanlar, hürriyet adı altında sömürülerek köleleştirilmektedir. Bu şekilde köleleştirilen insan, huzur ve mutluluğu sadece maddede bularak maddenin bağımlısı haline gelmektedir. Kendi hürriyetini elde ederek huzur ve mutluluğa kavuşmak isteyen insan, böylece başkalarının üstüne basarak onları köleleştirme yoluna gitmektedir.¹⁸⁴ Bunun sonucunda da yalnızlaştırılmış, yalıtılmış, önemsizleştirilmiş, güçsüzleştirilmiş¹⁸⁵, köklerinden uzaklaştırılmış ve hayatı çıkmaza girerek oradan buraya savrulmaya mahkûm edilmiş bir insan tipi ortaya çıkmaktadır. Batı'nın dinden uzaklaştırmak uğruna “hümanizm” ve “modernizm” gibi birçok yeni akımlarla desteklediği bu insan zamanla durdurulamaz ve kontrol edilemez bir hâle gelmektedir.¹⁸⁶ Marx da (ö. 1883) “Modern insanları durduracak ve tutacak hiçbir şey kalmamıştır. Bütün korku ve titremelerden

---

¹⁸⁰ Deniz, “İnsan Hürriyeti”, 171.

¹⁸¹ Deniz, “İnsan Hürriyeti”, 172.

¹⁸² İsmail Aydoğan, “Doğu-Batı Paradigması Bağlamında Değer ve Eğitimi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/1 (Ocak 2016): 3.

¹⁸³ Özdemir, “İslam Düşüncesinde Özgürlük”, 36.

¹⁸⁴ İbrahim Işıtan, *Sûfî Davranış –Sûfî Perspektife Göre Mânevî Davranış Gelişimi-* (İstanbul: Divan Kitap, 2020), 50.

¹⁸⁵ Tekin, “Özgürlük Yanılsaması”, 45.

¹⁸⁶ Aydoğan, “Değer ve Eğitimi”, 3.

arınmışlar ve çıkarları uğruna önlerine çıkan her şeyi ezip geçmede özgür olduklarını zannetmişlerdir.”¹⁸⁷ sözleriyle günümüz insanının durumunu ifade etmektedir.

Birçok toplumda ve bizim toplumumuzdaki insanların genelinin özgürlük anlayışı, günümüzde “kapitalist” ve “materyalist” modern dünya görüşünün etkisiyle maddî hazlara dayanarak gelişmektedir. Bu durumda insanların benimsemiş oldukları dinlerinin ve kültürlerinin kendilerine sunduğu hürriyet anlayışından uzaklaşmalarına sebep olmaktadır. İnsanların kişilik gelişimleri dinin arzu ettiği mânevî gelişimin aksine maddî arzu ve isteklerle oluşturulmaktadır.¹⁸⁸ Geleneksel ve dinî bağlarından kurtulmaya çalışarak yeni ve modern yaşam tarzına adapte olmaya çalışan insan, kendisiyle ve çevresindeki insanlarla çatışma içerisine girmektedir.¹⁸⁹

İnsanların, kendi değerlerinden uzaklaşarak benimsemeye çalıştıkları “modernizm” düşüncesiyle insan yaşamını doğumla başlatıp ölümlerle bitirmektedir. Ölümü ise “yok olma” olarak görmektedir. İnsanın öldükten sonra ne olacağı konusu üzerinde düşünmeyi ve kafa yormayı anlamsız bulmaktadır. İnsanı maddî ihtiyaçları çerçevesinde ele almakta ve mutluluğu da sınırsız bir özgürlük içerisinde sadece maddî hazları tatmin etmeye bağlamaktadır.¹⁹⁰ Modernleşme, eski olanla bir çatışma içerisine girerek insanların yaşamlarını, düşüncelerini, geleneklerini, kültürlerini ve dinsel yapılarını değiştirmeyi ve dönüştürmeyi amaçlamaktadır.¹⁹¹ Geleneksel bağların, dinin ve mâneviyatın insanlığın özgürlüğüne engel olduğunu, bunların insanları esir ve köle konumuna düşürdüğünü savunmaktadır. Bu düşüncesinden yola çıkarak da geleneksel bağları, dini ve mâneviyatı geri plana atmakta ve her şeyi akılla temellendirmeye çalışmaktadır. Akla ve bilime dayanmayan her şeyi yok saymaktadır. Modernizmin özgürlük anlayışı, insanların hiçbir etkenin denetimi ve baskısı altında olmayarak kendi hayatlarının öznesi olması, insanların hayatlarını kendi arzu ve isteklerine göre şekillendirmesi olarak tanımlanmaktadır.¹⁹²

Batı dünyası, adına “modernizm” dediği din olgusuna bağlı hayattan uzak, kültürel olguları hayatlarından çıkarılmış bir yaşam tarzını, yemeğin nasıl yenmesi,

---

¹⁸⁷ Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ ve Bülent Peker (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 162.

¹⁸⁸ Işıtan, “Sûfi Özgürlük Algısı”, 319.

¹⁸⁹ Tekin, “Özgürlük Yanılsaması”, 51.

¹⁹⁰ Işıtan, “Sûfi Özgürlük Algısı”, 324.

¹⁹¹ Tekin, “Özgürlük Yanılsaması”, 18.

¹⁹² Tekin, “Özgürlük Yanılsaması”, 23-27.

kaşığın-çatalın nasıl tutulması, nasıl oturulup-kalkılması ve nasıl giyinilmesi gerektiği gibi basit insânî durumları ilk önce kendi toplumuna dayatmıştır.¹⁹³ Daha sonra da Batılı aydınlardan etkilenen İslâm dünyasında ve dünyanın birçok ülkesinde, Batı dünyasının bu düşünce ve fikir akımları salgın bir hastalık gibi hızla yayılmıştır. Bunun sonucunda dünya genelinde ruhî ve mânevî değerler göz ardı edilmeye başlanarak insanın her türlü arzu ve isteklerinin gerçekleşmesi için hayatın her alanında hürriyet adı altında “dünyevîleşme”den yana bir tavır ortaya konmuştur. İnsanların çoğunluğu Batı’daki maddî üstünlüğe bakarak bir Batılı gibi yaşamayı tercih etmiştir. “Tarihî” ve “İslâmî” değerlerini ise arka plana atmışlardır.¹⁹⁴ Batı düşüncesi diğer kültürleri barbar, vahşi ve gerici olarak nitelendirmiştir. Dinî ve mânevî düşünceden arınarak Batılı medeniyetin üstünlüğünü vurgulamış ve diğer milletleri kendi peşlerinden sürüklemeye başlamıştır.¹⁹⁵ Ekonomiyi, politikayı ve kültürü kendi amaçları ve çıkarları için şekillendirerek küreselleştirmişler, aynı şekilde özgürlük kavramını da kendi amaçları ve çıkarları için şekillendirip küreselleştirerek kullanmışlardır. Bu kendilerine göre şekillendirdikleri özgürlük kavramını da diğer milletlere karşı silah olarak kullanmışlardır.¹⁹⁶

Dinî ve mistik değerlere adeta savaş açıp dominant bir faktör olan Batı dünyasının şekil verdiği bu arzular çağında, insanların içinden dini, kültürü, ahlâkı ve mânevî değerleri boşaltmaya çalışmışlardır. Eski çağlarda toplumların değerini dinler belirlerken günümüzde insanlar ne kadar dinden uzaklaşırsa o kadar değerli görülmektedir.¹⁹⁷ İnsanlık, köklerinden uzaklaştırılarak din ve mâneviyattan uzak başka düşünce tarzlarının hâkim olduğu bir evrende yaşamaya mahkûm edilmeye çalışılmaktadır. Böylece tek tip, farklılıkları dışlayan, kendisi gibi düşünmeyi ve kendisinden olmayı hor ve hakir gören, inanç, düşünce ve kültürlere aykırı olan¹⁹⁸, araçsal aklı ön planda tutan, insanlar arasındaki ilişkiyi değersizleştiren, maddeyi ve sermayeyi ön planda tutan bir insan tipi ortaya çıkmaktadır.¹⁹⁹ Günümüz modern çağının ortaya koymuş olduğu bu insan tipi, büyük bir mânevî ve ahlâkî değer

¹⁹³ Aydoğan, “Değer ve Eğitimi”, 4.

¹⁹⁴ Uysal, “Tasavvuf ve İslam”, 90.

¹⁹⁵ Abdunasır Süt, “Özgürlük Bağlamında İslam Akli ve Batı Akli Üzerine”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 8/1 (Nisan 2016): 66.

¹⁹⁶ Tekin, “Özgürlük Yanılsaması”, 14-15.

¹⁹⁷ Aydoğan, “Değer ve Eğitimi”, 3.

¹⁹⁸ Süt, “Özgürlük Bağlamı”, 65.

¹⁹⁹ Tekin, “Özgürlük Yanılsaması”, 43.

yokluğunun, diğer taraftan da imkânlar bolluğunun içerisinde bulunmaktadır.²⁰⁰ Bu insan tipi, denizde yönünü kaybeden ve rüzgâr kendisini nereye savurursa o yöne doğru sürüklenen bir gemiden farksız görülmektedir.²⁰¹

Batı dünyasının “modern seküler hümanizm” anlayışı, insan aklını ve bilimi tek referans noktası olarak ele almıştır. Öyle ki Allah’tan ziyade insanın kendisine güvenmesini ön planda tutmuştur.²⁰² Bu modernleşmeyle birlikte “insanın tanrılaştırılması” problemi ortaya çıkmıştır. İnsanın ilâhî alanla irtibatı koparılarak insan kendi içerisine kapatılmış, sadece yeryüzüne hapsedilerek yersizleştirilmiş ve evsizleştirilmiştir. Böylelikle parça ile bütün arasındaki ilişki koparılmıştır. Modernlikle insan ve araçlar putlaştırılmıştır. Geçmişte insan, Tanrı’ya ve kâinata ait bir varlıkken “hümanizm”, “Rönesans”, “reform” ve “modernizm” gibi akımlardan sonra insan Tanrı’ya ve kâinata hâkim bir varlığa dönüştürülmüştür. Böylelikle insan tarafından Tanrı fikri ve Tanrı inancı yitirmeye başlanmıştır. Freud’un (ö. 1939) temsilcilerinden Jacques Lacan’ın (ö. 1981) dediği gibi “Tanrı inancını yitiren birisi, her şeyi tanrılaştırmaya başlamış demektir.” Hâlbuki Tanrı fikrini yitiren bir insanın yaşayabilmesi ve nefes alıp verebilmesi mümkün değildir. Tanrı fikrini yitiren insan, kendine olan güvenini yitirmektedir. İnsanın temel sorunu her şeye sahip olma güdüsü değil, olma kaygısıdır. Olma kaygısını yitiren bir insanın sahip olduğu şeyler zamanla ona sahip olmaktadır. Böylelikle Tanrı ve hakikat fikri ortadan kalkmakta ve araç hükümler olarak tanrılaşmaktadır. İnsan, her şeyin sahibi olma güdüsü tarafından yönetilmektedir. Sahip olma duygusu da zamanla insanı kendi kölesi haline getirerek köleleştirmektedir.²⁰³

Günümüz modern dünyasındaki hızlı gelişim ve değişim sonucunda insan kendini belli bir yere konumlandıramamakta ve yönünü tam olarak belirleyememektedir. Bir kafes haline dönüşmüş olan modern toplumda insanlar, kafesin parmaklarınca şekillendirilmeye çalışılarak kendilerine yabancılaştırılmaktadır. Bunun sonucunda da insan, özgürlüğünü elde edememektedir.²⁰⁴ Kısacası aracın kölesi durumuna gelerek hükümlerliğine kapılmış olan insan, özgürlüğünü yitirmektedir.²⁰⁵

---

²⁰⁰ Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, 36.

²⁰¹ Tekin, “Özgürlük Yanılsaması”, 44.

²⁰² Albayrak, “Hürriyet Anlayışı”, 4.

²⁰³ Yusuf Kaplan, “Dijital Medya ve Özgürlük Problemi”, *Trt Akademi* 1/2 (Temmuz 2016): 659-665.

²⁰⁴ Tekin, “Özgürlük Yanılsaması”, 36-38.

²⁰⁵ Kaplan, “Özgürlük Problemi”, 672.

Aslında insan, özgürlük şarkıları söyleyerek köleleri oynamaktadır.²⁰⁶ Marx'ın (ö. 1883) "Sahip olunacak ve satın alınacak eşyaların çoğalmasa sonucu, insanı köleleştiren yabancı nesnelere dünyası da hızla genişleyerek güçlenmektedir."²⁰⁷ sözü ve Fromm'un (ö. 1980) "Kendilerini özgür ve bağımsız hisseden insanlar, aslında gün geçtikçe daha yalnız, yalıtılmış, bağımlı, kendileri dışındaki güçlerin elinde bir araç, şaşkın ve güvenlikten yoksun bireyler haline dönüştüler."²⁰⁸ sözü bu durumu açık bir şekilde özetlemektedir.

Geçmiş yüzyıllarda insan, "din" ve "mânevî hayat"ın etkisiyle bedensel arzu ve ihtiyaçlarını dinin mânevî değerleri içerisinde algılayarak belli sınırlar içerisinde gidermekteydi. Günümüzdeyse "modernizm", "postmodernizm" ve "sekülerizm"ın etkisiyle yeni bir yaşam tarzı oluşturup hayat sürmeye başlayan insan, maddî olarak üreten ve tüketen bir varlık olarak ele alınarak insanın ekonomik ve bedensel arzuları üzerinde durulmuştur. Tabiatı gereği bedensel hazlara ilgisi olan insan da dinî ve mânevî yaşamını terk edip dünyalığa yönelerek sadece ekonomik ve bedensel arzu ve ihtiyaçlarını gidermeye yönelmiştir.²⁰⁹ Hikmet, metafizik ve aşkın alandan arındırılarak yeniden inşa edilen özgürlük düşüncesi "seküler" ve "profan" olmakla birlikte "din" ve "mânevîyat"a karşı çıkmıştır. Tanrı'ya, vahye ve peygambere gerek olmadığını savunmuştur.²¹⁰ Hâlbuki îman ve ahlâktan yoksun olan bir insan, eşyaya sahip olabilir ancak hakikatten yoksun kalmaktadır.²¹¹ İnsanlarda bulunan Allah inancı insanın köleliğinin sebebi değil aksine insanın hürriyetinin teminatıdır.²¹²

Günümüz dünyasında modernlik, insanı çepeçevre kuşatarak, ayağını yerden keserek ve kendi egemenliği altında tutarak insanın Allah'a yönelmesini engelleyen bir örtü haline gelmiştir. İnsan, kendini bu modern dünyanın hızına kaptırarak ruhunun dinginliğini yitirmekte ve yaptığı fiillerin rehini haline gelmektedir.²¹³ Geçmiş ve gelecek zaman kavramlarının yok sayılarak tek bir zamana yâni geniş bir zamana sıkıştırıldığı, insanın hayatının köleleştiği, her şeyin mubah olduğu ve hayatın

²⁰⁶ Kaplan, "Özgürlük Problemi", 675.

²⁰⁷ Erich Fromm, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, çev. Necla Arat (İstanbul: Say Yayınları, 2004), 54.

²⁰⁸ Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, çev. Selçuk Budak (İstanbul: Öteki Yayınları, 1999), 119.

²⁰⁹ Işıtan, "Sûfi Özgürlük Algısı", 322-323.

²¹⁰ Süt, "Özgürlük Bağlamı", 62-63.

²¹¹ Süt, "Özgürlük Bağlamı", 65.

²¹² Çuhadar, "Hürriyet Anlayışı", 178.

²¹³ Bülent Akot, "İslam Ahlâkıyla Ahlâklanmanın İmkânı Üzerine", *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 (Aralık 2015): 51.

şimdiden ibaret olduğu bir dünya içerisine hapsedilmektedir. Bütün iplerin kendisinde olduğunu düşünerek modernlikle kendini özgürleştirdiğini zanneden insan, aslında kendisini gönüllü olarak köleleştirmektedir. Çünkü arzu ve hazlarının peşinde koşarak özgür olduğunu söyleyen bir insanın, özgürlüğün ne demek olduğunu bilmemesi gerekir. Goethe (ö. 1832) “En iyi köleler, kendilerini özgür zanneden kişilerdir.” sözüyle bu durumu çok iyi bir biçimde açıklamaktadır. Bu şekilde özgürlük yanılısamasına kapılan insan, fitratını yâni özünü yitirmektedir. Hâlbuki öz ne kadar gür olursa insan da o kadar özgür olmaktadır.²¹⁴ George Morgan’ın (ö. 1945) “Huzursuz bir hareketlilikle yenilikten yeniliğe koşan, sıkıntılı bir meşguliyetle zaman öldüren modern insan, sonsuz kazanımlarının göbeğinde asıl yaşamının amacını ve özünü kaybetmektedir.”²¹⁵ sözü bu durumu açıklamaktadır.

Günümüz modern maddî hazlara dayalı dünya biçimi gün geçtikçe büyüyerek mânevî dünyayı bastırmakta, geri plana atmakta ve dünyanın dinî inancını yok etmektedir. İnsanlığı hazlarına bağımlı ve ekonomik bir nesne olarak görerek yozlaştırmaktadır.²¹⁶ Vahiyden ilham almayarak dinî ve mânevî düşünceden kendini arındırıp beşerî bir akla sahip olan günümüz insanı, kibriyle kendisine sonsuz bir güven duymaktadır. Bu kibri, güveni ve benmerkezciliğiyle insanlara hükmetme, kendi doğrularını başkalarına dayatma, her yolu mubah görme ve insanların haklarını görmezden gelme arzusuna kapılmaktadır.²¹⁷ Düşüncelerinde ve seçimlerinde hevâ ve hevesine uyarak dünyevî çıkarlarına uygun kararlar vermektedir. Asıl hürriyetinin farkında olmadan nefsanî arzularının içerisine hapsedilmiş bir şekilde hayatını sürdürmektedir.²¹⁸ Özgürlük adı altında kendisinin ve başkalarının mahremiyetini hiçe saymaktadır.²¹⁹ Başkalarının inanç ve fikirlerine saygı duymayan ve onları “ötekileştiren”²²⁰, “egoist” ve “solipsist”²²¹ bir düşünceye sahip olan insan, gerçek bir

---

²¹⁴ Kaplan, “Özgürlük Problemi”, 667-671.

²¹⁵ Tekin, “Özgürlük Yanılısaması”, 81-82.

²¹⁶ Tekin, “Özgürlük Yanılısaması”, 48.

²¹⁷ Süt, “Özgürlük Bağlamı”, 63-64.

²¹⁸ Refik Yılmaz, “Mâtürîdî ve Cüveynî’ye Göre İnsan Özgürlüğü”, (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019), 12.

²¹⁹ S. Gözde Dedeoğlu, “Özgürlük, Mahremiyet ve Demokrasinin Değeri ve Bilişim Toplumunda Maruz Kaldığı Tehditler”, *Journal of Yaşar University* 9/34 (Haziran 2014): 5894.

²²⁰ Süt, “Özgürlük Bağlamı”, 64.

²²¹ Solipsizm: Ahlâk açısından yalnızca kendi yaşama savını tanıyan, kendi benini yaşamın ve gerçekliğin özeği yapan görüştür. Bilgi için bkz. Akarsu, “Tekbencilik”, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 162-163. Ayrıca bkz. Bolay, “Solipsizm”, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*.

hürriyet düşüncesine sahip olamaz.²²² Çünkü herkesin istediğini istediği şekilde yapabilme imkânı bulduğu yerde aslında hiç kimse istediği şeyi yapamaz. Herkesin efendi olduğu bir yerde aslında herkes esir durumundadır. Bu durumda her türlü sınırlamadan uzak olmak şeklinde algılanan hürriyet anlayışı, insanlığı büyük bir çıkmaza sokmaktadır. İnsanların hürriyetinde bir sınırlamaya gidilmesinin sebebi, insanları başkalarına zarar verebilecek keyfi hareketlerinden kurtarmak içindir.²²³ Hürriyet sınırlanmadığı zaman insanlar “Hürriyetimi kullanıyorum.” düşüncesi adı altında başkalarının hürriyetini hiçe sayabilmektedirler.²²⁴ Sınırsızlık düşüncesi insanda doyumsuzluğu meydana getirmektedir. Doyumsuzluk da beraberinde mutsuz bir yaşamı meydana getirmektedir. Bunun sonucunda da insanın, artık yaşamak için bir amacı kalmamaktadır. Bu sebeple günümüzde ellerinde her şeyi yapmak için birçok imkâna sahip olan insanların intihar haberleri duyulmaktadır. Kişiyi dizginleyen ve sınırlayan bir şey olmadığından o kişinin hayatının bir amacı ve bir inancı da kalmamaktadır.

Hürriyet nasıl ki insanın tabiatı gereği hakkıysa hürriyetin sınırlanması da yine insanın tabiatı gereği ortaya çıkmaktadır. Çünkü insanın, bencillik duygusundan dolayı başkalarını hiçe sayarak hürriyetini kullanmada aşırıya kaçması da yine onun tabiatı gereğidir.²²⁵ Hâlbuki sınırsız bir hürriyet anlayışı, zamanla insana hürriyetin olmadığı bir yaşamı getirmektedir. Sınırsızlık, düzensizlik, kargaşalık ve huzursuzluğun hâkim olduğu toplumlarda gerçek hürriyetin varlığından söz edilememektedir.²²⁶ Hürriyetin sınırı, ferden dışındaki otoriteler tarafından insanın hürriyetini tamamen elinden almadan yapılmalıdır. İnsanın hürriyetine “din”, “ahlâk” ve “hukuk” kurallarıyla sınırlar çizilmelidir.²²⁷ İnsanların insanca yaşaması ve birbirlerinin hürriyetlerine tecavüzde bulunmamaları için maddî alandaki hürriyetlerin sınırlandırılması ve mânevî hürriyet alanlarının genişletilmesi gerekmektedir.²²⁸

Günümüzde maddî anlamda bolluk içerisinde olan insanlar, aşırı bir tüketim ve israf içerisine girmektedirler. Yaşam alanlarındaki her şeye maddî bir değer biçmektedirler. Bu bolluk içerisinde olan insanlar, zaman içerisinde elde etmiş

---

²²² Süt, “Özgürlük Bağlamı”, 68.

²²³ Çuhadar, “Hürriyet Anlayışı”, 18.

²²⁴ Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, 229.

²²⁵ Öner, *İnsan Hürriyeti*, 123.

²²⁶ Çuhadar, “Hürriyet Anlayışı”, 165.

²²⁷ Çuhadar, “Hürriyet Anlayışı”, 168.

²²⁸ Öner, *İnsan Hürriyeti*, 86.

oldukları nesnelere kölesi haline gelmektedirler. İhtiyaçlarını karşılayarak hayatını sürdürmek için araç olarak kullanmaları gereken bu nesnelere hayatlarının amacı olarak görmektedirler. Bir şeyleri elde etmek uğruna “özgürlük” adı altında başkalarını düşünmeyerek birbirlerini boğazlamakta, kırıp dökmekte, öldürmekte, birbirleriyle savaşmakta ve birbirlerinin üzerine basıp geçmektedirler. Hürriyetin mânevî alanlarını görmezden gelerek onu para, eğlence, bedensel ihtiyaçlarını karşılama ve başkalarının hakkını gasp etme olarak görmektedirler. Bu şekilde özgürleştiklerini zanneden insanlar, mutlu ve huzurlu bir yaşama ulaşacaklarını düşünmektedirler. Ancak bunun aksine mutsuz, korku ve yalnızlıkla dolu bir yaşama ulaşmaktadırlar. Doyumsuzluk içerisinde her şeyi elde ettiğini ve özgür olduğunu düşünen insanlar, aslında büyük bir yanılgı içerisinde girmişlerdir. Çünkü yaşam tarzları, düşünceleri, görüşleri ve kararları kendileri tarafından değil başka etkenler, güçlü olan toplumlar ya da kişiler tarafından verilmektedir. Sınırsız olarak gördükleri hürriyeti maddî alanla sınırlı görerek dinî ve mânevî yaşamın kendilerine tanıdığı özgürlük anlayışından daha fazla kısıtlamaktadırlar.

Ailesinden, dininden, mânevî düşünceden, içinde bulunduğu toplumundan ve geleneklerinden arındırılan insanlar, “özgürlük” adı altında başka güçler tarafından oluşturulan demir parmaklıklar içerisinde tutsaklıklarını yaşamaktadırlar. Bir toplum içerisinde yaşamalarına rağmen mâneviyattan tamamen uzaklaşarak doyumsuz bir şekilde kendi istek ve arzularına göre hareket ettiklerinden dolayı yalnızlık, korku ve güvensizlik duygusuna kapılmaktadırlar. Ne yazık ki günümüzdeki insanların bazısı kalabalığın içerisinde kendisini sahipsiz ve yalnız hissederken bazısı da malını ve mülkünü kaybetmekten endişe duymakta, başka birileri de evine hırsız gireceği ya da bir şiddete maruz kalacağı korkusuyla kendisini güvensiz hissetmektedir. Bu şekilde yalnızlaşan, güvensizleşen, korku içerisinde olan ve nesnelere kölesi haline gelen insanlar, varoluşlarının nedenini unutarak kimliklerini ve kişiliklerini kaybetmektedirler. Bunun sonucunda da nereye gideceklerini, kime sığınacaklarını bilemediklerinden dolayı yönlerini ve hayatlarının asıl amacını yitirerek zaman kavramının değersizleştirilerek yok edildiği günümüz dünyasının sınır tanımaz değişimi içerisinde sürüklenerek yok olup gitmektedirler. Bir hortum gibi insanları içine çekerek istediği yöne sürükleyen günümüz dünyasında, yukarıda bahsetmiş olduğumuz duygulara sahip olduklarından dolayı büyük bir bunalım içerisinde girmiş olan insanların hâlâ bir özgürlüğe sahip olduklarını söylemek mümkün müdür?

Eski kuşaklarda yaşayan insanların aksine günümüzde birçok imkâna sahip olan insanların çoğunluğu, güvenecekleri ve kendilerini adayabilecekleri dayanaklarını kaybederek büyük bir yalnızlık ve korku duygusu içerisinde her an altlarından kayabilecek bir zemin üzerinde hayatlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Bunun sonucunda da kendilerinde oluşan ekonomik, toplumsal, çevresel, kültürel ve dinsel gibi birçok problemden dolayı psikolojik olarak sorunlar yaşamaktadırlar. Psikolojik tedavi alan insanların sorunlarına genellikle kalıcı değil geçici çözümler bulunmaktadır. İnsanları rahatlatmak için onlara sakinleştiriciler ve anti-depresanlar verilmektedir. Ancak sorunlar azalmak yerine gün geçtikçe artmaktadır. Bunun tek çözümüyse sorunun köküne inerek insanları bu hâle getiren etmenlerden kurtarmak gerekmektedir.²²⁹

İnsanları bu durumdan kurtarmanın yolu, onları maddî arzu, istek ve araçların köleliğinden kurtararak mânevî alana yönlendirmektir. Çünkü insan, yalnızlığını sadece kendisinden üstün bir varlığa sığındığında giderebilmektedir. Geçmişten günümüze yeryüzünde semâvî ya da semâvî olmayan birçok dinin ortaya çıkmasının temel sebebi de insanların yalnızlığını giderme arzusu değil midir? Tarih boyunca insanlık bir Tanrı'ya sığınma ihtiyacı duyduysa ve Tanrı'ya sığındığında kendisini özgür ve huzurlu hissettiyse, günümüzde insanları din olgusundan ve mâneviyattan uzaklaştırarak insanı özgür kılmaya çalışmak ne kadar doğrudur?

Özgürlük, Batı düşüncesi tarafından neyin güzel ve doğru olduğu dayatmayla belirlenmiş seçenekler arasından istediği kıyafeti giyinme, istediğini yeme-içme, insanın her istediğini istediği şekilde yapması gibi durumlar değildir. Aslında özgürlük, insanın kendisini bilmesi, tanınması, tutum, davranış ve düşüncelerinde dürüst ve samimî olmasıdır. İnsanlar ancak din ve kültürleri içerisinde özgür olabilmektedir.²³⁰ İnsan özgürlüğü, iradesi ve sorumluluğu sayesinde bu dünyadaki ontolojik yalnızlığını aşarak sahipsiz, yalnız ve bir başına olmadığının farkına varmaktadır.²³¹

Batı düşüncesinde eski çağlarda insanların hürriyeti, otoritelerin baskısıyla hiçe sayılmaktayken günümüzdeyse hiçbir otorite tanınmadan insanlara “sınırsız bir

---

²²⁹ Tekin, “Özgürlük Yanılsaması”, 83-85.

²³⁰ Aydoğan, “Değer ve Eğitimi”, 5-6.

²³¹ Özdemir, “İslam Düşüncesinde Özgürlük”, 48.

hürriyet” hakkı tanınmaktadır. Günümüzde insanın “sınırsız özgürlük anlayışı”nı savunan Batı düşüncesi, geçmişte hürriyet problemine gerçekçi bir çözüm getiremediği gibi günümüzde de ne yazık ki aynı probleme gerçekçi bir çözüm getirememektedir.²³² Öne sürülmüş olan “komünizm”, “kapitalizm” ve “pozitivizm”²³³ gibi akımlar özgürlük düşüncesi için yeterli olmamaktadır.²³⁴ Bu Batılı düşünce tarzları insanların fikirlerine ve dinî inanışlarına saygı duymadığı için onların ellerinden hürriyetlerini almaktadırlar.²³⁵

İslâmiyet’in yüzyıllardır insana vermiş olduğu hürriyet, Orta Çağ karanlığındaki Batı düşüncesinde “Fransız İhtilali”nden sonra ortaya çıkmış ve gelişmeye başlamıştır. Oysaki yüzyıllar öncesinde “Medine Anayasası” ve “Veda Haccındaki Beyanname” ile Hz. Muhammed (s.a.v.) insanın hürriyeti konusunda önemli adımlar atmıştır.²³⁶ Bu düşüncüyü daha yeni ortaya çıkmış gibi dünyaya pazarlayan Batı dünyasının, dinî olgularından uzaklaşmaya başlayan İslâm dünyasını hâkimiyeti altına almasının bir sonucu olarak İslâm’ın ruhuna aykırı insan tipleri ortaya çıkmaktadır. Batı dünyası, “Haçlı seferleri” ile yok edemediği İslâm düşüncesini geliştirmiş olduğu kültürüyle yutmaya başlamıştır. Hür ve hâkim konumunda bulunan Müslümanı, esir bir Müslüman haline dönüştürmektedir.²³⁷ Milletlerin millî ve dinî kültür unsurları zayıflatılarak Batı’nın kültürü milletlere hâkim kılınmakta ve böylece milletler kişiliğini kaybetmektedir.²³⁸ Ne yazık ki günümüzde çoğu Müslüman, Kur’an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (s.a.v.)’in sünnetini göz ardı ederek kendi hevâ, heves ve arzularına göre davranışlarını ortaya koymaktadırlar.²³⁹ Hâlbuki Batı’nın dayatmakta olduğu hür insan tipi, insanı ahlâkî olarak değersizleştirmektedir. İnsanların dinini ve kültürünü yıkmaktadır.²⁴⁰

²³² Saadettin Elibol, *Felsefe Konuşmaları* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1991), 12.

²³³ Pozitivizm: Geçerli bilgiyi olguların bilgisinden ibaret gören ve metafizik ile dinî bilgiyi geçersiz sayan felsefe akımıdır. Bilgi için bkz. İlhan Kutluer, “Pozitivizm” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34:335.

²³⁴ Süt, “Özgürlük Bağlamı”, 65.

²³⁵ Çuhadar, “Hürriyet Anlayışı”, 202.

²³⁶ Albayrak, “Hürriyet Anlayışı”, 5-6.

²³⁷ Korlaelçi, “Hürriyet Anlayışı”, 63.

²³⁸ Korlaelçi, “Hürriyet Anlayışı”, 69.

²³⁹ Yılmaz, “İnsan Özgürlüğü”, 7.

²⁴⁰ Aydoğan, “Değer ve Eğitimi”, 4.

Sevgi-güven ilişkisinin olmadığı, tüketen-gözetlenen-düşünmeyen bir dünyada insanın özgürlüğünden ve mahremiyetinden bahsedilemez.²⁴¹ İnsanın özgürlüğünün farkına varabilmesi ve onu yaşayabilmesi için kendisiyle baş başa kalabileceği, iç muhasebesi yapabileceği, kendi öz gücüne erişebileceği bir mahremiyet alanının bulunması gerekmektedir.²⁴² Ancak günümüzde teknolojinin genişlemesiyle insanların özel hayatı bilinçsiz bir şekilde kişinin kendi isteğiyle ya da isteği dışında teşhir edilmektedir. Bunun sonucunda da insanlar, hayatlarını teknolojinin onlara sunduğu imkânlarla şekillendirerek kendisine başka insanların beğenebileceği bir özgürlük alanı oluşturmaya çalışmaktadır. İnsan, kendi hayatı için kendi istekleriyle değil dış etmenlerin etkisiyle kararlar vermektedir. O zaman teknoloji de insanın hürriyetini sınırlamıyor mu? En üst düzeyde teknolojiyi kullanan Batı, o zaman ortaya attığı bu “sınırsız hürriyet anlayışı” ile çelişki içerisinde değil midir? Hürriyeti sınırlıyor düşüncesiyle dinî düşünceden insanları uzaklaştırmaya çalışan Batı’nın, o zaman teknolojiden de insanları uzaklaştırması gerekmiyor mu?

İslâmî düşüncenin istemekte olduğu Müslüman tipi Kur’an ve sünnete uygun olan “hür bir Müslüman”dır. Akademisyenlerimizden Necati Öner’e (ö. 2019) göre insan, Allah’ın kendisine vermiş olduğu hürriyeti yanlış ve kötü bir şekilde kullanmaktadır.²⁴³ Dinî değerlerin etkisinin zamanla gitmeye başladığı günümüz dünyasında insanlar arasında Allah’sız bir hürriyet anlayışı yaygınlaşmaktadır.²⁴⁴ İnsanların çoğunun ruh halinde egoizmden kaynaklanan nemelazımcılık duygusu, gerçeği korkuya kurban etme eğilimi ve hoşgörüden yoksun bir zihniyete sahip olma gibi düşünceler hâkimdir. Günümüz teknolojisinin sağlamış olduğu bütün imkânlara rağmen insanların mutsuz ve huzursuz olmalarının asıl nedenini Allah ile arasındaki bağın kopmasında aramak gerekmektedir. Bu halin devamı insanın sonunu getirmektedir.²⁴⁵ Ona göre günümüz dünyasında insanlar, “pozitivizm” düşüncesine göre yetiştirilmektedir. Bu zihniyetle yetişen insan, tek görüşlü ve dogmatik olmaya mahkûmdur. Bu düşünceyle insanın Allah ile arasındaki bağ yok sayılmaktadır. Günümüzde dünyadaki sıkıntının kaynağı da budur. Millî ve mânevî değerlere saygılı, ahlâkî anlayışa sahip ve “dogmatizm”den uzak nesillerin yetiştirilmesi için bu duruma

---

²⁴¹ Dedeoğlu, “Özgürlük, Mahremiyet ve Demokrasi”, 5896.

²⁴² Dedeoğlu, “Özgürlük, Mahremiyet ve Demokrasi”, 5891.

²⁴³ Korlaelçi, “Hürriyet Anlayışı”, 48.

²⁴⁴ Öner, *İnsan Hürriyeti*, 132-136.

²⁴⁵ Korlaelçi, “Hürriyet Anlayışı”, 63.

çözümler bulunması gerekmektedir.²⁴⁶ Dinini, kültürünü, millî değerlerini kısacası kendisini tanımayan insanlar, kendilerine yabancılaşmaktadır. Bunun sonucunda da kolay bir şekilde yabancı ideolojilerin ve menfaatlerin kölesi haline gelmektedirler.²⁴⁷

Günümüz hürriyet anlayışının işin içerisinden çıkılmaz bir hal almasının en büyük sebebi, yukarıda bahsettiğimiz gibi insanların Batı'ya duydukları hayranlıktan dolayı onları örnek almaya çalışmaları ve Batı'da ortaya çıkan ve zamanla dünya geneline yayılan "kapitalist-materyalist" modern dünya görüşünün "sınır tanımaz hürriyet anlayışı"dır. Bilhassa İslâm ülkeleri açısından bunun bir diğer sebebiyse Kur'an-ı Kerim'deki âyetlerin ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hadislerinin sağlıklı bir şekilde yorumlanamayıp anlaşılmasından dolayı bazı Müslümanların, yanlış bir "dünya anlayışına" saplanmış olmasıdır. İslâm'ın doğru anlaşılıp yorumlandığı geçmiş asırlarda "ileri medeniyet örnekleri" ortaya konmasına rağmen günümüzde İslâm'ı yanlış algılama ve yorumlamanın bir neticesi olarak Müslümanlar, İslâm'ın gerçeğinden ne yazık ki geri kalmış durumdadır.²⁴⁸

Hürriyetin dinî ve mânevî boyutuyla ilgili insanları bilinçlendirecek kitap, dergi, makale, seminer ve konferans gibi çalışmalara yeterince yer verilmemesi, günümüz dünyasının hürriyet anlayışının Batı dünyası tarafından kolay bir şekilde ele geçirilerek kendi düşüncelerine göre şekillendirebilmelerinin başka önemli bir sebebi. Mânevî hürriyetle ilgili çalışmaların yok denecek kadar az olması sebebiyle yukarıda bahsettiğimiz kaynaklara ulaşamayarak konu hakkında yeterince bilinçlendirilemeyen insanlar, kendi dinî, mânevî ve kültürel değerlerinin kendilerine sunmuş olduğu hürriyet anlayışını geri plana atarak zamanla unutmuşlardır. Bu tür sebepleri fırsat bilen Batı da kendi düşüncelerini diğer milletlere kolay bir şekilde empoze etme imkânı bulmuştur. Günümüz insanını, Batı'nın sözde hürriyet hipnozundan kurtarmak için hürriyet alanındaki çeşitli çalışmalara bir an önce başlanarak bu konuda insanların bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

Andre Gide'nin (ö. 1951) "Hakikat insana o kadar yakın ki dokunsa hakikate degecek. Fakat insanın hakikate dokunması o kadar zor ki!" sözü günümüz insanının çıkmazını çok iyi şekilde açıklamaktadır. İnsan, Allah'ın ruhundan üflediği bir

---

²⁴⁶ Korlaelçi, "Hürriyet Anlayışı", 64.

²⁴⁷ Çuhadar, "Hürriyet Anlayışı", 191.

²⁴⁸ Uysal, "Tasavvuf ve İslam", 90-91.

varlıktır. Günümüzde büyük bir sürgün yaşayan, nefsinin kötülüğü emrederek “insan altı” bir varlığa dönüşen, hayatı körleşen ve biten insanın bu durumdan kurtulması gerekmektedir.²⁴⁹ Günümüz insanını maddî eşyaların köleliğinden kurtarmak için güvenli ve sınırları çizilmiş bir hürriyet anlayışına geri dönülmesi gerekmektedir.²⁵⁰ Kişi, Allah’a kul olmaya başladığı andan itibaren hiçbir şeye ve hiçbir insana kul olmadığını görür.²⁵¹ İslâm anlayışının sınırları doğru bir şekilde çizilerek İslâmiyet’in öngörmüş olduğu hürriyet anlayışına insanların geri dönmesi, toplumumuzun günümüzde içinde bulunmakta olduğu bu maddiyatçı ve sınır tanımaz hürriyet anlayışından kurtulması için tek çare olarak görülmektedir.²⁵²

Günümüz küresel dünyasında nam salmış olan Batı dünyası, oluşturmuş olduğu yeni kültür ve medeniyetin içerisine doğrudan ya da dolaylı olarak diğer ülkeleri de sürüklemektedir. Bunun sonucunda da küresel dünya içerisinde kabul görmek için Batılılaşmaya çalışarak kendi kültürlerinden, dinî ve ahlâkî değerlerinden, mâneviyattan vazgeçen ve bütün yaşamını maddiyata dayalı olarak şekillendiren toplumların meydana geldiği görülmektedir. Sadece maddî hazlara dayanarak hayatlarını şekillendiren toplumlarda, insanlar arasındaki eşitlik, adalet ve dürüstlük gibi kavramlar yok olarak yerine kin, nefret, ayrımcılık ve sınıflandırma gibi kavramlar yerleşmektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Batı dünyasının insana sunmuş olduğu sınır ve kural tanımaz özgürlük adı altında maddiyatla zincirlere vurulmuş bir kölelik yaşanmaktadır.

Batı dünyasının “hürriyet” adı altında yıkmaya çalıştığı dinî ve ahlâkî değerler, insanın değerinin maddeye bağlı yaşamla değil aksine mânevî değerlerle ölçülebileceğini öne sürmektedir. Sûfî geleneğin İslâm’ın kurallarına uyararak ortaya koyduğu hürriyet anlayışında, Batı’nın hürriyet anlayışının aksine başka insanların hürriyetlerini yok sayma değil onların hürriyetlerine saygı duyma vardır. İnsanların, İslâm’ın belirlediği çerçevede hayatları düzenlenerek hem bu dünyada hem de âhirette mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmeleri hedeflenmektedir. İnsanları dil, ırk ve cinsiyet gibi durumlarla ayırtmamakta ve hor görmemektedir. İnsanları, maddî şeylerin köleliğinden kurtararak birleştirmeyi, yüceltmeyi ve en önemlisi Rabbine

---

²⁴⁹ Kaplan, “Özgürlük Problemi”, 673-674.

²⁵⁰ Işıtan, “Sûfî Özgürlük Algısı”, 323.

²⁵¹ Kaplan, “Özgürlük Problemi”, 676.

²⁵² Küçükaya “Hürriyet Kavramı”, 132.

kavuşturmayı amaçlamaktadır. İnsanların, maddî alandaki özgürlüklerinden çok mânevî alandaki özgürlükleriyle ilgilenmektedir. Bu mânevî hürriyetle insanlardan, kendilerinin değerli, önemli olduklarının ve yaratılış gayelerinin farkına vararak kendi özlere dönmeleri, Allah'ın sevgisinin farkına vararak O'na lââyık bir kul olmak için çaba göstermeleri istenmektedir. İnsanlara, sınırsız bir hürriyet alanı değil başka insanları kırmadan, incitmeden ve aşağılamadan onların hürriyetlerine saygı duyan ve oluşabilecek karmaşaları önlemek amacıyla belirli kurallarla sınırları çizilen bir hürriyet anlayışını vaat etmektedir.

Mânevî hürriyet anlayışından daha ayrıntılı bahsetmek için çalışmamızın temel konusu olan tasavvufî geleneğin hürriyet anlayışına geçebiliriz.

İKİNCİ BÖLÜM: TASAVVUFİ GELENEKTE HÜRRİYET ALGISI

Sûfî gelenekte hürriyet anlayışı konusuna girmeden önce tasavvuf, tasavvufun amacı, konusu, yöntemi ve tasavvufta kullanılan belli başlı kavramların anlamları gibi konulardan kısaca bahsedilmesi, bu konunun daha iyi anlaşılmasında yardımcı olacaktır. Ayrıca konunun daha iyi anlaşılması için önde gelen İslâm âlimleri ve tasavvufî gelenek içerisindeki sûfîlerin de hürriyetle ilgili çeşitli tanımlamalarına ve görüşlerine yer verilecektir.

Tasavvuf da fıkıh, hadis, kelim ve tefsir gibi İslâmî bir ilim dalıdır. Tasavvufî geleneğin prensipleri de diğer İslâmî ilimler gibi İslâm inancı çerçevesinde Kur'an-ı Kerim ve sünnete dayandırılarak oluşturulmuştur.²⁵³ Tasavvuf insanın tabiatı, tutum ve davranışları, mâneviyatı ve ruhî yönüyle ilgilenmektedir.²⁵⁴

Tasavvufun “Zühddür.”, “Güzel ahlâktır.”, “Kalp temizliğidir.”, “Nefisle mücahededir.”, “Kur'an ve sünnete sarılmadır.”, “Allah'a teslimiyettir.”, “Hakk'a vuslattır.”, “İslâm'ın ruh hayatıdır.” ve “Bâtın ve ledün ilmidir.” şeklinde tanımlamaları yapılmıştır.²⁵⁵ Tasavvuf, “Sûfînin ilk olarak Rabbine, sonra kendine, daha sonra da bütün âlem ve onun içindekilere karşı konumunu belirleyen.”²⁵⁶, “İnsanın iç dünyasını imar ederek kötü huyları tashih eden.”²⁵⁷, “İnsanın benliğine tesir eden ve sonuçlarını davranışa dönüştüren.”²⁵⁸ ve “Kötü huyları terk edip iyi huylarla bezenerek güzel ahlâk sahibi olmaya yönlendiren.”²⁵⁹ dinî bir ahlâk sistemi olarak görülmektedir.

Ma'rûf-i Kerhî (ö. 200/815-16 [?]) tasavvufu “Gerçeklere yapışmak, insanların elinde olan şeylerden ümidi kesmektir.” ve Cüneyd-i Bağdâdî de (ö. 297/909) “Bütün alâkaları keserek, Allah ile beraber olmandır.” şeklinde tanımlamışlardır.²⁶⁰ Ayrıca

²⁵³ Kadir Özköse, ed., *Tasavvuf El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 27-32.

²⁵⁴ İbrahim Işıtan, *Sûfî Psikolojisi ve Sülemî'ye Göre Sûfî Benlik Dönüşümü* (İstanbul: Divan Kitap, 2014), 17.

²⁵⁵ Özköse, *Tasavvuf*, 14.

²⁵⁶ Ebu'l-Alâ Afîfî, *Tasavvuf İslam'da Mânevî Hayat*, trc. Ekrem Demirli ve Abdullah Kartal (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 96.

²⁵⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 17.

²⁵⁸ Afîfî, *Tasavvuf*, 43.

²⁵⁹ Akot, “İslam Ahlâkı”, 48.

²⁶⁰ Şihâbüddîn Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif -Gerçek Tasavvuf-*, trc. Dilaver Selvi (İstanbul, Semerkand Yayınları, 2010), 65.

tasavvuf hakkında Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî'nin (ö. 295/908) "Hürriyet ve fütüvvettir." tanımını yaptığı belirtilmektedir. Serrâc (ö. 378/988) tarafındansa hürriyet kavramını da ifade ederek tasavvuf kavramının "Mülk ve sıfatlara kölelikten kurtulmaktır." şeklinde tanımlandığı görülmektedir.²⁶¹

Tasavvuf, sadece sûfinin müşahede edebileceği "ruhî bir tecrübe" ve "hâl" olarak kabul edilmektedir.²⁶² Ayrıca ruhun şiddetli bir sevgi ve arzuyla Allah'a kavuşma isteğini temsil etmektedir.²⁶³ Tasavvufî geleneğe göre kişinin davranışları dış dünyadaki hareketleri kadar iç dünyadaki durumları da içine almaktadır.²⁶⁴ Tasavvufî geleneğin konusu ruhun tasfiyesi, nefsin tezkiyesi, ahlâkın yüceltilmesi ve bütün bunlar gerçekleşirken ortaya çıkan makamlar ve hâllerdir.²⁶⁵

Tasavvufî geleneğin bir "seyrû sülûk" sistemi bulunmaktadır. "Mürîd" ise bu sistemin gerektirdiği görevleri yerine getiren ve âdâba riayet eden kimsedir.²⁶⁶ "Mürşîd" de bu mânevî gelişim sürecinde müride yol gösteren, bu yolda ona destek ve güç veren kişidir.²⁶⁷ Mürîd, mânevî kişiliğini ve kimliğini ruhî bir gelişimi hedefleyen mânevî yolculuk anlamındaki "seyrû sülûk" sonucunda oluşturarak hayatını mânevî yaşama uygun bir şekilde yaşamaya başlamaktadır. Tasavvufun amacı, kişiye mânevî zenginliği kazandırarak onu mânevî hürriyetine kavuşturmak²⁶⁸; "insân-ı kâmil" olarak isimlendirilen insânî değerleri en üst seviyede olan, aklî ve ruhî olarak tam bir olgunluğa ulaşan kimseler yetiştirmek²⁶⁹; kişiyi, mâsivânın tutkularından kurtarıp îmanda kemâle erdirerek gerçek hürriyetine ulaştırmak²⁷⁰ ve kişinin kalbine sadece Allah sevgisini yerleştirmektir. Mürîdin kalbinde ilâhî aşkın doğması ve yerleşmesi için tasavvufî gelenekte asıl tecelligâh olarak kabul edilen kalbin, kötü şeylerden ayıklanıp nurla cilalandıktan sonra zorlu bir mânevî yolculuğu başarıyla tamamlaması

---

²⁶¹ Zafer Erginli, "Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünya Algısına Toplu Bir Bakış", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (Haziran 2006): 48.

²⁶² Afîfî, *Tasavvuf*, 17.

²⁶³ Afîfî, *Tasavvuf*, 24-25.

²⁶⁴ İbrahim Işıtan, "Kuşadalı İbrâhim Halvetî'ye Göre Mânevî Şahsiyet Gelişimi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırması Dergisi* 5/6 (Nisan 2016): 1700.

²⁶⁵ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 57.

²⁶⁶ Afîfî, *Tasavvuf*, 43.

²⁶⁷ İbrahim Işıtan, "Mustafa Kemâleddin Bekrî'ye Göre Sûfî Benlik Gelişimi", *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 4/1 (Mart 2015): 23.

²⁶⁸ Işıtan, "Mânevî Şahsiyet Gelişimi", 1699.

²⁶⁹ Afîfî, *Tasavvuf*, 13.

²⁷⁰ Türer, "Hürriyet Kavramı", 88.

gerekmektedir.²⁷¹ Sûfiler “seyrû sülûk” ile maddî âlemin insana dayatmış olduğu arzu, istek ve hazlardan kurtularak ilk âlem olan “bezm-i elest”e²⁷² geri dönmek istemektedirler. Ruhuna yâni özüne dönen insan da kendisini ve Rabbini tanımaktadır. Bu tasavvufî eğitim sonucunda kişi, dünyanın geçici olan olumsuzluklarından kurtularak yerine kalıcı olan ve ruhsal yapıya uygun davranışları yerleştirmektedir.²⁷³

Seyrû sülûk, gözle görünmeyen ve müridin kalbinde gerçekleşen bir yol olarak kabul edilmiştir.²⁷⁴ Sûfiler, “seyrû sülûk” sistemini çeşitli mertebelere bölmüşlerdir ve bunlara “makam” ismini vermişlerdir.²⁷⁵ Bu makamların sayıları ve özellikleri sûfilere göre değişmektedir. Mürit bir önceki makamı âdâbına göre hakkıyla yerine getirmeden bir sonraki makama ulaşmamaktadır. Çünkü her makam bir önceki makama bağlıdır. Bu makamların ilki “tevbe” makamıdır.²⁷⁶ Bu makamların en sonuncusu²⁷⁷ ise “Allah’ı bulma ve her şeye Allah’a teslim olma.” anlamında olan “hürriyet” makamıdır.²⁷⁸ İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240) hürriyeti, ilâhî bir makam değil zâtî bir makam olarak görmüştür.²⁷⁹

Tasavvuf erbâbının “seyrû sülûk”la ulaşmak istediği temel hedefi, her şeyin Yaratıcının bir tecellisi olduğunu kabul ederek her şeye Yaratıcıyı müşâhede edebilmek ve çokluğun karmaşıklığından kurtularak tevhidi yâni birliği yaşamaktır. Böylelikle mürit, tutum ve davranışlarında hürriyetini elde etmiş olur.²⁸⁰ Böylece evrendeki diğer varlıkların kendisini Rabbine en iyi şekilde kulluk yapmasına aracı olarak yaratıldığının farkına vararak maddeye olan köleliğinden kurtulup hürriyetini elde eden sûfî birey, Rabbine kavuşarak gerçek huzur ve mutluluğu elde eder.²⁸¹ Sûfî

---

²⁷¹ Aydın, “İrade Hürriyeti”, 93.

²⁷² Bezm-i Elest: Allah’la yaratılışları sırasında insanlar arasında yapıldığı kabul edilen sözleşme için kullanılan bir tabirdir. "Ben sizin rabbiniz değil miyim" hitabının yapıldığı ve ruhların da "evet" diye cevap verdikleri meclis anlamını ifade eder. Bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Bezm-i Elest”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6:106.

²⁷³ Işıtan, “Mânevî Şahsiyet Gelişimi”, 1700-1701.

²⁷⁴ Işıtan, “Sûfî Benlik Gelişimi”, 41.

²⁷⁵ Afifi, *Tasavvuf*, 120.

²⁷⁶ Afifi, *Tasavvuf*, 122.

²⁷⁷ Küçükkaya, “Hürriyet Kavramı”, 123.

²⁷⁸ Küçükkaya, “Hürriyet Kavramı”, 121.

²⁷⁹ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), 396.

²⁸⁰ Işıtan, “Mânevî Şahsiyet Gelişimi”, 1711.

²⁸¹ Işıtan, *Sûfî Davranış*, 50.

geleneğe göre kişi, mânevî bir gelişim sürecine girmediği zaman beden hapisanesinde nefsinin arzu ve isteklerine boyun eğerek hayatını yaşar.²⁸²

“Dünyaya karşı hür olma” düşüncesi tasavvuf kitaplarının temel düşünce sistemleri içerisinde yer almaktadır. Buna rağmen hürriyet kavramına yer veren tasavvuf kitaplarının sayısı oldukça kısıtlıdır. Tasavvuf erbâbına göre hürriyet, dünyayı kişi için bir âfet olmaktan çıkararak bir nimete dönüştürmektedir.²⁸³ İlk sûfilerden itibaren tasavvufî geleneğin temel ilkelerinden birisi olan ve kendisine daha çok ahlâkî bir anlam yüklenen hürriyet kavramı, tasavvuf klasiklerinde genellikle “Nefis ve dünya tutkularından kurtuluş.”²⁸⁴ ve “Mâsivâdan azat olma.”²⁸⁵ anlamında kullanılmaktadır. Burada İslâm âlimlerinin ve tasavvufî gelenek içerisindeki önde gelen sûfilerin hürriyet tanımlarına ve hürriyet hakkındaki görüşlerine yer verilmesi, sûfî gelenekteki hürriyet kavramının mânâsının daha iyi anlaşılabilmesi için önemlidir.

İbrâhim b. Edhem (ö. 161/ 778 [?]) “Hür ve kerem sahibi olan dünyadan çıkarılmadan, kendisi bu dünyadan çıkar. Hür ve kerem sahibi dinler, fakat çok konuşmaz.” sözlerini söylerken Mansûr Fakih (ö. 211/826) de “İnsan içinde hür olan kalmadı. Cinler arasında da hür olan yok. Her iki taifeye mensup olan hür zatlarsa öldüler. Bu sebeple bugün hayatın tatlısı, acı olmuştur.” şiirini okuyarak hakikî hürriyetin artık çok nadir bulunduğunu, nadir olarak bulunanın da mâdum yâni yok hükmünde olduğunu ifade etmek istemiştir.²⁸⁶

Nakledilene göre Bişr el-Hâfî (ö. 227/841) Serî es-Sakatî’ye (ö. 251/865) şöyle demiştir: “Allah seni hür olarak yaratmıştır. Şimdi Allah’ın seni yaratmış olduğu şekliyle hür ol! Hazarda çoluk çocuğuna, seferde arkadaşına gösteriş yapma! Allah için amel yap ve insanların bu sebeple senden uzaklaşmalarına aldırma!”²⁸⁷ Ayrıca Bişr el-Hâfî (ö. 227/841) “Hürriyetin tadını tadarak kullukla müsterih olmak isteyen kimse, kendisiyle Allah Teâlâ arasındaki iç dünyasını temizlesin.”²⁸⁸ demiştir.

²⁸² Işıtan, “Sûfî Benlik Gelişimi”, 22.

²⁸³ Erginli, “Dünya Algısı”, 48.

²⁸⁴ Çağrıncı, “Hürriyet”, 502-503.

²⁸⁵ Doğan, “Hürriyet Anlayışı”, 56.

²⁸⁶ Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâle -Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi-*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 300.

²⁸⁷ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’ -İslam Tasavvufu-*, haz. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 437.

²⁸⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 300.

Ahmed b. Hadraveyh'e (ö. 240/854) göreyse "Hürriyet ubûdiyetle kemâle ulaşmakta, ubudiyet de hürriyetle kemâle ulaşmaktadır."²⁸⁹

Yahyâ b. Muâz da (ö. 258/872) "Dünya uşağına câriyeler ve köleler hizmet eder, âhiret uşağına da hür ve asiller hizmet eder."²⁹⁰ demiştir.

Cüneyd-i Bağdâdî' den de (ö. 297/909) "Hürriyet, ârifin en son makamıdır."²⁹¹, "Hürriyetini satın almak için efendisiyle anlaşılan köle, nasıl borcu bitene kadar efendisine köleliği devam ederse, zerre kadar bile olsa içinde hırs ve nefsanî arzu kalan kişinin de aynı şekilde tam olarak hür olamadığından köleliği devam etmektedir. Ubûdiyet kemâl bulmadıkça hürriyette kemâl bulmaz."²⁹² ve "Sen gerçek hürriyete kolay bir şekilde ulaşamazsın. Bunun için Allah'a gerçek anlamda kulluk etmen gerekir."²⁹³ sözleri nakledilmiştir.

Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922) "Kul, ubûdiyetin bütün makamlarına tam anlamıyla sahip olursa, o zaman başkalarına köle olmaktan kurtularak hürriyetine kavuşur. Hürriyetine kavuşan kul, külfetsiz ve sıkıntısız bir şekilde Allah'a kul olur. İbâdetini zevkle ve gönül rahatlığıyla yapar. Hürriyet makamı Peygamberler ve Siddıklar makamıdır."²⁹⁴ ve "Hürriyeti isteyen kul ubûdiyete sıkı sıkıya sarılsın."²⁹⁵ sözlerini söylemiştir.

Serrâc (ö. 378/988) *el-Lüma'* adlı eserinde hürriyeti, "İnsanı varlıklardan hiçbir şeyin yönlendirmemesi, Allah'a kulluğu gerçekleştirmenin nihai noktası."²⁹⁶ olarak tanımlamıştır.

Üstad Ebû Ali Dekkâk'tan (ö. 405/1015) şöyle nakledilmiştir: "Kişi, dünya hayatında dünyaya karşı hür olursa, âhirete giderken de dünyaya karşı hür olur."²⁹⁷

İbn Miskeveyh (ö. 421/1030) "Hür insan, hayvânî tutkularının esaretinden kurtulan kimsedir. Her şeye mâlik olmaya çalışmamak ve mâlik olunanları da başkalarına verebilmek kölelikten kurtularak hürriyete ulaşmaktır."²⁹⁸ demiştir.

²⁸⁹ Türer, "Hürriyet Kavramı", 88.

²⁹⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 300.

²⁹¹ Serrâc, *el-Lüma'*, 437.

²⁹² Kuşeyrî, *er-Risâle*, 300.

²⁹³ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 396.

²⁹⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 300.

²⁹⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, "Hürriyet", *Altınoluk Dergisi* /142 (Aralık 1997): 5.

²⁹⁶ Serrâc, *el-Lüma'*, 437.

²⁹⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 299.

Kuşeyrî (ö. 465/1072) ise *er-Risâle* adlı eserinde aziz ve değerli bir makam olarak gördüğü hürriyetin “Kulun, yaratılmış olan her şeyin köleliğinden kurtulması ve maddî olan herhangi bir gücün kişiye tesir etmemesi.” şeklinde tanımını yapmıştır. Ona göre gerçek hürriyetin alâmeti, kalbinde eşyalar arasında bir fark görmediğinden dolayı bütün eşyaların değerinin eşit hale gelmesidir. Yâni değerli ile değersiz olan şeyler arasındaki farkın yok olup gitmesidir. Kuşeyrî’ye göre hakikî hürriyet, Allah’a karşı kulluk ve ubûdiyette kemâle ermektedir. Bu şekilde kişi, başka insanların ve eşyaların köleliğinden, boyunduruğundan kurtularak hürriyetine kavuşabilir. Ayrıca hürriyetin büyük bir bölümünün fukaraya yâni dervişlere hizmette bulunmak olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁹

Tasavvuf geleneğinde Gazzâlî (ö. 505/1111) hürriyeti “Tutkuların esaretinden kurtuluş.” olarak tanımlamıştır.³⁰⁰ Gazzâlî, “*De ki: Ruh Rabbimin emrindedir.*”³⁰¹ âyetine dayanarak ruhun rabbânî bir gerçeklik olduğu, insandaki mevkî tutkusunun kemâl yani yetkinlik arayışından dolayı meydana geldiğini ve yetkinliğince “kudret”, “ilim” ve “hürriyet” olmak üzere üç temel unsurunun olduğu görüşünü benimsemiştir. Bu unsurların temelde Allah’a ait sıfatlar olduğunu belirtmiş, ancak özündeki tanrısallık sebebiyle insanın da bu sıfatlara ulaşabileceğini söylemiştir. İnsan için ilmi “Son noktası mârifetullah olan bir bilgi birikimi.”; hürriyeti “Tutkuların esaretinden, dünya kederlerinden ve bunların istilasından kurtuluş.”; kudreti de “İlim ve hürriyeti kazandıracak olan potansiyel.” olarak tanımlamıştır. İnsan öldüğündeyse bu yetkinlikler son bulmayıp Allah’a yakınlık vesilesi olarak ölümden sonra da devam edeceğini belirtmiştir. Ayrıca Gazzâlî âyette geçen “ölümsüz iyilikler” anlamındaki “el-bâkiyyatü’s-sâlihât”³⁰² tabiriyle kastedilenin ilim ve hürriyet olduğunu da söylemiştir.³⁰³

Abdülkâdir Geylânî Hazretleri (ö. 561/1165-66) dünyanın kötü istek ve arzularından uzaklaşarak hürriyetini elde edip “insân-ı kâmil” mertebesine ulaşmış insanları şu şekilde tarif etmektedir: “İnsanların bir kısmının dünya elindedir, ancak dünyayı sevmezler. Dünya onlara değil, onlar dünyaya hâkimdirler. Kalplerini

---

²⁹⁸ Özdemir, “İslam Düşüncesinde Özgürlük”, 40.

²⁹⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 299-300.

³⁰⁰ Çağrı, “Hürriyet”, 502.

³⁰¹ İsrâ 17/85.

³⁰² Kehf 18/46.

³⁰³ Çağrı, “Hürriyet”, 504.

tamamen Allah için temizlediklerinden dolayı dünya onları bozamaz. Onlar dünyaya istediklerini yaptırabilirler, ancak dünya onları istediği gibi kullanamaz.”³⁰⁴

Hoca Ahmed Yesevî (ö. 562/1166) “İnsan, her şeyin kulluğundan ve esaretinden kurtularak, her şeyi reddederek sadece Allah’ın kulluğuna girdiğinde, Allah’ı istediğinde ve O’na teslim olduğunda hürriyet makamına ulaşabilir.” sözlerini söylemiştir. Ona göre ilâhî aşk makamı geçildikten sonra hürriyet makamı gelmektedir. Bu makamda da Allah’ın yüceliği ve büyüklüğü karşısında her emrine râzî olarak O’na kul olmak ve O’nun rızâsını kazanmak gerekmektedir. Kişi, yüksek makam olan gerçek hürriyetine kavuşmak için dünya ve âhiret kaygılarından kendisini sıyrarak nefisini Allah için feda etmelidir. Ahmed Yesevî, hürriyetini ve iradesini Allah’a ram etmeden yaşamını sürdürmeye çalışan kişinin Allah dışındaki bütün varlıkların esareti ve köleliği altında yaşamaya mahkûm olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁵

İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240) özgürlüğü “Allah’a tam anlamıyla kul olmayı başararak diğer varlıklara bağılıktan ve kölelikten kurtulmak.”³⁰⁶ olarak görmüştür.

Mevlânâ (ö. 672/1273) “Köle olan kimseler âzad edilince sevinç duyarlar, ben ise sana kul ve köle olduğum için sevinirim Ya Rab!”³⁰⁷ demiştir. O, ellerin ve kolların değil, ruhların zincirlere bağlanmasının esaret ve kölelik olduğunu düşünmektedir. “Şeb-i Arus” yâni düğün gecesi onun özgürlüğüne ulaştığı son noktadır. Allah’ta kendini bulan ruh, esas hürriyetine kavuşmuş demektir.³⁰⁸

Cürcânî (ö. 816/1413) *et-Ta’rifât* adlı eserinde hürriyetin “Hakikat ehline göre, varlıkların köleliğinden kurtulmak ve bütün bağlarla alakaları kesmektir.”³⁰⁹ ve “Allah dışındaki her şeyin köleliğinden kurtularak onlarla bağıni koparmasıdır. Allah için kulluk vazifelerini yerine getirmektir.”³¹⁰ şeklinde tanımını yapmıştır.

Hintli düşünür Tehânevî (ö. 1158/1745) ise “Hürriyet, salıklere göre zihnin Allah dışındaki bütün şeylerin esaretinden kopmasıdır. Köle ancak dünyevî

³⁰⁴ Uysal, “Tasavvuf ve İslam”, 109.

³⁰⁵ Küçükaya “Hürriyet Kavramı”, 124-125.

³⁰⁶ Erginli, “Dünya Algısı”, 48.

³⁰⁷ Yılmaz, “Hürriyet”, 5.

³⁰⁸ Hilal Özerdem, “Mesnevî’de Özgürlük Tasavvuru ve Etkileri” (Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2019), 29.

³⁰⁹ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürcânî, *Ta’rifât (Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü)*, trc. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 86.

³¹⁰ Yılmaz, “İnsan Özgürlüğü”, 9.

arzularından bir şey kalmadığında ve dünya ile âhiret korkusunu tamamen yok ettiğinde hürriyetine kavuşabilir. Çünkü bir şeye bağımlı olduğunda onun kölesi haline gelmiş olursun.”³¹¹ görüşünü benimsemiştir.

Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) öğretilerini takip eden Muhammed İkbal (ö. 1938), hürriyetin akıl ve sezginin bir arada olmasıyla elde edilebileceği görüşünü savunmuştur.³¹² “Gece ile gündüzün boş bir şey oluşu içinde yok olup gidenler köledir, zamanın kalpte boş bir şey haline gelmesiyse hür insanın özelliğidir.”³¹³ demiştir. Ona göre hürriyet, benliğin yükseltilecek zamanın ve mekânın sınırlarından, esirliğinden ve mahkûmluğundan kurtarılmasıdır. Hürriyete sahip olan kişi; kâinatı okuyabilir, onunla değişebilir ve onu değiştirebilir.³¹⁴ Aynı zamanda kendi benliğinin farkına vararak Mutlak Benlik (Allah) ile münâsebetini kurabilen, Mutlak Benlik'ten almış olduğu güçle zamanı aşır mekânı değiştirebilme gücünü kendisinde görebilen, Yaratan ile bağımlı güçlendirerek önündeki engelleri aşabilen, benliğini kemâle erdirebilen³¹⁵ ve bedeninin ve maddî âlemin kabuğunu kırabilen kişidir. Kendi irade hürriyetiyle mânevî hürriyetini elde ederek “insân-ı kâmil” olma özelliğine sahip olan kimse, mutlak hürriyet sahibi olan Yaratıcı ile beraber olmak için ciddi bir mücadeleyle çaba gösteren kişidir.³¹⁶

Genel olarak baktığımızda Tasavvuf erbâbı hürriyeti “Kişinin, Allah'a vuslata götüren mânevî yolculuk olan “seyrû sülûk”unda önünü kapatan, engelleyen bütün engeller ve düşmanlardan kurtularak âzad olmasıdır.”³¹⁷ ve “İnsanın, arzu ve hırslarının kölesi durumuna düşürecek her şeyden soyutlanması ve tecrit olmasıdır.”³¹⁸ şeklinde derin ve mânevî anlamlarda tanımlamışlardır. Ayrıca hürriyet, “Kâinat ve onun gerektirdiği her şeyin köleliğinden ve bütün alâkalardan kurtulup kopması, Allah'a kulluğun gerçekleştirilmesinin son noktası ve herhangi bir varlığın sûfî bireye mâlik yâni hâkim olamamasıdır.”³¹⁹, “Sûfî bireyin, Allah'ı tanıyarak sadece Allah'a

³¹¹ Franz Rosenthal, *İslam'da Özgürlük Kavramı*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2000), 48.

³¹² Tefik Can Küçükşahin, “Muhammed İkbal'de Benliğin Hürriyeti” (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2012), 66.

³¹³ Özerdem, “Mesnevî'de Özgürlük”, 49.

³¹⁴ Küçükşahin, “Benliğin Hürriyeti”, 36-37.

³¹⁵ Küçükşahin, “Benliğin Hürriyeti”, 43-44.

³¹⁶ Küçükşahin, “Benliğin Hürriyeti”, 67-69.

³¹⁷ Türer, “Hürriyet Kavramı”, 87.

³¹⁸ Deniz, “İnsan Hürriyeti”, 171.

³¹⁹ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 395.

yönelmesidir.”³²⁰, “Kişinin, nefsinin ve eşyanın esaretinden kurtularak yalnız Allah’a kul olması ve O’nun isim ve sıfatlarıyla bütünleşmesidir.”³²¹, “İnsanın, kendi özünü bularak aslına kavuşmasıdır.”³²² ve “Nefsin, bedenine isteklerine arzu duymaması ve nefsin içgüdüsel iffetidir.”³²³ anlamlarında da kullanılmıştır.

Sûfilere göre hürriyet “Dünyevî menfaat ve uhrevî karşılık durumlarında kulun, yaratılmış olan hiçbir şeyin boyunduruğu ve esareti altında bulunmamasına; Allah Teâlâ ile tek başına kalmasına; ne dünyada verilecek olan mala ve arzuya, ne de âhiretteki emele, talebe, kasta, ihtiyaca ve hazza kul olmamasıdır.”³²⁴ ve “Hakk’ın varlığının her şeyin başı, esası ve sonu olduğunu bilerek beşerî zaafı ilâhî iradede eritmesidir.”³²⁵ şeklinde tanımlanmıştır.

Tasavvufî gelenekte sûfiler, hürriyet makamını üç dereceye ayırmışlardır. Bunlardan ilki olan “avâmın hürriyeti”, nefsin isteklerine ve şehvetine kul olmaktan kurtulan kimsenin hürriyetini ifade etmektedir. İkincisi “münevverlerin hürriyeti” yâni “havâssın hürriyeti”dir. Bu da kendi şahsî iradelerinin kulluğundan kurtularak Hakk’ın iradesinde fâni olan kimselerin hürriyeti demektir. Son olarak üçüncüsü “seçkinlerin hürriyeti” anlamındaki “ehâssı havâssının hürriyeti” de Nurların Nuru’nun tecellisinde yok olmak için her türlü kayıt ve esere kulluk etmekten kurtulan kimselerin hürriyeti olarak kabul edilmektedir.³²⁶

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere sûfiler, mânevî hürriyeti “seyrû sülûk” yolculuğunda kişinin Rabbine kavuşmasının son aşaması olarak görmüşlerdir. Ayrıca sûfiler “seyrû sülûk” yolculuğunda kişinin, mânevî hürriyetini elde edebilmesi için önünde engel olan bazı maddî ve mânevî kirlere kendisini arındırması, Rabbinin rızâsını kazanması ve O’nun emrettiklerine tâbi olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bunun için de kişinin, çeşitli kuralları ve uygulamaları hakkıyla yerine getirmesi gerektiğini söylemişlerdir. Şimdi bu konuya geçebiliriz.

³²⁰ Küçükkaya “Hürriyet Kavramı”, 125.

³²¹ Esma Sayın, “Tasavvuf Kültüründeki Ubûdiyyet, Muhabbet ve Hürriyet Arasındaki İlişki”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 8/16 (2013): 89.

³²² Türer, “Hürriyet Kavramı”, 93.

³²³ Şahin, “Özgürlük Düşüncesi”, 123.

³²⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 299.

³²⁵ Türer, “Hürriyet Kavramı”, 93.

³²⁶ Cürcânî, *Târifat*, 86; Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 396.

1.Hürriyet İle İlgili Sûfi Davranışlar

Sûfi bireyin çıkmış olduğu mânevî yolculuğu sağlıklı bir şekilde tamamlayarak hürriyet makamına ulaşır Rabbine kavuşabilmesi için maddî ve mânevî olarak kişinin hürriyetine engel olan davranışlardan kendisini arındırması ve Rabbinin hoşuna giden davranışları hayatına yerleştirmesi gerekir. Biz de burada seyrü sülûka başlayarak mânevî hürriyete ulaşmak isteyen sûfi bireyin yapması gereken uygulamaları beş başlık altında ele alacağız.

1.1. Kalbi Mâsivâdan Arındırmak

Tasavvufî gelenekte akıldan ve diğer uzuvlardan daha fazla öneme sahip olan kalp, insanın varlığının merkezi ve Allah Teâlâ'nın nur tecellilerinin alıcısı olarak görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de de akıldan daha geniş bir anlam yüklenen kalp, fikir ve iradenin merkezi olarak kabul edilmektedir. Kalbin, Allah'ın tecellilerine mazhar olabilmesi ve kendisinden istenen fonksiyonları yerine getirebilmesi için umursamazlık, kibir, nankörlük ve inatçılık gibi bütün kirlere temizlenerek hazır hâle getirilmesi gerekmektedir. Gazzâlî'nin de (ö. 505/1111) dediği gibi "Kalp Allah'ı bilir, O'na yönelir, Allah için amel eder ve Allah katında olanları keşfeder. Diğer uzuvlarsa ona hizmetçi olarak tâbî olur." Eğer kişi, kendinde var olana kanaat ederse, tevâzu' sahibi olursa, kalbinin kapısını açarak Allah'ı aramaya yönelirse o zaman kalpte Allah'ın nuru belirir. Ancak insanın kalbi kibir, nankörlük ve inatçılıkla dolu olursa o zaman Allah kendini geri çeker.³²⁷ Hevâ, heves, arzu ve şehvet gibi kötü sıfatlar kalbin nurunu söndürür.³²⁸

Tasavvufî gelenekte Allah'a duyulan muhabbet, kalp için yenilir ve içilir bir gıda gibidir. Kalpte Allah'ın muhabbeti bulunmazsa, o kalp harap durumuna düşer. Hakikî muhabbet kulun kalbine girip yer edince, gerçek hürriyet de kulun kalbinde hüküm sürmeye başlar.³²⁹ Hasarlar üretip o hasarları görebilen göz, her şeyi bütün açıklığıyla görememektedir. Ancak insanın iç gözü, kalbi, gönlü ve ruhu basiret üretebilmektedir. Kalbi görmeye başlayan basiret sahibi insansa, tüm iç gerçekliğiyle asıl gören insandır.³³⁰ Tasavvufî gelenekte İslâm'ın ahlâkıyla ahlâklanmak için ölmüş

³²⁷ Akot, "İslam Ahlâkı", 50-51.

³²⁸ Işıtan, "Sûfi Benlik Gelişimi", 35.

³²⁹ Sayın, "Tasavvuf Kültürü", 88-89.

³³⁰ Kaplan, "Özgürlük Problemi", 679.

kalplerin diriltiilerek Allah'ın rızâsına uygun bir hale dönüştürülmesi gerekmektedir.³³¹ Kalp sayesinde sûfi, kendisine tecelli edilen hakikatleri ve hikmetleri açık bir şekilde idrak edebilmektedir. Bu nedenle kişi, yeryüzünde Allah'ın evi kabul edilen Kâbe'yi ve câmileri nasıl temiz tutuyorsa, iç âlemde de Allah'ın evi olan kalbini aynı şekilde temiz tutmalıdır. Böylelikle Allah dışındaki her şeyden temizlenip arındırılan kalpte, Allah'ın tecellileri ve hakikatleri yer eder ve kişi bu şekilde hürriyetine kavuşmuş olur.³³²

Sûfi bireyin mânevî hürriyetini elde edebilmesi için dikkat etmesi gereken bir diğer konuya dünyalık olan şeylere rağbet göstermemesidir. Şimdi bu konuya geçebiliriz.

1.2. Dünyayla İlişkiyi Kesmek

Tasavvufî düşüncede “dünya” kavramıyla âhîret yaşamını geri plana atan ve ömür, para, böbürlenme, gurur, kibir, hevâ, arzu ve güç gibi kavramları ifade eden yaşam tarzı kastedilmiştir. Kötü olarak dünyanın kendisi değil dünyanın insan için ifade ettiği anlam kastedilmiştir. Sûfiler, bu anlamı ifade eden dünya yaşamını yermişler ve dünya hayatının Allah'ın emir ve yasaklarına göre şekillendirilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Gazzâli de (ö. 505/1111) dünyayı “İnsan için haz unsuru taşıyan her şey.” olarak tanımlamış ve insanın dünyaya kalp ve bedeniyle bağlı olduğunu söylemiştir. Kalbin bağlantısının dünyaya karşı sevgi besleyip bağlanmak, bedeninin bağlantısının dünyaya malı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca dünyayı, Allah'ın ve dostlarının düşmanı olarak kabul etmiş ve dünyanın geçiciliğini vurgulayarak ona bağlanılmaması gerektiğini söylemiştir.³³³ Kuşadalı İbrâhim Halvetî de (ö. 1262/1846) dünyanın insan için bir imtihan yeri olduğunu ifade etmiştir.³³⁴

Tasavvufî geleneğe göre dünya hayatı, sevgisi kalbe dolan bir amaç olarak değil de insanların mânevî olgunlaşmasını gerçekleştirmek için bir araç ve malzeme olarak kullanılması gereken³³⁵ ve insanın maddî varlığının ölümünden sonra başlayacak asıl ve ebedî olan hayata geçiş sürecinde insanların yaşamının geçici bir dönemini ifade eden bir kavramdır. Bu nedenle dünya hayatındaki yaşanan şeyler diğer

---

³³¹ Akot, “İslam Ahlâkı”, 52.

³³² Sayın, “Tasavvuf Kültürü”, 93.

³³³ Erginli, “Dünya Algısı”, 17-20.

³³⁴ Işıtan, “Mânevî Şahsiyet Gelişimi”, 1708.

³³⁵ Işıtan, “Mânevî Şahsiyet Gelişimi”, 1702.

ebedî hayatın yaşayış şeklini belirleyeceğinden dolayı insanlar, bu dünyayı mânevî hayat tarzını en güzel şekilde yaşama mekânı olarak görmelidirler. Sûfiler, maddî dünyanın geçici arzu ve isteklerinden vazgeçerek ebedî hayat için birikimde bulunmaya çalışırlar. Bu şekilde mânevî özgürlüğü elde edip dünya hayatına mânevî bir anlam vererek ölmeden önce ölmeyi tercih ederler.³³⁶ Dünyanın ve âhiretin gamından, kederinden ve eleminden kurtularak özgürlüğünü elde edip sadece Rabbi ile mutluluğa ulaşabilen kişiler, hürriyetlerinin, ubûdiyetlerinin ve muhabbetlerinin zirvesine ulaşmış olurlar.³³⁷

Sûfiler, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ve sahabenin dünyanın insanın mâneviyatına etki eden hayatından uzak bir şekilde yaşamış oldukları hayat tarzını yaşamayı kendilerine ilke edinmişlerdir. Bu sebeple kendilerini Allah ve Resulünün izinden ve yolundan ayıran ve köle durumuna düşüren her türlü dünyevî yaşam ve düşünce biçimini terk etmek için nefislerini terbiye etme yoluna gitmişlerdir.³³⁸ Dünyalık kötü istek ve arzulara meyledebilecek zayıf bir yapıda yaratılan nefsin, başıboş bırakılmaması gerektiğini vurgulamışlardır.³³⁹

Tasavvufî gelenekte kişinin, mâsivânın köleliğinden kurtularak îmanını kemâle erdirip hürriyetine kavuşması için “terk-i dünya”, “terk-i ukbâ”, “terk-i hestî” ve “terk-i terk” olarak isimlendirilen dört şeyi terk etmesi gerekmektedir. Bu kavramların ilki olan “terk-i dünya”, dünyayla ilgili her türlü meşgalelerin ve muhabbetlerin kalbe yerleştirilmemesi ve Allah Teâlâ'yı unutturmaması anlamında kullanılmaktadır.³⁴⁰ “Terk-i ukbâ”, Allah Teâlâ dışındaki âhiretle ilgili cennete ulaşma, cehennemden kurtulma gibi duygu ve düşüncelerden kalbi temizlemeyi ve arındırmayı ifade etmektedir. “Terk-i hestî” kişinin kendi benliğinden ve varlığından geçmesi anlamındadır. Yâni Allah Teâlâ karşısında kişinin, kendisinin varlığının bir anlamı olmadığını fark etmesidir. Gurur, kibir ve benlik gibi kötü duygu ve düşüncelerden kalbini arındırarak Allah karşısındaki acizliğini bilmesidir. Son kavram olan “terk-i terk” ise her türlü terk etme düşüncesinden kalbini temizleyerek ve arındırarak kalbine sadece Allah düşüncesini ve sevgisini yerleştirmesidir. Yâni kişinin, “fenâfillah”

³³⁶ Işıtan, “Sûfi Özgürlük Algısı”, 324-325.

³³⁷ Sayın, “Tasavvuf Kültürü”, 89.

³³⁸ Uysal, “Tasavvuf ve İslam”, 102-111.

³³⁹ Erginli, “Dünya Algısı”, 25.

³⁴⁰ Ericch Fromm'un “kişi dış dünya ile bağlantısını sağlayan göbek kordonundan kurtulmadığı sürece hürriyetini elde edemez.” sözü de bu durumu açıklamaktadır. Türer, “Hürriyet Kavramı”, 88-89.

mertebesine yükselerek “insân-ı kâmil” olma özelliğine sahip olmasıdır. Böylece “kâmil insan” olma özelliğini kazanan kişi, gerçek hürriyetini elde etmiş olur.³⁴¹

Mevlânâ’ya (ö. 672/1273) göre insanın, hürriyetine kavuşması için altı koşulu yerine getirmesi gerekmektedir. Bunların ilki insanın, hakikate yâni Allah’a ulaşabilmesi için “kendini bilmesi”dir. Ona göre kişinin, kendini ve doğduğu andan itibaren hapsolarak kendisini Allah’tan uzaklaştırmasına sebep olan kafesini bilmesi hürriyet yolunda atılan ilk adımdır. Bu şekilde ikinci adım olarak sınırlı özgürlük alanından sınırsız özgürlüğe ulaşmak isteyen insanın, Allah’a ve Peygamberine en yakın olmak için “kâmil olma” yolunda mücadelesi başlamaktadır. Bu süreçte kişi, “ölmeden önce ölmek” ilkesi gereği ölü gibi davranırsa kâmil olma yolunda daha hızlı ilerleyebilmektedir. Bu yolda üçüncü adımsa insanın, kendisinde var olan “akıl” ve “aşkı” ortaya çıkarmasıdır. Hürriyetine kavuşmak isteyen kişi, aşk kanadıyla kanatlanarak ölü gibi davranmalıdır. Bu şekilde kişi, sevgilisine ulaşabilir. Akıl, burada insanı tek başına özgür kılamamakta ve tutsak haline getirmektedir. Aklın buradaki tek fonksiyonu özgürlüğün varlığını idrak etmektir. Özgürlüğe ulaşmak ve onu hissedebilmekse aşkla gerçekleşmektedir. Dördüncü adım insanın, bu dünyadaki imtihanı için gerekli görülen “ihtiyar” ve “irade”sinin olmasıdır. Beşinci adım da insanın, nefsiyle savaş haline girerek “insân-ı kâmil” olma yolunda özgürlüğüne ulaşmak için yaşadığı 1001 gün süren ve özel bir eğitim olan “çile” ve âşıkların ruhlarını hürriyete kavuşturup sevgiliye ulaşmak için aşkla kendilerinden geçerek yaptıkları “semâ”dır. Bu gerçek hürriyete kavuşma yolundaki en son adımsa, mutasavvıfın bütün mâsivâ yüklerinden, benliğinden kurtulma ve kötü sıfatların yok olma aşaması olan “fenâ” ve bu yüklerden kurtularak güzel vasıflarla donandığı zaman ulaştığı “bekâ” makamıdır. Mevlânâ’ya göre kişi, bu yolu tamamladığında ruhunun üzerine örtülen beden örtüsünü yok etmeden ondan kurtularak hakikate ulaşmış olur. Hürriyetini elde eden kişi de bu şekilde geçici âlem olan dünya hapisanesinin esaretinden kurtularak esas âleme ulaşabilmektedir. “Simurg Kuşu” hikâyesinde geçtiği gibi kişi, yine özgürlüğünü Allah’a ulaşılarak kendinde bulmaktadır.³⁴²

Tasavvufî gelenekte, hürriyet hakkında derin bir bilince sahip olduktan ve iç hürriyete yâni mânevî hürriyete kavuştuktan sonra hürriyetin ve sorumluluk bilincinin

³⁴¹ Türer, “Hürriyet Kavramı”, 89-90.

³⁴² Özerdem, “Mesnevî’de Özgürlük”, 19-30.

anlam kazanacağı düşüncesi hâkimdir.³⁴³ Onlara göre gerçek hürriyete, nefsin ayağına pranga gibi takılmış olan dünyalık işlerin, arzu ve ihtirasların esaretinden ve köleliğinden nefsi kurtarıp tezkiye etmekle ulaşılmaktadır. Hürriyet, ahlâkî olgunlaşma olarak kabul edilmektedir. Bu hürriyetin en uç noktası olarak görülmüştür. Nefsin arzularına ve tutkularına boyun eğerek maddî hazların peşinden sürüklenerek elde etmek istediklerini ve elde ettiklerini ellerinde tutma çabasına girerek bağımlı hale gelenlerse esir ve köle durumuna düşmektedirler. Çünkü dünyevî işlere ve nefsin kötü arzu ve isteklerine bağlanmak kölelik olarak görülmüştür.³⁴⁴ Dünyevî, nefsanî ve şeytanî arzu ve isteklerinin esaretinden kurtularak Allah'ın ve Peygamberinin yolundan gidenler, asıl hürriyetlerine ulaşabilirler.³⁴⁵

Sûfî anlayışta özgürlük, insanın kararlı ve sağlam bir iradesi sonucunda ortaya çıkan olgunluğunu ifade etmektedir. Onlara göre kişinin özgürlüğüne kavuşması, iç dünyasını kirlilerden arındırıp temizlemesiyle mümkündür.³⁴⁶ Amaçları, nefsin bedensel arzu ve ihtiyaçlarına İslâm dininin çerçevesinde bir takım mânevî uygulamalarla sınırlamalar getirip kişiyi, dünyalık kötü duygu ve düşüncelerin etkisinden kurtararak mânevî yaşama yönlendirmektir.³⁴⁷ Tasavvufî gelenekte sûfîler, mânevî kişilik ve kimliklerini oluşturabilmek için dinin ve mânevî yaşamın kendilerinden yapmalarını istedikleri tutum ve davranışları eksiksiz yerine getirmeye çalışırlar. Bu şekilde irade zayıflıklarını aşır benliklerini kuvvetlendirerek dünyevî ve bedensel arzu ve isteklerine sınır koyabilme gücünü kendilerinde bulurlar.³⁴⁸

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi sûfî bireyin mânevî hürriyetine ulaşması için önemli görülen bir diğer konu da nefsin kötü isteklerine karşı gelmektir. Şimdi bu konuya geçebiliriz.

1.3. Nefsin Kötü İstek ve Arzularına Karşı Gelmek

İslâm'ın ve mânevî yaşamın insandan istediği şey ne olursa olsun kişinin, Allah ve tabiatla irtibatını koparmaması, insanın tabiata hâkim değil hâdim bir varlık olmasıdır. İnsan mutlak değil nispi bir varlıktır. Allah'a nispetle, Allah ile kurduğu

---

³⁴³ Erginli, "Dünya Algısı", 33.

³⁴⁴ Özdemir, "İslam Düşüncesinde Özgürlük", 39-40.

³⁴⁵ Yılmaz, "İnsan Özgürlüğü", 12.

³⁴⁶ Erginli, "Dünya Algısı", 48.

³⁴⁷ Işıtan, "Sûfî Özgürlük Algısı", 323.

³⁴⁸ Işıtan, "Sûfî Özgürlük Algısı", 326.

münâsebetle ve intisapla varlığının bir anlamı vardır. Allah ile intisabını yitiren insan, araçların hükümranlığına köle olmaktan, asıl özgürlüğünü yitirmekten kendisini kurtaramaz.³⁴⁹ İnsanın, mânevî gelişimini tamamlayarak Yaraticısı ile mânevî olarak buluşabilmesi için nefsinin kötü istek ve arzularına muhalefet ederek ve nefsinin zoruna gidecek İslâmiyet'in emrettiği güzel davranışları yerine getirerek nefsinin esaretinden kurtulması gerekmektedir.³⁵⁰ Kendisini engelleyen kötü alışkanlıklardan ve anlık arzu, zevk ve ihtiraslarından yakasını kurtarırsa mânevî hürriyetini elde etmiş olur. İnsan, bu davranışlardan yakasını kurtaramadığında kötü davranışlarının kölesi, teslim olduğu kötü davranışlarsa onun üstâdı konumuna gelmektedir. Kötü davranışlarının esiri konumuna gelen insan, böylece hürriyetini kaybetmektedir.³⁵¹ Hürriyetini kaybedip esir konumuna düşen insanlar, iradesi zayıf olup hiçbir iş beceremeyen insanlardır.³⁵² Mânevî hürriyete kavuşarak Allah'ta vuslata ermekteki amaç, insanın nefsindeki cehalet, öfke, kin, cimrilik, kibir, kendini beğenme, riyâ, makam sevgisi, çok konuşma ve kizb gibi kötü ve çirkin sıfatlardan arınıp temizlenmesidir. Sonra onların yerlerine hilim, ilim, kalp temizliği, tevâzu', alçak gönüllülük, şükür, zühd, sabır, tevekkül, sevgi, hayâ, rızâ, ihlâs, doğruluk, tefekkür, şefkat, huşû ve az konuşma gibi güzel sıfatların yerleştirilmesidir.³⁵³

Sûfîler, kötü arzu ve isteklerinden kurtarmak istedikleri nefsi gökten yere düşen, bir kafes içerisine hapsedilen, o kafesten kurtulmak isteyen ve vatanına özlem duyan esir bir kuşa benzetmişlerdir.³⁵⁴ Bu esir kuşun hapsedildiği kafesten kurtularak hürriyetine kavuşması için yukarıda bahsetmiş olduğumuz “seyrû sülûk”un mertebelerini hakkıyla yerine getirerek, nefsinin kötü istek ve arzularına boyun eğmeyip onu ıslah ederek ve dünyanın maddî hazlarının köleliğinden kurtulup Allah ve Resulünün yoluna sıkı sıkıya sarılarak “insân-ı kâmil” olgunluğuna ulaşması gerekmektedir.

Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848 [?]), bütün mertebeleri geçerek Allah'a ulaşmış olan sûfîyi, zaman ve mekândan kurtularak “hüviyet” semâsında ve sonsuzluk

³⁴⁹ Kaplan, “Özgürlük Problemi”, 680.

³⁵⁰ Işıtan, “Mânevî Şahsiyet Gelişimi”, 1704-1705.

³⁵¹ Kök, “İnsan Hürriyeti”, 88.

³⁵² Kök, “İnsan Hürriyeti”, 90.

³⁵³ Işıtan, “Sûfî Benlik Gelişimi”, 34-35.

³⁵⁴ Affî, *Tasavvuf*, 123.

fezâsında uçan hürriyetine kavuşmuş bir kuşa benzetmiştir.³⁵⁵ Mevlânâ da (ö. 672/1273) insanın ruhunun ten/beden kafesine girmesiyle tutsak olduğunu, ancak bu kafesten kurtulduğunda özgürlüğüne kavuşabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca rubâilerinde de insanı, şişe içerisinde hapsolmuş ve hürriyetine kavuşarak Allah'a akmak isteyen bir şaraba benzetmiştir.³⁵⁶ İnsanın âlemde fenâ yolculuğuna çıkmasını, bu tutsaklıktan kurtulmasının yolu olarak görmüştür.³⁵⁷ Muhammed İkbal'e (ö. 1938) göre de şeytan ve nefsiyle mücadele ederek benliğinin farkına varan kişi, hürriyetini elde ederek bir kuş gibi kanatlanacaktır.³⁵⁸

Kişi, nefisini dinin ve dinden üretilmiş olan mâneviyatın öngörmüş olduğu hürriyet tarzına göre eğitmez ve hürriyetinin sınırlarını onların kurallarına göre çizmezse bir süre sonra vahyin ışığından uzaklaşarak nefsinin dünyalık arzu ve isteklerine boyun eğerek yaşamını bu yönde şekillendirmeye başlar.³⁵⁹ Dünya sevgisi, mal biriktirme arzusu, makam ve mevkie ulaşma isteği, gurur, kibir ve benlik duygusu gibi kişiyi dünyaya bağımlı hale getiren nefsânî ve şehvî arzuları, alışkanlıkları ve tutkuları tatmin etmek için kişinin, Allah'tan uzaklaşması gerçek hürriyete ulaşmayı engelleyen durumlardır. Kişi, bu durumların sınırına girdiği andan itibaren köle ve esir durumuna düşmüş olur.³⁶⁰ Bedenin arzularına ve tutkularına kapılıp Allah'tan uzaklaşarak köle durumuna gelen insan, bu arzusundan kurtulup onları terk etmedikçe gerçek hürriyetine kavuşamaz.³⁶¹

Hürriyet insana verilen en büyük nimetlerden ve ruhun cenneti olarak kabul edilmiştir. Eğer kişi, ruhuna hürriyetini tattırmazsa dünyanın geçici ve aldatıcı güzellikleriyle gönlünü paslandırmış olur.³⁶² Tasavvufî gelenekte dünyaya meyleden, Allah'ın emir ve yasaklarını dikkate almayan, kalbi aşağı çekerek emri altına almaya çalışan ve sadece kendi istediği şeyleri yapan “nefis”, kişinin en önemli düşmanı kabul edilmektedir.³⁶³ Tasavvufî düşüncede kişinin ve ruhun hürriyetine kavuşması için öncelikle nefsin hevâ, istek ve arzularından özgürleşmesi gerekmektedir. Nefsin

---

³⁵⁵ Affî, *Tasavvuf*, 198.

³⁵⁶ Özerdem, “Mesnevî’de Özgürlük”, 16.

³⁵⁷ Özerdem, “Mesnevî’de Özgürlük”, 19.

³⁵⁸ Küçükşahin, “Benliğin Hürriyeti”, 64.

³⁵⁹ Işıtan, “Sûfî Özgürlük Algısı”, 322.

³⁶⁰ Türer, “Hürriyet Kavramı”, 87-88.

³⁶¹ Şahin, “Özgürlük Düşüncesi”, 123.

³⁶² Küçükşahin, “Hürriyet Kavramı”, 125-126.

³⁶³ Akot, “İslam Ahlakı”, 52.

özgürlüğüne kavuşması için de kişinin nefisine hâkim olarak onun isteklerini, bağımlılıklarını ve arzularını kontrol altına alması gerekmektedir. Çünkü gerçek özgürlük, nefsinin tutkularından ve esaretinden kurtularak Allah'tan başka hiçbir şeye bağlanmamaktır.³⁶⁴ Kişinin nefsi insanı maddî âleme, hayvânî ve kötü duygu ve düşünceleri tatmin etmeye yönlendirmeye çalışmaktadır. Kişinin ruhuysa aksine onu mânâ âlemine ve Allah'a ulaştırmak istemektedir. Tasavvufî düşüncede “nefis” kötülüğü, “ruh” ise iyiliği temsil etmektedir. Bu mücadelede ruh galip gelirse kişi, “insân-ı kâmil” olma yolunda ilerlemeye başlar. Ancak nefis galip gelirse kişi, hayvanlaşma yolunda gerilemeye başlar. İnsandaki kin, nefret, şehvet, gurur, kibir ve hırs gibi nefsanî duygu ve düşüncelerin kontrol altına alınarak ruhun kölesi durumuna getirilmesi gerekmektedir. O zaman kişi, gerçek hürriyetine kavuşmuş olur. Eğer kişi, bu duygulara imtiyaz vermeyi hürriyet zannederse işte o zaman nefis, kötü istekleriyle ruhu kendi esareti altına alır. Böylelikle kişi, Allah'a kulluktan ve gerçek hürriyetinden uzaklaşmış olur.³⁶⁵ Hürriyetin temeli, nefsi köle eden şeylerden özgürlüğüne kavuşturmadır. Nefsi köleleştiren ve bağımlı hale getiren tutkular, onun hürriyetine engel teşkil etmektedir.³⁶⁶

Mustafâ Kemâlidîn el-Bekrî'ye (ö. 1162/1749) göre nefsin aldatıcı ve kötü tuzaklarından kurtulabilmek için kişinin, dört şartı yerine getirmesi gerekmektedir: Bunların birincisi Allah'tan gâfil olmayarak ve nefsi tanıyarak ilâhî inâyet ve yardıma mazhar olmaktır. İkincisi nefsin kötü tuzaklarından ve kötülüklerinden kurtularak temizlenmek için bir mürşide tabi olmaktır. Üçüncüsü bütün hata ve günahlara tövbe edip dinin hükümlerine sıkı sıkıya sarılmaktır. Son olarak dördüncüsüyse kötü söz, fiil ve hâlleri terk ederek yerine iyi ve güzel olanlarını yerleştirmektir.³⁶⁷

İnsanın, hürriyetini elde etmesi için kötü ve hayvânî istek ve arzuları telkin eden nefsiyle ve şeytanla cihat etmesi gerekmektedir. Baskılar karşısında eğilmeyerek ve ümitsizliğe kapılmayarak bu savaşın sonunda galip gelen kimseler, önüne çıkmış olan sarp yokuşu aşarak hürriyetlerine kavuşabilirler. Kişinin, karşılaşmış olduğu baskı ve zorluklara dayanarak kendisini aşabilmesi ruhî bir olgunluğu ve kalbî bir doygunluğu gerektirmektedir. Bunlardan mahrum olan kimseler, köle ve esir

³⁶⁴ Özdemir, “İslam Düşüncesinde Özgürlük”, 54-55.

³⁶⁵ Türer, “Hürriyet Kavramı”, 92.

³⁶⁶ Özdemir, “İslam Düşüncesinde Özgürlük”, 38.

³⁶⁷ Işıtan, “Sûfi Benlik Gelişimi”, 33.

konumundan kurtulamazlar.³⁶⁸ Kişinin, bu kölelikten kurtulması ve gerçek hürriyetini elde etmesi için fâni olan hiçbir şeye değer vermeyerek ve sadece Allah'a boyun eğerek Allah dışındaki her şeyin efendisi konumuna gelmesi gerekmektedir.³⁶⁹ Nefsinin kötü isteklerine arzu duymayarak güçlü iradesiyle karşı koyabilmesi hürriyetini elde eden insanların, en önemli özelliklerinden birisi kabul edilmektedir. Özgür insan, İslâm'ın öngördüğü bütün yüce nitelikleri kendisinde barındırır, iffetli ve dünyalık arzu ve isteklerden yüz çevirir.³⁷⁰ Dünyevî ve nefsânî bütün çıkar ilişkilerinden uzaklaşır, kalbini Allah'ın istediği duygu ve düşüncelerle doldurur ve kişiliğini İslâmî ve mânevî yaşama göre şekillendirir.³⁷¹

Kalbini dünyalık ve nefsânî bütün kötü istek ve arzuların arındırabilen sûfi birey, Allah'a layık bir kul olmak için elinden gelen gayreti gösterir. Şimdi bu konuya geçebiliriz.

1.4. Tam Bir Teslimiyetle Allah'a Kul Olmak

Tasavvufî geleneğe göre gerçek hürriyet, insanın hiçbir aracıya önem vermeden kendisini Allah'a teslim ederek, Allah'ın rızâsı dairesinde hareket ederek ve bütün varlıkların esaretinden kurtularak Allah'a olan kulluğunu gerçekleştirmek olarak görülmektedir. Kişiyi, Allah'tan uzaklaştıracak bütün dünyalık meşgalelerden el-etek çekerek Allah'ın zatında “fenâ” bulmaya çalışmaktır.³⁷² Allah'ın rızâsı, aşkı ve muhabbeti dışındaki insanı dünyaya bağlayan her şeyin esaretinden kurtularak özgürlüğe kavuşmaktır. Allah dışındaki hazlara ve arzulara kapılarak onun kölesi ve esiri durumuna düşen insan, Allah'a kul olma vasfını ve hürriyetini mânevî anlamda kaybetmiş olur.³⁷³

Varlığımızın yegâne kaynağı olan Allah Teâlâ'ya ulaşmamız için önümüze taş koyan, bizi kendi özümüze yabancılaştıran her türlü dış etkenlerin, nefsin kötü arzu ve isteklerinin esaretinden ve bağımlılığın kurtularak onları kontrol altına almak gerçek hürriyettir.³⁷⁴ Mânevî yaşamın faziletini bir kenara bırakıp maddî hazlarının peşine düşerek Allah'tan uzaklaşmaya başlayan kul, ister istemez başka insanların, varlıkların

---

³⁶⁸ Yılmaz, “Hürriyet”, 5.

³⁶⁹ Türer, “Hürriyet Kavramı”, 88.

³⁷⁰ Şahin, “Özgürlük Düşüncesi”, 123-124.

³⁷¹ Işıtan, “Mânevî Şahsiyet Gelişimi”, 1712.

³⁷² Küçükçaya “Hürriyet Kavramı”, 122.

³⁷³ Sayın, “Tasavvuf Kültürü”, 87.

³⁷⁴ Yılmaz, “Hürriyet”, 5.

ve eşyaların esareti ve köleliği altına girmekten kendisini alıkoyamaz. Allah'a kul olabilen kimse, gerçek hürriyetine kavuşmuş demektir. Kulluk bilincini yitiren insansa mahlûkatın köleliğine mahkûmdur. Ünlü düşünürlerden Aliya İzzetbegoviç'in (ö. 2003) "Allah'ın iradesine teslim olan kimse, başkalarının iradesine karşı hürriyetini elde etmiş olur." ve Sâlih Mirzabeyoğlu'nun (ö. 2018) "Allah'a, Resulüne ve onların izinde olanlara tabi olarak Allah'a yaklaşabilen ve O'nun rızâsını kazanabilen kimse, gerçek hürriyetine kavuşmuş demektir." sözleri bu durumu net bir şekilde açıklamaktadır.³⁷⁵

Günümüzde insanların, nefsinin arzu ve isteklerini -kutsal değerlerin hiçbirini tanımadan- sınırsız bir şekilde özgürlük adı altında yaşamaları probleminin çözüm yolu, İslâm inancının ve onun içinden ortaya çıkmış olan sûfî yaşamın (mânevî yaşamın) kurallarına göre insanların, yaşam tarzlarını şekillendirerek gerçek hürriyeti elde etmek için ellerinden gelen çabayı göstermeleridir. Sûfî yaşamın temel amacı, mânevî yaşamın merkezi olan kişinin kalbini, nefsin dünyevî ve bedensel bütün arzu ve isteklerinin köleliğinden kurtarıp hürriyetine kavuşturarak orayı sadece Allah'a has kılmak ve kişiyi sadece Allah'a kulluk etme bilinciyle donatmaktır. Hayatının belli bir amacı ve anlamı olmadan maddî hazlarını sınırsız bir şekilde yaşamaya çalışan insan, eğer bedensel arzu ve isteklerine karşı koyarak ve onları belirli kurallar çerçevesinde sınırlandırarak hayatını dinin emir-yasaklarına ve mânevî değer yargılarına göre şekillendirirse ve Allah'a tam anlamıyla kul olabilirse o zaman hayatındaki amacı ve anlam boşluğunu doldurmuş olur.³⁷⁶

Tasavvufî gelenekte sûfî, Allah'a olan muhabbetini ubûdiyet, hürriyet ve zikirle zenginleştirmektedir. Allah Teâlâ'nın rızâsı, aşkı ve muhabbeti dışındaki bütün her şeyin esaretinden ve köleliğinden kurtularak hürriyetine kavuşan kul, Allah'a olan kulluğuyla özgürleştikçe gerçek aşk ve muhabbete ulaşır. Kul, nefsinin "emmâre" denilen kötü istek ve arzularının köleliğinden Allah'a yapmış olduğu kulluğu sayesinde özgürleşerek Allah'ın rızâ ve sevgisine kavuşur. Kulluk ve hürriyet aslında bir muhabbet işi olmalıdır. Çünkü muhabbete dayanan kulluk içten gelinerek yapılır. Korkuya dayanarak yapılan kulluksa dıştan gelmektedir. Muhabbetle içten gelerek yapılan kulluk daha üstündür. Ubûdiyet, hürriyet ve muhabbeti ruhunda ve kalbinde

³⁷⁵ Albayrak, "Hürriyet Anlayışı", 7.

³⁷⁶ Işıtan, "Sûfî Özgürlük Algısı", 323-325.

bütünleştirip içselleştirebilen bir kul, Allah'ın emir ve yasaklarını, nefsinin kötü istek ve arzularına tercih eder. Bunun sonucunda Allah kuluna, sonsuz bir muhabbet vererek onu kötülüğü telkin eden nefsinin köleliğinden özgürleştirir. Kul, gerçek ubûdiyetine mârifetullah, nefsi tanımak, ölümü tanımak ve ölümden sonraki va'd-vaîdi tanımakla erişebilir. Çünkü Allah'ı tanıyan, Allah'ın hakkını en güzel şekilde yerine getirir. Nefsini tanıyan, ona muhalefet ederek onunla mücâhedeye hazırlanır. Allah'ı bilen ve ölümün mânâsını kavrayan kul, nefsiyle mücadele ederek ölümden sonraki cennet nimetleri ve cehennem azabını öğrenebilir. Dünya sevgisini kalbinden tamamen çıkarıp Allah'ın sevgisini oraya yerleştiren ve Allah'a tam anlamıyla kul olabilen kişi, şeytanın tuzaklarına ve nefsinin kötülüklerine kanmayarak bu konuda bilinçli ve uyanık davranır. Böylelikle nefsinin ve şeytanın tuzaklarından ve hilelerinden hürriyete kavuşmuş olur.³⁷⁷ Bu şekilde hürriyet makamına ulaşan kul, nefsinin kulu ve kölesi olmaktan âzad olarak nefsine hâkim olur ve kendi nefsinden hürleşir. Hâkimiyet altına aldığı nefsi ona itaat etmeye başlar.³⁷⁸

Hintli düşünür Tehânevî (ö. 1158/1745) hürriyeti, ubûdiyetin doruğu olarak kabul etmiştir.³⁷⁹ Kuşadalı İbrâhim Halvetî'ye (ö. 1262/1846) göreyse, kişinin mânevî gelişimini tamamlayıp kimliğini oluşturarak hürriyetine kavuşmasının yolu, sürekli olarak Allah'a ibadet etmesiyle mümkündür.³⁸⁰ Kişi, Allah'a kulluk bilinciyle bağlanarak ubûdiyetinin hakikatini ayakta tutarsa, Allah'tan başka her şeyden hür olmuş olur.³⁸¹ İnsanın ulaşabileceği en yüksek mertebe olan "Abdullah" yâni "Allah'ın kulu olma" mertebesine ulaşması için kalbini zâhirî ve bâtinî bütün alâkalardan temizleyerek sadece Allah ile doldurması gerekmektedir. Çünkü insan, kalbiyle neyi istiyor ve arzu ediyorsa onun kulu olur.³⁸² Tasavvufî düşüncede Allah'tan başka şeylere kulluk etmemek insanı özgürleştirmektedir. Allah'a kulluğun en büyük göstergesiye ibadetlerdir.³⁸³ Sûfîler, en güzel ubûdiyet olan namazı ve secdeyi "hürriyette kemâlin ifadesi" ve "hürriyetin miracı" olarak görmüşlerdir. Muhammed

³⁷⁷ Sayın, "Tasavvuf Kültürü", 85-90.

³⁷⁸ Özdemir, "İslam Düşüncesinde Özgürlük", 40.

³⁷⁹ Rosenthal, *İslam'da Özgürlük*, 48.

³⁸⁰ Işıtan, "Mânevî Şahsiyet Gelişimi", 1702.

³⁸¹ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 396.

³⁸² Türer, "Hürriyet Kavramı", 90.

³⁸³ Özdemir, "İslam Düşüncesinde Özgürlük", 55.

İkbal de (ö. 1938) bu konuda “İslâm’da namaz kişinin ruhunun hürriyete ilticâ etmesidir.” sözlerini söylemiştir.³⁸⁴

Sûfiler, insanların gerçek hürriyete Allah’a tam anlamıyla kul olduklarında ulaşabilecekleri görüşünü benimsemişler ve bunu hayatlarına tam anlamıyla geçirebilmeye çalışmışlardır. Hürriyet ve kulluk arasında sıkı bir ilişki olduğuna dikkat çekmişlerdir. Bir insanın kalbi Allah’tan başka bütün her şeyin (mâsivânın) esaretinden, bağlarından ve kulluğundan kurtularak gerçek hürriyetine kavuşmadıkça o insan, tam anlamıyla Allah’a kul olamamaktadır. Ayrıca sûfilere göre, insanların kalbine yerleşmiş olan tevhid inancının ahlâk ve amellere yansımaları sonucunda insanlar, Allah’a karşı ne kadar fazla sadık ve samimî olurlarsa başka varlıklara bağımlı olmaktan o derece kurtulup saflaşabilmektedirler. Ahlâkın amacı olarak görülen hürriyet makamına ulaşmak için çok zorlu yollardan geçilmesi gerekmektedir. Hürriyet, elde edilmesi zor bir makam olarak görülmektedir. Tasavvufî kaynaklarda büyük sûfilerin, Allah’a tam anlamıyla kul olup Allah dışındaki her şeyden özgür olmaya çalışarak esas hürriyetlerine kavuşmak için verdikleri zorlu mücadeleleri anlatan birçok menkıbe bulunmaktadır.³⁸⁵

Mânevî anlamda gerçek “hür”, bütün kötü arzu ve istekleri terk ederek ve kendisine ayak bağı olan şeylerden kurtularak sadece aslına dönüp Allah’a ulaşmaya arzu duyan kişidir.³⁸⁶ “Fenâfillah”’a ulaşan yâni Allah’ta yok olmayı tahakkuk eden hür insan, nefsânî bütün arzu ve isteklerin köleliğinden ve esaretinden kurtulur. Allah’a kulluğun en yüksek makamına ulaşır.³⁸⁷ Dünyayı, onun lezzetini, makamını, mevkiini, malını, ucubu, kibiri ve riyâyı terk ederek Allah’ı ve Allah için olan her şeyi kendi nefesine tercih eder.³⁸⁸ Sağlam bir îman gücüyle Allah’a kendisini teslim ederse başkalarının tahakkümü altına girmez. Çünkü hürriyet ve îman birbiriyle doğru orantılıdır. Hür olmak isteyen insanın îmânı mükemmelleştikçe kişi, o derece hürriyetine ulaşmış olur.³⁸⁹ Hakk, onun işitmesi ve görmesi gibi bütün kuvvetleri olduğu zaman o, Allah Teâlâ’ya alelâde bir kul olmaktan çıkarak Allah’ın istediği gibi

---

³⁸⁴ Türer, “Hürriyet Kavramı”, 92-93.

³⁸⁵ Çağrıncı, “Hürriyet”, 503-504.

³⁸⁶ Küçükşahin, “Benliğin Hürriyeti”, 90.

³⁸⁷ Işıtan, “Sûfi Benlik Gelişimi”, 46.

³⁸⁸ Afifi, *Tasavvuf*, 214.

³⁸⁹ Türer, “Hürriyet Kavramı”, 88.

bir kul olur ve böylelikle asıl hürriyetine kavuşur.³⁹⁰ Hürriyetine kavuşan insan hâl ve hareketlerinde ölçülü davranır. Allah'tan başka hiçbir şeye sırtını dayamaz. Arzuları, istekleri ve hazları bir fiili gerçekleştirmede onun amacı değil aracı haline gelir. Yaptığı eylemlerin kölesi değil, elde etmiş olduğu hürriyetiyle eylemlerinin efendisi olur. Dininin kötü olarak gördüğü fiilleri terk ederek iyi fiillere yönelir.

Sûfi bireyin yukarıda bahsetmiş olduğumuz dört başlığı tam anlamıyla yerine getirebilmesi için çıkacağı mânevî yolculukta bir mürşid-i kâmile tâbî olması gerekmektedir. Şimdi bu konuya geçebiliriz.

1.5. Mürşid-i Kâmile Tâbî Olmak

Tasavvufî düşünceye göre insan, fitraten müspet duygularla menfî duyguların, ulvî âlemlerle süflî âlemin, mânâyla maddenin, insâniyetle hayvâniyetin bir arada bulunduğu özelliklerle yaratılmıştır. Bu özelliklerden hangisine yöneleceğini kişi, kendisine verilmiş olan iradesiyle tercihte bulunur. Eğer kişi, tercihiyle bu duygu ve düşüncelerinin maddî yönünün rehabetine kapılırsa yavaş yavaş Allah'tan uzaklaşarak O'na yabancılaşmaya başlamaktadır. Bunun sonucunda da Allah ile arasına “mâsivâ” denilen “hicap” yâni perdeler girmektedir. İnsanın, bu perdeleri aşması için “seyrû sülûk” denilen terbiye metodunu başarıyla tamamlayarak “vuslat”a ulaşması gerekmektedir. Vuslata erip “insân-ı kâmil” olma özelliği kazanan kişi, hürriyetine kavuşmuş olur. Seyrû sülûk, damlanın deryaya kavuşması gibi insanı aslına kavuşturur.³⁹¹ İnsanın, seyrû sülûkla bu kötü davranışlardan kurtulması ve ruhî ve kalbî olgunluğa ulaşması için ciddi bir irade eğitime ihtiyacı vardır. Bu irade eğitimi de ancak mânevî değerlerle donanmış ilim ve irfan sahibi insanlarla mümkündür.³⁹² Bu konuda sûfilerin çoğunluğu, kâmil bir insanın mânevî desteği ve rehberliği olmadan kişinin kullukta kemâlini ve gerçek hürriyetini gerçekleştiremeyeceğini söylemişlerdir.³⁹³ Kişinin, bu dünyada ulaşabileceği en yüksek yetkinlik ve amaç olan mutluluğa hürriyetine kavuşmuş bir şekilde ulaşması için öğretmen ve kılavuza ihtiyacı vardır. Çünkü kişi mutluluğun ne olduğunu,

³⁹⁰ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 396.

³⁹¹ Türer, “Hürriyet Kavramı”, 91.

³⁹² Kök, “İnsan Hürriyeti”, 91.

³⁹³ Türer, “Hürriyet Kavramı”, 94.

mutluluğa ulaşmak için neler yapabileceğini ve gerçek hürriyete nasıl ulaşabileceğini tek başına bilemez.³⁹⁴

Kendisinin ne olduğunu, bu dünyaya neden geldiğini, ne işe yaradığını ve amacının ne olduğunu düşünen ve araştıran insan, kendisine bu yolda yardımcı olabilecek birisine teslim olup bağlanma ihtiyacı duymaktadır. Sûfî geleneğe müridin mürşide bağlanması bir şeyin boyunduruğu altına girmeyi ifade etmemektedir. Boyunduruk hiçbir tercih hak ve özgürlük olmadan köle durumuna düşmektir. Boyundurukta insan başını zorla eğmektedir. İtaatse boyunduruktan başka bir haldir. İtaatin cebinde gönüllülük, tartabilme, düşünebilme ve itiraz edebilme hakkı vardır. Mürit, itaatte doğru yola ulaşmak için hür iradeyle ve tam bir teslimiyetle mürşidin isteklerine boyun eğmektedir. Mürşit, müridi ancak bu şekilde rüşd sahibi olmaya ulaştırmaktadır. Mürşit, bütün bu her şeyi tasavvufî geleneğin usûlü ve erkânına göre yapmaktadır. Mürit de mürşid-i kâmilin yol göstermesiyle arayıp ulaşmak istediği hürriyeti bulmaktadır.

Tasavvufî geleneğe müridin sülûka başlarken bir iradeye sahip olduğu kabul edilmekle birlikte mânevî bir hürriyete sahip olmadığı düşünülmektedir. Mürit, kendisine mürşit edindiği kişinin yol göstermesiyle, seyrü sülûku esnasında vereceği şiddetli ve zor bir “mücâhede” ve “riyâzet” sonucunda dünyanın ve nefsinin kötü bağlarından kurtularak gerçek hürriyetine kavuşmaktadır.³⁹⁵ Bireyin bu mânevî yolda mucâhedeyi, samimî olarak kendi iradesi ve isteğiyle yapması gerekmektedir.³⁹⁶ Sülemî'nin de (ö. 412/1021) dediği gibi müridin gaflet uykusundan uyanarak nefsinin kötü istek ve alışkanlıklarını terk etmesi gerekmektedir.³⁹⁷ Mürşit, müridinin tevbesinin samimiyetinden emin olduğu zaman onu “seyrü sülûk”ta irşada başlar.³⁹⁸ Bu mânevî gelişim yolunda müridin nefsinde, dinin zâhirî ve bâtinî emir ve yasakları tedrici olarak yüklenerek Allah Teâlâ'nın istediği şekilde benliği yeniden inşa edilmeye çalışılır.³⁹⁹ Mürşit, müritteki ahlâkî zâfiyetleri çeşitli egzersizlerle gidermeye çalışarak İslâm'ın insanda olmasını istediği güzel huy ve davranışları yerleştirmeye

---

³⁹⁴ Ocak, “Hürriyet Problemi”, 58.

³⁹⁵ Çağrıncı, “Hürriyet”, 503.

³⁹⁶ Işıtan, “Sûfî Özgürlük Algısı”, 325.

³⁹⁷ Işıtan, *Sûfî Psikolojisi*, 81.

³⁹⁸ Afifi, *Tasavvuf*, 236.

³⁹⁹ Işıtan, “Sûfî Benlik Gelişimi”, 26.

çalışır.⁴⁰⁰ Hürriyet de, mânevî bir yükseliş yolu olarak kabul edilen “seyrû sülûk”un biricik azığı olarak kabul edilmektedir. Ubûdiyette kemâle ererek gerçek hürriyeti elde etmeye çalışmak mâsivânın bütün bağlarından müridi kurtarmaktadır. Allah’a tam anlamıyla kul olarak mâsivânın esaretinden kurtularak gerçek hürriyetine kavuşan mürit, maddî menfaatlerden ve bütün dünyevî ihtiyaçlardan kendisini sıyıırır. Dünyalık bir mala, arzuya, ihtiyaca veya hazza köle olmaz. İhtiyaç sahibi bir kimse bile olsa başka insanları kendisine tercih eder. Kul, bütün yaratılmışlara karşı hiçbir esaret ve bağımlılık duymadan sadece Allah ile olur. Kullukta zirveye ulaşan müridin ruhu, “elest bezmi”nde Hakk’ın rubûbiyetini itiraf ettiği aslî haline yâni ezeli saflığına ulaşmış olur.⁴⁰¹

Yukarıdaki bilgilere bakıldığında tasavvuf erbabı, hürriyetin maddî yönünü bir kenara bırakarak sadece mânevî yönüne değinmemiştir. İnsanların hürriyete sahip olduklarını kabul ederek bu hürriyetin İslâmiyet’in koymuş olduğu çerçeveye sınırlandırılması gerektiğini savunmuşlardır. Ayrıca onlara göre “mânevî hürriyet” kişinin, Allah’ın istediği şekilde hayatına yön vererek ve ibadetlerini bu doğrultuda yaparak Allah’ın rızâsını ve sevgisini kazanıp Allah’a kavuşma isteğidir. Tasavvuf yolunda mânevî hürriyete gidilirken bazı makam ve hâllerden geçmek gerekmektedir. Şimdi hürriyete giden yolda hürriyetle bağlantısı olan bazı tasavvufî makam ve kavramları ele almaya geçebiliriz.

2.Hürriyet İle İlgili Önemli Tasavvufi Kavramlar

Her ilimde olduğu gibi tasavvufî düşüncenin de kendisine özgü kavramları ve terimleri bulunmaktadır. Bu şekilde anlatılmak istenen mânâların, muhatapları tarafından daha kolay anlaşılması sağlanmaktadır. Her İslâmî ilimde olduğu gibi tasavvufî gelenekte kullanılan kavramların çoğunluğu da Kur’an ve sünnetten alınmıştır.⁴⁰² Sûfîlerin makam, hâl ve mertebe gibi ifade ettiği kavramlar insanın mânevî hürriyetine ulaşırken benliğinin gelişim aşamalarını ifade etmektedir.⁴⁰³

Temel amaç olarak bakıldığında tasavvuftaki hâller ve makamların kişiyi, mânevî hürriyete ulaştırmayı amaçladığını söylemek mümkündür. Örneğin, Mevlevîlik geleneğindeki “semâ” kavramı, Mevlânâ araştırmaları yapan Eva de Vitray (ö. 1999)

⁴⁰⁰ Işıtan, “Sûfî Benlik Gelişimi”, 35.

⁴⁰¹ Yılmaz, “Hürriyet”, 5.

⁴⁰² Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 153.

⁴⁰³ Işıtan, *Sûfî Davranış*, 47.

tarafından tasavvufî hürriyetin sembolü olarak “sûfinin uyanışı” şeklinde kabul edilmiştir.⁴⁰⁴ Tasavvufî kavramlar bir zincirin halkaları gibi birbiriyle iç içedir. Birisi olmadan bir diğerinden bahsedilememektedir. Çalışmamızın konusu olan “hürriyet” kavramı da bütün tasavvufî kavramlarla ilişkilidir.

Tasavvuf kitaplarında kişinin, hürriyetini elde etmesine yardımcı olan birçok makam ve hâllerden bahsedilmiştir. Konumuzun daha fazla uzayarak asıl maksadından uzaklaşmaması için bütün tasavvufî kavramlardan bahsedemeyeceğimizden dolayı, bahsettiğimiz konunun daha iyi anlaşılması için “hürriyet” kavramıyla bağlantısının diğer kavramlara nazaran daha fazla olduğu düşünülen bazı kavramların açıklamasına yer vererek çalışmamızı sonlandıracağız. Bu tasavvufî kavramları da “Tasavvufî Makamlar” ve “Hürriyete Götüren Sûfi Uygulamalar” başlıklarıyla ele alacağız.

2.1. Tasavvufî Makamlar⁴⁰⁵

Kulun isteyerek, arayarak, çalışarak, sıkıntılara göğüs gererek ve sürekli tekrar ederek kazandığı ve vasıf haline getirmiş olduğu edep ve ahlâka “makam” denmektedir. Kul, makamları ibadet, itaat, riyâzet ve mücâhede sonucu elde ettiği için bu makamlar kesbî ve kalıcıdır. Kişi, bir makamın hükümlerini yerine getirmediği bir sonraki makama yükselememektedir.⁴⁰⁶

Kişinin, bir kastı ve kazanma isteği olmadan kalbine gelen hüznün, sıkıntı, neşe, rahatlık gibi mânâlara da “hâl” denmektedir. Hâller gayret ve çaba sarf edilmeden Allah tarafından kula verilmektedir.⁴⁰⁷ Hâller vehbî olduğu için makamlar gibi kalıcı ve daimî değildir.⁴⁰⁸

Makamların sayısı hakkında belirli bir rakam belirtilmemiştir.⁴⁰⁹ Biz burada makamların ilki olarak kabul edilen “tevbe” makamından başlayarak “verâ”, “zühd”, “fakr”, “sabır”, “tevekkül” ve “rızâ” makamlarının hürriyetle bağlarını açıklamaya çalışacağız.

---

⁴⁰⁴ Özerdem, “Mesnevî’de Özgürlük”, 54.

⁴⁰⁵ Makamların sıralaması Serrâc’ın “el-Lüma” adlı eserindeki sıralamaya göre yapılmıştır.

⁴⁰⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 149.

⁴⁰⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 150.

⁴⁰⁸ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 154.

⁴⁰⁹ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 86.

2.1.1. Tevbe

Tevbe kelime olarak “Geri dönmek, rücu’ etmek, dönüş yapmak.” ve terim olarak “Dinde yerilmiş şeyleri terk ederek övgüye layık olanlara yönelmek.”⁴¹⁰ ve “Kalpten günaha ısrar düğümünü çözerek Allah’a dönme ve Rabbin isteklerini yerine getirmek.”⁴¹¹ anlamlarında kullanılmaktadır.

Bu kavram Allah Teâlâ’ya nispet edildiğindeyse “Kulun tevbesini kabul ederek lütuf ve ihsanıyla kuluna yönelmesi.” anlamına gelmektedir. Tevbe, Allah ile kul arasındaki dostluğun devamını sağlayan bir vasıta olarak görülmektedir. Kişinin, nefsinin kirlilerden arındırma çabasıdır. Kur’an-ı Kerim’de otuz beş yerde Allah’a, elli üç yerde de insanlara nispet edilerek toplamda seksen sekiz yerde geçmektedir. Tevbe ve mağfiret peygamberi olarak nitelendirilen Resûlullah, birçok hadisinde ilâhî af ve mağfiretin enginliğine ve insanların günahlarından dolayı içten gelerek pişman olup tevbe ettiklerinde, tevbelerinin kabul edileceğine vurgu yapmıştır. Tevbeyle kulun, yapmış olduğu kötülükler sonucunda zaman zaman uzaklaştığı ya da tamamen unutmuş olduğu Allah ile olan bağını ve “bezm-i elest”te güven, sevgi ve doğruluğa dayanarak yapmış olduğu ahdini hatırlayıp tazelemesi, kulun fitrat çizgisine yâni yaratılışının özüne dönmesi, onu koruması ve Yaratıcısı ile uzaklaşmasına son verme çabası olarak ifade edilmektedir.⁴¹²

Tasavvufî eserlerde tevbenin çeşitli şekillerde tanımları yapılarak geniş bir biçimde ondan bahsedilmiş, tevbe hakkında psikolojik tahliller, açıklamalar ve değerlendirmeler yapılmıştır.⁴¹³ Tasavvufî bir makam olarak görülen “tevbe”nin tanımı hakkında sûfiler şunları söylemişlerdir:

Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) “Tevbe, günahını unutmamandır.” derken Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) “Tevbe, günahını unutmandır.” demiştir.⁴¹⁴ Burada Serrâc (ö. 378/988), Sehl’in bu sözüyle tasavvuf yoluna yeni giren müritleri kastettiğini, Cüneyd’inse sürekli Allah’ın zikriyle meşgul olduklarından dolayı günahlarını bile

⁴¹⁰ Bekir Topaloğlu, “Tövbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41:279.

⁴¹¹ Cürcânî, *Ta’rifât*, 67.

⁴¹² Bekir Topaloğlu, “Tövbe”, 279-280.

⁴¹³ Süleyman Uludağ, “Tövbe (Tasavvuf)” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41:284.

⁴¹⁴ Ebubekir Muhammed b. İshak Buhârî Kelâbâzî, *Ta’arruf* (Doğuş Devrinde Tasavvuf), haz. Süleyman Uludağ (İstanbul, Dergâh Yayınları, 2019), 155; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 190; Serrâc, *el-Lüma’*, 43.

unutan hakikat mertebesine ulaşanları yâni tahkik erbâbını kastettiğini söylemiştir.⁴¹⁵ Kelâbâzî de (ö. 380/990) Cüneyd'in sözünü "Allah'ın heybet ve azameti gönlünü kapladığında, günahın zevkini ve izini kalbinden öylesine çıkar ki ruhunda bu günahı hatırlatacak tek bir eser dâhi kalmasın." şeklinde yorumlamıştır.⁴¹⁶

Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî (ö. 295/908) "Tevbe, Allah dışındaki her şeyden yüz çevirmendir.", Ruveym b. Ahmed de (ö. 303/915-16) "Tevbe, tevbeden bile tevbe etmektir." şeklinde tevbenin tanımını yapmışlardır.⁴¹⁷

Sûfiler içerisinde tevbeyi çeşitli derecelere ayırarak bunların tanımlarını yapanlar da olmuştur:

Zunnûn el-Mısırî (ö. 245/859 [?]) "Avâmın yâni halkın tevbesi gûnahtan, havâsın yâni evliyânın tevbesi gafletten, nebîlerin tevbesiyse başkalarının nâil oldukları şeye ulaşmaktan aciz olduklarını görmekten olur."⁴¹⁸ diyerek tevbeyi üç dereceye ayırmıştır.

Ebü Ali Dekkâk (ö. 405/1015) "Müminin sıfatı olan tevbe; tevbe, inâbe ve evbe olmak üzere üç kısımdır. Bidâyet olan tevbede kişi ceza görme korkusundan tevbe eder. İnâbede kişi sevap tamahıyla tevbe eder. Nihâyet olan evbedeyse kişi, sevap ve ceza ile alâkası olmadan emre itaat amacıyla tevbe eder. İnâbe velî ve mukarrep olanların, evbe de nebî ve resul olanların sıfatıdır."⁴¹⁹ demiştir.

Hücvîrî (ö. 465/1072 [?]) "Avâmın tevbesi hatadan doğru olana, havâsın tevbesi doğru olandan daha doğru olana ve havâssü'l-havâsın tevbesi olan muhabbet derecesindeki tevbe de nefisten Hakk'a dönme şeklinde olur." demiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in "*Bazen kalbimi bir perde bürüdüğünden günde yüz defa istiğfarda bulunduğum olur.*"⁴²⁰ hadisi için, "Peygamberimizin sürekli olarak Allah'a yakınlaşma ve yükselme halinde olduğundan dolayı bir üst dereceye ulaştığında bir alt

⁴¹⁵ Serrâc, *el-Lüma'*, 43; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 190.

⁴¹⁶ Kelabâzî, *Ta'arruf*, 155.

⁴¹⁷ Kelabâzî, *Ta'arruf*, 155-156; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 190-191; Serrâc, *el-Lüma'*, 43; Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, 627-628.

⁴¹⁸ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 156; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 190; Serrâc, *el-Lüma'*, 43; Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, 627.

⁴¹⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 190.

⁴²⁰ Müslim, "Zikir", 41-42; Ebû Dâvud, "Vitir", 26.

derecenin üst dereceyi kapatan bir perde olduğunu fark etmesi sonucu tevbesinin devamlı olması muhabbet derecesindeki tevbeye örnektir.” yorumu yapılmıştır.⁴²¹

Sûfîlerin, tevbe hakkındaki görüşlerine baktığımız zaman genel olarak tasavvufî gelenekte tevbenin “Allah dışındaki her şeyi kalpten çıkararak yapılmış olan bütün hata ve günahlar için Allah’tan af ve mağfiret dileme ve tekrar aynı hatalara geri dönmeyerek Allah’ın rızâsını ve sevgisini kazanmaya çalışmasıdır.” şeklinde bir tanımı yapılabilir.

Tevbe, makamların temeli ve hâllerin anahtarı olarak kabul edilmiştir. Tevbesi olmayanın herhangi bir makamı ya da hâlinden bahsetmek mümkün değildir. Makamların birincisi olan ve şeriatın yerdiklerinden övdüklerine dönmek anlamındaki tevbe, seyrü sülûka çıkan sâlikin ilk menzili olarak kabul edilmiştir.⁴²² Bu sebeple tevbeye “babü’l-ebvab” yâni ana kapı denmiştir.⁴²³ Âlimler, tevbenin Allah nezdinde kabul görmesi için “nedamet” yâni içten gelen pişmanlık duygusu, yapılan hatayı kesin bir ifadeyle terk etme, bir daha o hatayı işlememek için gayret gösterme ve geçmiş günahlarını telâfi etmek için güzel ameller işlemeye karar verme şartlarının yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu şartlar yerine getirilerek yapılan tevbe de “nasuh tövbesi” yâni hâlis ve samimî tövbe olarak isimlendirmişlerdir. Eğer kişi, tekrar günah işlerse yine aynı şekilde pişmanlık duyarak tövbeye yönelmelidir.⁴²⁴

Dil, kalp ve bedenle birlikte samimiyetle yapılan tevbede Allah kuluna, kul da Allah’a yönelir.⁴²⁵ Gaflet uykusundan uyanarak yaptığı kötü şeyleri kalbiyle düşünmeye başlayan insanın, işlediği günahlardan kurtulma isteğiyle kalbine tevbe etme arzusu doğmaktadır. Bunun sonucunda Allah, kişiye tevbe ederek güzel bir dönüş yapmayı nasip etmektedir. Kendisine tevbe kapısı açılan kişinin kalbinden kötülükle bağlanmış düğümler çözülür, kişi kötü davranışlardan ve günahlardan vazgeçerek bunlardan büyük pişmanlık duyar, arzu ve şehvet peşinde olan kötü nefsinin dizginleri ve bir daha bu fiilleri yapmamak için elinden gelen gayreti gösterir. Böylece tevbesi tamamlanan sâlik, kötü insanlarla alâkasını keserek halvete çekilir ve “seyrü sülûk”ta

⁴²¹ Uludağ, “Tövbe (Tasavvuf)”, 285.

⁴²² Sühreverdî, *Avârifü’l-Meârif*, 614; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 187.

⁴²³ Uludağ, “Tövbe (Tasavvuf)”, 285.

⁴²⁴ Topaloğlu, “Tövbe”, 281; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 187; Cürçânî, *Târifat*, 67-68.

⁴²⁵ Uludağ, “Tövbe (Tasavvuf)”, 285.

ilerlemeye başlar.⁴²⁶ Sâliğin bütün hata ve günahlarına nasuh tevbesi etmesi, çıktığı mânevî yolculukta hürriyetini elde ederek Rabbine kavuşması için ilk adımı olarak görülmüştür.

Tevbe makamı nefis mertebelerinden “emmâre” nefse tekabül etmektedir. Kul, bu aşamada işlemiş olduğu hata ve günahlara tevbe ederek Rabbine sığınır.⁴²⁷ İşlenen günahlar ve hatalar kişinin yürümeye niyet ettiği mânevî yolda en büyük engeldir. Günah çamuruna batmış olan insan, kalbindeki gurur, kibir, riyâ ve şehvet gibi kötü duygularla Allah ile arasına örmüş olduğu duvarları, kalbine îman nurunu yerleştirerek samimî bir tevbe edip yüzünü Yaratıcısına döndüğünde kırabilir.⁴²⁸ Hata ve yanlış nasıl insanın temel özelliklerindense hatayı ve yanlışı terk etmek de insanın temel özelliklerindedir. Bu sebeple mânevî yolculuğa çıkan sûfî, tevbe ederek kötü davranışlardan kurtulmalı ve güzel davranışları hayatına yerleştirerek benliğini yeniden inşa etmelidir. Böylelikle tevbe, geride kalan kötü duygu, düşünce ve davranışlardan yüz çevirip mânevî yolculuğun arzu ettiği “hürriyet” makamına doğru çıkmayı ifade etmektedir.⁴²⁹

Günümüz dünyasının hürriyet algısına kapılan birey, sınır tanımaz arzu ve istekleriyle hata ve günahlara sürüklenmektedir. Böylelikle günah bataklığına saplanan bireyin, benlik saygısı ve kişiliği zedelenmektedir. Sûfî geleneğin mânevî hürriyeti elde etmek için öngörmüş olduğu temel basamak olan tevbe, bireyin yaşamına anlam vermekte ve ona hata ve günahlarından dönme yolunda büyük bir motivasyon kaynağı olarak benliğini yeniden inşa etme yolunda katkıda bulunmaktadır. Hata ve kusurlarından dolayı tevbe yoluna giren insan, önüne gelen arzu ve isteklere karşı mesafeli ve çekingen olmaya başlar.⁴³⁰

Bütün hâl ve makamların temeli olan tevbe, kişiyi hürriyete götüren en önemli basamaktır. Tevbe, insanı Allah’tan uzaklaştıran her şeyin köleliğinden ve esaretinden kurtarmakta ve insanın günümüz sınır tanımaz özgürlük anlayışı gereğince hür olma amacıyla yapmış olduğu hata ve günahlarından dönmesini sağlamaktadır. Tevbeyle

---

⁴²⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 188-189.

⁴²⁷ İbrahim Işıtan, “Halvetiyye Geleneğine ve Bir Halvetiyye Şeyhi Olan Sofyalı Bâlî Efendi’ye Göre Sülûkun Yedi Evresi (Atvâr-ı Seb’a)”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 4/7 (Ocak-Haziran 2011): 96-99.

⁴²⁸ Akot, “İslam Ahlâkı”, 52.

⁴²⁹ Işıtan, “Sûfî Özgürlük Algısı”, 326-327.

⁴³⁰ Işıtan, “Sûfî Özgürlük Algısı”, 328.

Hakk'ın kapısını çalan kişi, yavaş yavaş Allah'a yaklaşır ve mâsivâdan kurtularak mânevî hürriyet semalarında kanat çırpmaya başlar.

Tevbeyle kazanılan kötü davranışlardan ve günahlardan uzaklaşma durumu sâlikte çekingen davranma tutumunun kazanılmasına yol açar ki buna sûfi literatürde “vera” adı verilmektedir. Şimdi bu konuya geçebiliriz.

2.1.2. Vera'

Vera' kelime olarak “Sakınmak, kaçınmak, çekinmek.”, terim olarak “Haram ve günah olup olmadığı konusunda şüpheli durumlardan kaçınarak helâl ve mubahların bir kısmından feragat etmek.”⁴³¹ ve “Haram kılınanlara düşmekten korkarak, şüpheli şeylerden kaçınmak.”⁴³² anlamlarında kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de “vera” kavramı geçmemektedir. Birçok hadiste de vera' tarif edilmiş ve faziletlerinden bahsedilmiştir. Örneğin, “*Seni şüpheye düşüren şeyi bırak, şüphe vermeyene bak.*”⁴³³ hadisi “Bir durumun hak ya da bâtil olduğu ortaya çıkıncaya kadar kalbin durup düşünmesidir.” şeklinde yorumlanmıştır.⁴³⁴

Tasavvufi gelenekte vera', kendisini mânevî yaşamdan uzaklaştıramaya sebep olacak nefsinin tehlikeli olan her türlü yıkıcı tutum ve davranışlarından kurtulmak için dinin yasakladığı fiillerden uzaklaşmak ve dünyevî her türlü davranışı terk ederek kendisinin mânevî yolda ilerlemesine vesile olacak iyi davranışlara yönelmektir.⁴³⁵ Vera' tasavvufta makam olarak kabul edilmiştir. Kalpte hissedilen kötülükten nefret etmek “veranın alâmeti”, sakıncalı bir şeyi işleme korkusuyla sakıncalı olmayan şeyleri terk etmekse “veranın en üst seviyesi” kabul edilmiştir. Hırslı olmak, dünyanın şatafatına ve göz boyayıcı kötülüklerine rağbet etmek “veranın zayıflığı”nı göstermektedir. Verranın en üst mertebesine ulaşan kişi, “zühdlik” makamının ilk mertebesine gelmiş kabul edilir.⁴³⁶ Tasavvuf kitaplarında Peygamberimizin (s.a.v.) ve

---

⁴³¹ Süleyman Uludağ, “Vera” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43:49.

⁴³² Cürcânî, *Ta'rifât*, 245.

⁴³³ Müsned, III, 153; Buhârî, “Büyü”, 3; Tirmizî, “Kıyâmet”, 60.

⁴³⁴ Uludağ, “Vera”, 50.

⁴³⁵ Işıtan, “Sûfi Özgürlük Algısı”, 329.

⁴³⁶ Uludağ, “Vera”, 50.

birçok tasavvuf erbâbının vera' sahibi olduklarıyla ilgili birçok hikâye ve rivâyet bulunmaktadır.⁴³⁷

Tasavvuf erbâbının “vera” ile ilgili düşüncelerinden bazı örnekleri şöyle verebiliriz:

Yûnus b. Ubeyd (ö. 139/756) “Vera’, şüpheli olan her şeyi terk ederek her an nefis muhasebesi yapmaktır.” ve İbrâhim b. Edhem (ö. 161/778 [?]), “Vera’, şüpheli olan şeyleri terk etmektir ve fuzûlî olan şeyleri terk etmek anlamındaki malayaniden uzak kalmaktır.” tanımlarını yapmışlardır.⁴³⁸ Ayrıca İbrâhim b. Edhem (ö. 161/778 [?]) verayı farz ve hazer (sakınma) olarak ikiye ayırmıştır. “Farz olan vera’, Allah'a isyan olan şeylerden sakınmaktır. Hazer olan vera’ ise Allah’ın haram kılıp kılmadığı şüpheli olan şeylerden sakınmaktır.”⁴³⁹ demiştir.

Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) veranın “Vicdanında iz bırakan şeyleri terk etmektir.” tanımını yaparken Yahyâ b. Muâz da (ö. 258/872) vera’ hakkında “Te’vil ve yorum yapmadan ilmin çizdiği sınırdaki kalmaktır.” demiştir. Aynı zamanda verayı “zâhirî” ve “bâtînî” olarak ayırarak zâhirî verayı “Allah’ın rızasından başka şeyin seni harekete geçirmemesidir.” ve bâtinî verayı da “Kalbine Allah dışında bir şeyin girmemesidir.” şeklinde tanımlamıştır.⁴⁴⁰

Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890 [?]), “Vera’, halka zerre kadar bile olsa haksızlık yapmaktan uzaklaşmaktır.”⁴⁴¹ ve Şiblî (ö. 334/946), “Allah hariç her şeyden şiddetle sakınmaktır.”⁴⁴² demiştir.

Serrâc (ö. 378/988) verayı üç tabakaya ayırmıştır. Birincisi haram ve helâl olduğu kesin olarak bilinmeyen şeylerden sakınan “avâmın verayı”dır. İkincisi “erbâb-ı kulûb/gönül ehli” uyanık kişilerin eli bir şeye uzandığında kalbiyle ona vâkıf olarak göğsü daralan ve nefsinin şehvet duyduğu şeylerden kaçınan “havâssın verayı”dır.

---

⁴³⁷ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 229-232; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 203-207; Serrâc, *el-Lüma’*, 44-45; Sühreverdî, *Avârifü’l Meârif*, 628-629.

⁴³⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 203-204.

⁴³⁹ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1211.

⁴⁴⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 204.

⁴⁴¹ Serrâc, *el-Lüma’*, 44.

⁴⁴² Kuşeyrî, *er-Risâle*, 204; Sühreverdî, *Avârifü’l Meârif*, 629; Serrâc, *el-Lüma’*, 45.

Üçüncüsü ise âriflerin ve vecd ehlinin kendisini Allah'tan alıkoyan her şeyden uzak kaldığı “havâssü'l-havâssın verai”dır.⁴⁴³

Genel olarak sûfilere göre vera' “Kişiyi, Allah'ın rızâ ve sevgisinden uzaklaştırmasına sebep olabilecek dinen şüpheli görülen her türlü şeyi kalbe sokmamak ve kalpten onların izini silmek.” şeklinde anlaşılmıştır.

Hürriyeti Allah'ın iradesine ve rızâsına uygun bir şekilde bedensel arzu ve istekleri sınırlandırma olarak algılayan sûfî gelenek, bu tarz hürriyete ulaşmak için yapılan mânevî yolculukta, dinî olarak şüpheli davranışlardan kaçınma ve çekinme anlamındaki verai önemli bir basamak olarak görmektedir. Mânevî hürriyetine ulaşmak için yolculuğa çıkan sûfî birey, yoluna engel olarak nefsinin kötü arzu ve istekleriyle karşı karşıya kaldığında, vera' tutumunun kendisine kazandırmış olduğu çekinme ve sakınma duygusu sayesinde nefsiyle mücadele edebilir.⁴⁴⁴ Nefsinin kötü arzu ve isteklerine meyletmemek için dinen şüpheli şeylerden de kaçınmak anlamındaki vera', nefis mertebelerinden “levvame” nefse tekabül etmektedir.⁴⁴⁵

Günümüz sınır tanımaz özgürlük anlayışına karşı vera' tutumunu benimseyen birey, başkasının özgürlüğünün başladığı yerde kendi özgürlüğünün bittiği düşüncesiyle hareket ederek, Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda arzu ve isteklerine sınırlandırmalar getirir. Utanma, sakınma ve çekinme duygusu, kişiyi nefsinin sınır tanımayan kötü davranışlarından uzaklaştırır. Vera' makamının en üst seviyesine ulaşan kişi, mânevî hürriyetine ulaşma yolculuğunda bir basamak daha ilerleyerek yukarıda da bahsettiğimiz gibi zühd makamının ilk aşamasına girmiş olur.

Vera' tutumu sûfî yolculukta temel dönüm noktası olarak kabul edilen dünyevî olanla kalbî ilgiyi kesme tutumunun yani “zühd” makamının kazanılmasına doğrudan katkı sağlayan bir makamdır. Şimdi bu konuya geçebiliriz.

2.1.3. Zühd

Zühd kelime olarak “Bir şeye rağbet etmeme, ilgisiz davranma ve ondan yüz çevirme.”⁴⁴⁶ ve terim olarak “Dünyayı sevmemek ve ondan yüz çevirmek, âhret

---

⁴⁴³ Serrâc, *el-Lüma'*, 44-45.

⁴⁴⁴ Işıtan, “Sûfî Özgürlük Algısı”, 329-330.

⁴⁴⁵ Işıtan, “Sülûkun Yedi Evresi”, 99-101.

⁴⁴⁶ Semih Ceyhan, “Zühd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44:530.

rahatını isteyerek dünya rahatını terk etmek.”⁴⁴⁷, “Herhangi bir şeyden vazgeçerek onun yerine daha hayırlı bir şeye dönmek.”⁴⁴⁸ anlamlarında kullanılmaktadır. Zühd, dünyaya ve menfaate rağbet etmemek, nefsin kötü arzu ve isteklerini terk etmek, çıkarıcı, ihtiraslı ve bencil olmamaktır.⁴⁴⁹ Zâhid, bir şeye sahip olmayana değil, hiçbir şeyin kendisine sahip olamadığı kimseye denilmektedir.⁴⁵⁰

Kur’an-ı Kerim’de “zühd” kelimesi geçmemektedir. Yusuf suresi 20. âyetinde “zâhid” kelimesinin çoğulu “zâhidîn” kullanılmıştır. Kur’an’da genel olarak dünyanın bir imtihan yeri ve geçici olduğu, bu hayatın oyun ve eğlence olduğu, âhiretin ebedî olduğu gibi konulara değinilerek insanların iyi ve güzele yönelmesi istenmiştir. Hz. Muhammed’in (s.a.v.) ve sahabenin yaşam tarzı da zâhidâne yaşamın en büyük örneklerini gözler önüne sermektedir. Bu konuda birçok rivayet bulunmaktadır. Peygamberimiz (s.a.v.) azla yetinerek elindekilerini ihtiyacı olan kişilere dağıtmıştır. Dünya servetini de reddetmeyerek helâl yoldan mal kazanılmasını ve bunların Allah yolunda harcanmasını istemiştir. Hristiyanlıktaki ruhbanlık anlayışına karşı çıkararak bu konuda ashabını uyarmıştır.⁴⁵¹

Tasavvuf erbâbına göre bir makam olarak görülen ve güzel mertebelerin temeli kabul edilen zühd, Allah dışındaki her şeyle alâkasını keserek sadece Allah’a yönelenlerin, O’nun rızâsına talip olanların ve tevekkül erbâbının ilk basamağı olarak görülmüştür.⁴⁵² Zühdü dünyalık ve maddî olan her şeyi ellerinden değil de kalplerinden çıkarılması şeklinde tanımlamışlardır. Yâni kalbin, dünyaya gereğinden fazla önem vermemesi gerekmektedir. Zühdün ilk basamağı dinin yasakladığı her şeyi terk etmektir. İkinci basamağı vera’ denen şüpheli şeylerden uzak durmaktır. Üçüncü basamak, yapılıp yapılmamasına ruhsat verilmiş olan şeyleri terk ederek az yeme, az uyuma gibi mubah davranışların azıyla yetinmektir. En sonuncusu ve en yüksek mertebesi olan dördüncü basamaksa Allah dışındaki her şeyi kalpten çıkarıp atmaktır.⁴⁵³

---

⁴⁴⁷ Cürcânî, *Ta’rifât*, 118.

⁴⁴⁸ Erginli, “Dünya Algısı”, 30.

⁴⁴⁹ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 156.

⁴⁵⁰ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1280.

⁴⁵¹ Ceyhan, “Zühd”, 530.

⁴⁵² Serrâc, *el-Lüma’*, 45.

⁴⁵³ Ceyhan, “Zühd”, 531.

Tasavvufî geleneğin ileri gelen mutasavvıfları “zühd” ile ilgili şu tanımları yapmışlardır:

Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) “Zühd, fakirliği seve seve Allah’a güvenmendir.”⁴⁵⁴, Serî es-Sakatî (ö. 251/865) “Nefsin dünyalık olan bütün şeylerin hazlarını ve arzularını terk etmesidir.”⁴⁵⁵, Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) “Elde malın, kalpte de mal sevgisinin ve mal sahibi olma arzusunun bulunmamasıdır.”⁴⁵⁶, Şiblî (ö. 334/946), “Allah dışındaki her şeye yüz çevirip sırtını dönmendir.”⁴⁵⁷, İbn Hafîf (ö. 371/982) “Mülkün elden çıkmasıyla rahata ermendir.”, Ebû Osman (ö. ?), “Dünyayı terk ettiğinde kimin eline geçerse geçsin hiçbir şekilde aldırnamandır.”⁴⁵⁸ ve Şeyh Tehânevî de (ö. 1158/1745) “Haz ve lezzet verici şeyleri azaltmak ve onların içerisine dalmamaktır.”⁴⁵⁹ demiştir.

Bazı tasavvuf âlimleri ise zühdü bazı kısımlara ayırmışlardır:

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) “Avâmın zühdü haramı terk etmektir, havâsın zühdü helâlin lüzumlu olmayan kısmını terk etmektir, ariflerin zühdüyse Allah’la meşgul olmaya engel her şeyi terk etmektir.”⁴⁶⁰ demiştir.

Gazzâlî (ö. 505/1111) zühdü üçe ayırmaktadır. Bunlardan birincisi olan ilim, dünyanın değersizliğini bilmektir. İkincisi amel, yapılan ibadet ve işleri dünya için değil âhîret için yapmaktır. Üçüncüsü olan hâlse “fakr” ve “fenâ”yı içermektedir.⁴⁶¹ Gazzâlî, insan için malın varlığının ve yokluğunun arasında sevinç ya da üzüntü duymayacak seviyeye ulaşmayı zühd olarak görmektedir.⁴⁶²

Zâhid kimse için de bazı sûfiler şunları söylemişlerdir:

---

⁴⁵⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 209.

⁴⁵⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, 631.

⁴⁵⁶ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 156; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 209; Serrâc, *el-Lüma'*, 46; Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, 629.

⁴⁵⁷ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 157; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 210.

⁴⁵⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 209.

⁴⁵⁹ Cürcânî, *Ta'rifât*, 118.

⁴⁶⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 211.

⁴⁶¹ Erginli, “Dünya Algısı”, 30.

⁴⁶² Erginli, “Dünya Algısı”, 42.

Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848 [?]) zâhid olan kimseyi “Bir şeye sahip olmayan kimse değil, aksine hiçbir şeyin kendisine sahip olmadığı kimse.”⁴⁶³ olarak tanımlamıştır.

Serrâc ise (ö. 378/988) zâhidleri üç tabakaya ayırmıştır. Birinci tabaka hiçbir malı olmayan ve malın sevgisi gönlünde olmayan “mübtedfilər”dir. İkinci tabaka dünyevî ve nefsanî hazları tamamen kalbinden çıkarabilen “tahkik ehli”dir. Üçüncü tabakaysa, dünyanın tamamı kendi ellerinde olsa da asla ona kalbini meylettirmeyen ve zühdlerinden bile tevbe etmiş olan “istiğnâ ehli”dir.⁴⁶⁴

İbnü'l-Arabî de (ö. 638/1240) zâhidi “Vera’ ehli, dünyadan yüz çevirerek riyaya düşme korkusuyla ibadet ve nefis muhasebesi yapan kimse.”⁴⁶⁵ şeklinde tanımlamıştır.

Mevlânâ’ya (ö. 672/1273) göre zühd, kişiyi Allah’tan uzaklaştıran geçici ve değersiz olan dünyalık şeyleri terk etmek, elde edilmiş olan mal, mülk, şan, şöhret vb. şeyleri kalpte yer edinmiş bir amaç olarak değil de Allah’a yakınlaşmak maksadıyla ona rağbet etmeden bir araç olarak kullanmaktır. Zâhid olan kimseyse, ibadet ve taatini âhirete yönelik cennet-cehennem kaygısıyla yapan mümindir.⁴⁶⁶

Sûfîlerin yaşamış oldukları zamana, buldukları makam ve hâllere göre farklı zühd tanımlarının ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu tanımlardan anlaşılan ortak nokta ise zühdün Allah dışındaki her şeyden yüz çevirmek olduğudur. Yâni kişinin elindeki maddî ve mânevî olan her şeyi Allah’ın sevgisi ve rızâsını kazanmak uğruna gözden çıkarma iradesini gösterebilmesidir. Elindeki şeylerin varlığı ve yokluğunun kişinin kalbinde aynı seviyede olmasıdır.

Sûfî anlayışa göre zühd, dünyalık olan her şeyi tamamen terk etmek değildir. Aksine onları azaltarak içerisine dalmamak, onların sevgisini kalbine yerleştirmemek, onlar olmadan yapamayacak kadar onların kölesi ve esiri durumuna düşmemektir.⁴⁶⁷ Tasavvufî gelenekte mürit, zühdle bedeninin esaretinden ve köleliğinden kurtulabilmektedir. Böylelikle mâsivâdan uzaklaşan kişi, kendi içerisine yâni

⁴⁶³ Erginli, “Dünya Algısı”, 29.

⁴⁶⁴ Serrâc, *el-Lüma’*, 46.

⁴⁶⁵ Ceyhan, “Zühd”, 531.

⁴⁶⁶ Osman Nuri Küçük, *Fihî Mâ Fih Ekseninde Mevlânâ’nın Tasavvufî Görüşleri* (Konya: Rûmî Yayınları, 2006), 135-138.

⁴⁶⁷ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 181.

mâverâyâ dalarak derinleşmektedir. Bu şekilde derinleşen kişi Hakk'a ulaşarak mânevî hürriyetini elde etmektedir.⁴⁶⁸ İnsanın ubûdiyetine iç bağ olan şehvet ve dış bağ olan dünya engel olmaktadır. Bu engelleri aşarak zühd makamına eren kişi zâhid olarak hürriyetine kavuşmuş olur. Ahmed er-Rifâî (ö. 578/1182) "Hürriyete zühdle ulaşılır, zâhid olan kimseyse, dünyaya karşı esaretinden ve köleliğinden kurtulduğunda her şey karşısında hürriyetini elde etmiş olur." demiştir.⁴⁶⁹ Dünyalık şeylerden tamamen yüz çevirerek yönünü Rabbine dönmek anlamındaki zühd makamı, nefis mertebelerinden "mülhime" nefse tekabül etmektedir.⁴⁷⁰

Zühd makamıyla dünyaya karşı tavır gösterebilen kişi, bedensel ve maddî olan arzu ve isteklerini kontrol altına alabilmektedir. Böylelikle hiçbir değeri olmayan dünyevî tutum ve davranışlar için dertlenmenin ve kaygılanmanın gereksiz olduğunun farkına varır. Samimî bir tevbeyle mânevî yolculuğa başlayan mürit, verayla dünyevî olan her şeyden uzaklaşır ve zühdle önüne çıkan dünyalık şeylere karşı tavır gösterir. Bu üç makamı başarılı bir şekilde elde eden mürit, mânevî hürriyetle iç içe olan "fakr" makamına ulaşmış olur.⁴⁷¹

Kişi, günümüz dünyasının sınır tanımaz rağbet ve şehvete düşkün hürriyet algısını zühdün dünyaya tavır koyma özelliğiyle aşabilir. Böylelikle haz, hırs ve tamah gibi şeylerle zincirlenerek günümüz özgürlük algısının kölesi haline gelen kişi, zühd anlayışıyla zincirlerini kırarak mânevî özgürlüğe/hürriyete doğru yol alabilir.

Sûfî yaşam biçiminde öngörülen bu zühd anlayışının temel hedefi, bireyi Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç hissetmeme yâni fakr makamına ulaştırmak ve böylece içsel hürriyeti sağlamaktır. Şimdi "fakr" tutumu konusunda sûfîlerin görüşlerini incelemeye geçelim.

2.1.4. Fakr

Fakr kelime olarak "Yoksulluk, ihtiyaç, mahrumiyet, züğürtlük, yokluk, hiçlik."⁴⁷² ve terim olarak "İnsanın iç zenginliğini sağlamak için zorunlu ihtiyaçlarından yoksun olması, kendisini Allah'a muhtaç hissetmesi ve O'ndan başka

⁴⁶⁸ Küçükşahin, "Benliğin Hürriyeti", 58.

⁴⁶⁹ Yılmaz, "Hürriyet", 5.

⁴⁷⁰ Işıtan, "Sülûkun Yedi Evresi", 101-102.

⁴⁷¹ Işıtan, "Sûfî Özgürlük Algısı", 331.

⁴⁷² Kuşeyri, *er-Risâle*, 359.

hiçbir şeye ihtiyaç duymaması.”⁴⁷³ anlamlarında kullanılmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de “fakr” kelimesi Bakara suresi 268. âyette “fakir” ve onun çoğulu “fukara” kelimesiyse on iki âyette geçmektedir. Fakirlikle ilgili kelimeler Kur’an’da maddî ve bütün insanların fakir olup sadece zengin olan Allah’a muhtaç olduğu şeklinde mânevî anlamda kullanılmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v.)’in hadislerinde de fakirlikle ilgili birçok açıklama bulunmaktadır.⁴⁷⁴ Hadislerde iftihar edilen fakr, kişinin dünyalık şeylerden arınarak Allah’a yakın olmasıdır.⁴⁷⁵

Tasavvufî gelenekte fakr kavramı hürriyeti de kapsamaktadır. Fakr, “İnsanın bir şeye sahip olmamasından çok Allah’tan başka hiçbir şeyin insana sahip olmaması.” anlamında kullanılmaktadır.⁴⁷⁶ Tasavvuf kitaplarında fakr sahibi tasavvuf erbâbının birçok hikâyesi ve menkıbesi bulunmaktadır.⁴⁷⁷ “Fakr” kavramının ne mânâyâ geldiğiyle ilgili tasavvuf erbâbı şunları söylemiştir:

Yahyâ b. Muâz (ö. 258/872) “Fakr, kulun sadece Allah ile zengin olmasıdır. Alâmetiyse zâhirî bütün sebeplerden kurtulmaktır.”⁴⁷⁸, İbrâhim el-Havvâs (ö. 291/904) “Şeref giysisi, peygamberlerin libâsı ve sâlih kimselerin örtüsüdür.”⁴⁷⁹, Ruveym b. Ahmed (ö. 303/ 915-16) “Var olan her şeyi vermek, yok olanı da istememektir.”⁴⁸⁰, İbnü’l Cellâ (ö. 306/918) “Bir şeye sahip olmaman, sahip olduğunu da elinde tutmayarak başkasına vermendir.”⁴⁸¹, Cerîrî (ö. 321/933) “Mevcut olan bitmeden olmayanı istememektir.”⁴⁸², Kettânî (ö. 322/933) “Kulun Allah’a muhtaç olma hâli sahih olarak gerçekleştiğinde Allah ile zenginlik hâlinin tam olarak gerçekleşmesidir.”⁴⁸³, Nasr b. Hammâmî (ö. ?) “Kendinde varlık görmeyip her şeyi Allah’a irca etmek ve tevhid menzillerinin ilkidir.”⁴⁸⁴ ve Sülemî de (ö. 412/1021)

⁴⁷³ Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, 85.

⁴⁷⁴ Süleyman Uludağ, “Fakr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12:132.

⁴⁷⁵ Küçükşahin, “Benliğin Hürriyeti”, 82.

⁴⁷⁶ Çağrıncı, “Hürriyet”, 503.

⁴⁷⁷ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 159-161; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 358-366; Serrâc, *el-Lüma’*, 47-48; Sühreverdî, *Avârifü’l Meârif*, 636-639.

⁴⁷⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 360; Sühreverdî, *Avârifü’l Meârif*, 637.

⁴⁷⁹ Serrâc, *el-Lüma’*, 47; Sühreverdî, *Avârifü’l Meârif*, 637.

⁴⁸⁰ Serrâc, *el-Lüma’*, 48; Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 159.

⁴⁸¹ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 159; Sühreverdî, *Avârifü’l Meârif*, 636.

⁴⁸² Serrâc, *el-Lüma’*, 48; Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 159.

⁴⁸³ Sühreverdî, *Avârifü’l Meârif*, 636.

⁴⁸⁴ Serrâc, *el-Lüma’*, 48; Sühreverdî, *Avârifü’l Meârif*, 638.

“insanın bir şeye sahip olmaması değil, hiçbir şeyin insana sahip olmamasıdır.”⁴⁸⁵ şeklinde tanımlamalar yapmışlardır.

Mevlânâ (ö. 672/1273) “fakr” ile “fenâ” arasında ilişki kurarak fakrı, “Allah’ın her şeyin gerçek sahibi olduğunun ve insanların her şeyiyle sadece O’na muhtaç olduğunun farkında olması.” şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca fakrı “Zenginliğin ta kendisi.”⁴⁸⁶ olarak görmüştür.

Yukarıdaki tanımlara baktığımız zaman sûfiler fakrı maddî ve mânevî olmak üzere iki türlü yorumlamışlardır. Maddî olarak “Elde olanla yetinmek, fazlasında gözü olmamak, maddiyatın kölesi durumuna düşmemek.”, mânevî olaraksa “Her şeyin sahibi olan Allah dışındaki hiçbir şeye muhtaç olmama ve meyletmeme.” gibi anlamlar ifade edilmiştir.

Ayrıca “fukara” için bazı tasavvuf âlimleri de şunları söylemişlerdir:

Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) “Fakir, insanlardan bir şey istemeyen, geleni geri çevirmeyen ve eline geçeni infak eden.”⁴⁸⁷, Nûrî (ö. 295/908) “Bulunmadığında sükûn içinde olan, bulunduğu onları başkalarına ikram eden.”⁴⁸⁸ ve Ebû Bekr b. Tâhir de (ö. 330/941) “Dünyaya rağbet etmeyen, rağbet etmesi zorunluysa bunun asgarisini geçmeyen.”⁴⁸⁹ tanımlarını yapmışlardır.

Serrâc da (ö. 378/988) fakr ehlini üç tabakaya ayırmıştır: “Birincisi hiçbir şeye sahip olmayan mukarreblerin, kimseden zâhirî ve bâtınî hiçbir şey istememesi ve verileni de almamasıdır. İkincisi hiçbir şeye sahip olmayan siddıkların, kimseden hiçbir şekilde bir istekte bulunmaması ve istenmeden verildiğinde almasıdır. Üçüncüsüyse hiçbir şeye sahip olmayan kanaat ehlinin, ihtiyacını sevinip yerine getirecek kardeşlerine söylemesidir. Bu istemesinin karşılığı da sadaka kabul edilmiştir.”⁴⁹⁰

---

⁴⁸⁵ Işitan, *Sûfî Psikolojisi*, 174.

⁴⁸⁶ Küçük, *Mevlânâ'nın Tasavvufî Görüşleri*, 148.

⁴⁸⁷ Serrâc, *el-Lüma'*, 48; Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, 637.

⁴⁸⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 366; Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, 636.

⁴⁸⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 365.

⁴⁹⁰ Serrâc, *el-Lüma'*, 48.

Kuşeyrî de (ö. 465/1072) “Fukara, Allah’ın kulları içinden seçip süzdüğü safderun kişilerdir.”⁴⁹¹ demiştir.

Muhammed İkbâl’e (ö.1938) göre muhtaç olmak anlamındaki fakr, içerisinden varlık ve zenginlik fişkırان bir yokluğu ifade etmektedir. Fakrı insanın hürleşmesi yolunda benliğini sırtlayan bir iskelete benzetmiştir. İnsanın her şeye bağlanmaktan kurtularak hürleşmesinin sadece Kur’an’ın fakr anlayışıyla mümkün olduğunu söylemiştir. Fakir olan kimseyi de “Bütün dünyaya hükmetme imkânı olsa da kendisini, Allah’ın bir kulu olarak görmekten vazgeçmeyen kişi.” olarak tanımlamıştır. Ona göre fakirlik maddî anlamda yoksulluk değil; her bakımdan Allah’a muhtaç olduğunu bilmek, maddeye mahkûm olmayarak ona hâkim olmak ve menfaate kul olmayarak onu aklın ve mantığın kölesi haline getirmektir.⁴⁹²

Sûfîler bir makam ve Allah’a giden yol olarak kabul ettikleri fakrı, “maddî (zâhirî)” ve “mânevî (bâtînî)” olarak ikiye ayırmışlardır. Bu iki anlamı birleştirerek hayatlarının gayeleri haline getirmeye çalışmışlardır. Zâhirî fakr, maddî bir varlığa sahip olmamaktır. Burada fakir olan kişi elinde bir şey olmadığı gibi maddî olan herhangi bir şeye sahip olmayı da istememektedir. Yoksul olmaktan hoşlandığı için Allah’a şükreder ve hâlinden şikâyet etmeyerek fakirliğe râzı olur. Böylece huyunu ve davranışlarını güzelleştirmeye çalışır. Zâhidler fakrı zengin olmaya tercih ederlerken sahabeyi kendilerine örnek almışlardır. Tasavvufî geleneğin sonraki dönemlerinde daha fazla önem kazanan bâtinî fakr ise, kulun her zaman Allah’a muhtaç olmasını ifade etmektedir. Sahip olduğu her şeyin Allah’a ait olduğunu ve Allah karşısında hiçbir şeye sahip olmadığını ve kendi varlığının sahibinin de Allah olduğunun farkına varan kimse, gerçek fakrı elde ederek “fenâ” mertebesine ulaşmaktadır. Böylece sâlik, aslî yokluğuna dönerek bir hiç olduğunun farkına varır.⁴⁹³

Sûfî geleneğe göre fakr makamında olan kişi evrendeki her şeyin, kendisinin ve elindekilerin sahibinin Yaratıcıya ait olduğunun, kendisinin hiçbir şeyinin olmadığını yâni kendisinin Yaratıcı karşısında bir hiç olduğunun idrâkine vardığında, Allah ile kendi arasında perde oluşturabilecek her türlü dünyalık duygu, düşünce ve arzulara ilgi

---

⁴⁹¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 359.

⁴⁹² Küçükşahin, “Benliğin Hürriyeti”, 81-84.

⁴⁹³ Uludağ, “Fakr”, 133.

göstermeyerek sırtını çevirirse mânevî hürriyetini elde etmiş olur.⁴⁹⁴ Bu makamda mânevî hürriyetini elde ederek rahata ve huzura kavuşan nefis “mutmainne” mertebesine ulaşmış olur.⁴⁹⁵

Günümüz dünyasının hürriyet anlayışında insanların çoğunluğu zenginliği sadece para, mal ve mülk gibi maddî şeylerden ibaret görmektedirler. Bu tarz şeylere sahip olmayanları da fakir olarak adlandırmaktadırlar. Maddî imkânları iyi olduğunda istedikleri her şeyi yapabileceklerine inanarak ellerindekilerini haz, istek ve arzularını tatmin etmek için kullandıklarında doyumsuzlaşarak daha da fazlasını isteme eğilimi göstermektedirler. Bunun sonucunda da ellerindeki, malın, mülkün, paranın, kötü haz, istek ve arzuların kölesi ve esiri durumuna gelmektedirler. Bu duruma düşen insanlar aslında yalancı bir hürriyete kavuşmaktadırlar. Mutluluk yerine daha fazla mutsuzluk, doyumsuzluk ve sıkıntı kazanmaktadırlar.

Tasavvufî gelenekteyse fakr kavramıyla anlatılmak istenen maddî anlamda dünyalık bütün mal ve mülkü terk ederek fakir olmak değildir. Aksine insanın yukarıda bahsettiğimiz gibi elindeki malının esiri ve kölesi durumuna düşmemesi fakr anlayışını ifade etmektedir. Burada kişinin, elindekileri bir amaç değil de kendi varlığı da dâhil evrende var olan her şeyin Allah’a ait ve O’na muhtaç olduğunu bilmesi ve onları mânevî hürriyetini elde etmek için Allah’a ulaşma yolunda bir araç olarak görmesi gerekmektedir. Bunun idrakine varabilen kişi “fakr” makamını elde ederek kendini Allah’tan alıkoyan her şeyin esaretinden kurtularak mânevî hürriyetine ulaşır.

Fakr, hem seyrü sülûku tamamlama yolunda bir makam hem de bütün makamların sonunda mânevî hürriyeti elde etmede ulaşılacak son nokta olarak görülmüştür.⁴⁹⁶ Fakr makamı insanın sabırlı olmasını sağlar. Şimdi “sabır” makamına geçebiliriz.

2.1.5. Sabır

Tasavvufî bir makam olan sabır kelime olarak “Tutma, engelleme, dirençli ve güçlü olma, kararlılık, cesaret, acele etmeme.” ve ahlâkî bir terim olarak “Hoşa gitmeyen, nefse ağır gelen ve insanı zorlayan durumlar karşısında rûhî dengeyi bozmayarak, dünya ve âhiret yararını gözeterek insanın kalbinde oluşan sükûnet;

⁴⁹⁴ Işıtan, “Sûfi Özgürlük Algısı”, 332.

⁴⁹⁵ Işıtan, *Sûfi Davranış*, 102.

⁴⁹⁶ Işıtan, *Sûfi Davranış*, 104.

Allah'a sığınıp güvenerek üzüntü, bela ve musibetlere karşı direnme; arzu, istek, tutku ve şehveti kontrol altına alıp helâl olmayan yollardan kaçınarak doğruluk ve dürüstlükte kararlı olma."⁴⁹⁷ ve "Olumsuzlukları olumluya dönüştürmek için metanet gösterme."⁴⁹⁸ anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıca sabır "Nefsi telaştan, dili şikâyetten, organları kötü davranışlardan uzak tutma, minnet ile mihnet arasında fark gözetmeden iki durumda da sükûnet halinde olma ve Allah'tan başkasına şikâyet etmeme."⁴⁹⁹ şeklinde de tanımlanmıştır.

"Sabır" kelimesi Kur'an-ı Kerim'de beş âyette doğrudan, yüze yakın âyette de türevleriyle geçmektedir. Hadislerde de sabrın faziletiyle ilgili rivâyetler bulunmaktadır. Âyet ve hadislerde, karşılaşılan her türlü duruma karşı sabrederek Allah'a sığınmanın önemi üzerinde durulmuş ve sabredenlerin mükâfatlandırılacağı belirtilmiştir.⁵⁰⁰ Sûfî gelenekteki mânevî yolculukta yüce bir makam olarak gördükleri "sabır" hakkında Tasavvuf erbâbı da şu tanımlamaları yapmıştır:

Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859) "Sabır, muhalif davranışlardan uzak durmak, musibetin acılarını içerken sükûneti korumak, geçimini sağlama konusunda fakir olursa da zengin görünmek ve Allah'tan yardım istemektir."⁵⁰¹, Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) "Hizmetin en faziletlisi ve en yücesi olan sabır, Allah'tan bir çıkış kapısı açmasını beklemektir."⁵⁰², Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) "Zorluk ve sıkıntı vakti geçene kadar, rızık sıkıntısına Allah için tahammül etmendir."⁵⁰³ ve "Yüzünü buruşturmadan acıyı yudum yudum içmendir.", Amr b. Osman (ö. 297/910) "Allah'ın emirlerini yerine getirirken sebatlı olmak ve O'ndan gelen musibetleri sükûnetle karşılamaktır.", Ruveym (ö. 303/915-16) "Şikâyet ve sızlanmayı bırakmaktır.", İbn Atâ (ö. 309/922) "Etrafını musibetler sarsa da en güzel şekilde edebe uymandır." ve Cerîrî (ö. 321/933) "Kalp sükûnetteyken nimet ve mihnet arasında fark görmemektir."⁵⁰⁴ şeklinde tarif etmişlerdir.

⁴⁹⁷ Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, 314.

⁴⁹⁸ Mustafa Çağrı, "Sabır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35:337.

⁴⁹⁹ Özköse, *Tasavvuf*, 389.

⁵⁰⁰ Çağrı, "Sabır", 337-338.

⁵⁰¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 267.

⁵⁰² Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, 632; Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 157.

⁵⁰³ Serrâc, *el-Lüma'*, 49.

⁵⁰⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 266-268.

Genel olarak sūfîler sabrı kişinin önüne çıkan zorluklar karşısında kimseye bir şikâyet ve serzenişte bulunmadan “Lütfun da hoş kahrın da hoş.” düşüncesiyle sadece Rabbine sığınarak O’ndan yardım istemesi olarak görmüşlerdir. Bu şekilde sabrın verdiği enerjile dinî olan güzel duyguları ön plana çıkarıp, nefsânî ve şeytânî olan kötü duyguları zayıflatarak yok etmeyi istemektedirler. Yoksa karşılaşılan bütün zorluk ve sıkıntılara ses çıkarmadan başkaları tarafından ezilmeyi beklemek sabır değildir.

İbn Sâlim (ö. 297/909) ve İbn Hafif (ö. 371/982) sabır ehlini üç gruba ayırmıştır. Bunlardan ilki Allah’ın kaza ve belasına bazen sabreden, bazen de feryat ederek kendini sabra zorlayan “mütesabbırlar”dır. İkincisi Allah’ın hükümlerine Allah için sabırsızlık göstermeden sabreden “sâbirler”dir. Üçüncüsüyse üstlerine belalar yağsa da feryat etmeden Allah’a ait konularda Allah için Allah ile sabreden “sabbârlar”dır.⁵⁰⁵

Gazzâlî de (ö. 505/1111) “Dinî duygunun nefsânî arzu ve isteklere karşı gösterdiği direnç.” olarak tanımladığı sabrı üç dereceye ayırmıştır. Sıkıntılara sabretmenin zor olduğu başlangıç noktasına “tasabbur”, sabretmenin kolaylaştığı orta dereceye “sabr”, nefsânî arzu ve isteklerin kontrol altına alındığı en yüksek dereceye “rıza” demiştir. Sabrın en alt derecesini memnun olunmayan durum karşısında şikâyet etmemek, orta derecesinin içinde bulunulan duruma râzı olmak ve en üst derecesinin de belaya şükretmek olarak görmüştür.⁵⁰⁶

Sabr, karşılaşılan iyi ya da kötü durumlara düşünmeden fevri olarak değil düşünerek temkinli yaklaşmayı öğretmektedir. Sūfîler de sabırla nefislerini kontrol altına alıp onun kötü istek ve arzularına boyun eğmeyerek nefislerini eğitmeyi amaçlamaktadırlar.

Sabr Allah’ı düşünerek O’nunla beraber olmak, dünyevî ve süflî düşünceleri kalpten temizlemektir.⁵⁰⁷ Kişi, zâhirî ve bâtinî olarak yasaklanmış kötü şeylerden korunmak için sabra muhtaçtır.⁵⁰⁸ Allah’ın emir ve yasaklarına uyarken gösterilen sabır farz; can, mal ve namusun tehlikesi karşısında ve sebepsiz olarak aç-susuz kalma

⁵⁰⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 268; Serrâc, *el-Lüma’*, 49; Sühreverdî, *Avârifü’l Meârif*, 634.

⁵⁰⁶ Çağrıncı, “Sabır”, 339; Özköse, *Tasavvuf*, 389-390.

⁵⁰⁷ Sühreverdî, *Avârifü’l Meârif*, 619.

⁵⁰⁸ Sühreverdî, *Avârifü’l Meârif*, 633.

durumundaki sabır haram; bedene zarar veren acılara sabretmek mekruh; mekruh şeylerden uzak durmaya sabretmek mendup; dinen yapılmasında sakınca olmayan şeylere sabretmek de mubah olarak görülmüştür. Kişinin âciz bir varlık gibi hiçbir şeye sesini çıkarmaması sabır değildir. Sabrın amacı, kişinin, kendisini kontrol etmesini, gereksiz şekilde telaş yapmamasını ve sıkıntılarla karşılaştığında onlardan kurtulmanın yolunu öğrenmesidir.⁵⁰⁹

Sabırlı olmak, günümüz insanların çoğu tarafından karşındaki insanlara karşı kendini aciz ve küçük görmek olarak anlaşıldığından dolayı karşılaşılan durumlara karşı sabırsızlık, insanların çoğunluğunun en büyük problemlerinden birisi haline gelmektedir. İstedikleri herhangi bir şeyin hiçbir çaba ve gayret göstermeden kendilerinin olmasını istemeleri ya da karşılaştıkları herhangi bir duruma düşünmeden fevri hareketlerle karşılık vermeleri gibi şeyler insanların sabırsız olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu düşüncesizce yaptıkları fevri hareketler sonucunda karşılarındaki insanlarla çatışmaları kaçınılmaz olur. Çaba göstermeden bir şeyleri elde etmeye alıştıklarındaysa daha fazlasının kendilerinin olmasını isterler. Ortaya çıkan bu durumlar sonucunda da kötü hırs, tahammülsüzlük, açgözlülük, bencillik ve başkalarına değer vermeme gibi kötü ve süflî arzuların peşinden sürüklenmeye başlarlar. Bu durumların neticesinde de toplumda huzursuzluklar ve çatışmaların meydana gelmesi kaçınılmaz olur. Toplumdaki bu olumsuzlukların ortadan kalkması için insanların birbirlerine değer vererek sabırlı olmayı öğrenmeleri gerekmektedir. Çünkü sabır, insanların daha olgun bir birey olma yolunda kendilerini geliştirmesine katkı sağlamaktadır.

Ayrıca mânevî yolculukta sûfi bireyin yapacağı güçlü ve zor egzersizlerle başa çıkabilmesi için nefsinin tembelliğini kırması gerekmektedir. Bunun için de bireyin gayrete, gayret için de sabra ihtiyacı vardır. Sûfi bireyin, karşılaştığı zorluklar karşısında sabredip beklemesi ve sonra da durumu sakin ve bilinçli bir tavırla düşünüp değerlendirmesi, mânevî alanda kişiliğinin ve benliğinin gelişerek hürriyetini elde etmesinde büyük bir öneme sahiptir. Çünkü onlara göre sabır insanları iyi, güzel ve olumlu davranışlara, sabırsızlık da öfke, hırs ve aceleci davranma gibi olumsuz davranışlara yönlendirmektedir.⁵¹⁰ Karşılaşılan her duruma karşı sabrederek kişiyi

---

⁵⁰⁹ Çağrı, “Sabır”, 338.

⁵¹⁰ Işıtan, *Sûfi Psikolojisi*, 109.

Rabbinden gelen her şeye râzı olmaya yönlendiren bu makam nefis mertebelerinden “râziyye” nefse tekabül etmektedir.⁵¹¹

İnsanlar fitraten hayatta karşılaştığı kötü durumlara karşı sabredebilmek için teselli edilmek isterler. Çünkü teselli edilmek insanın karşılaştığı zor durumlara sabırlı olmasında kişiye mânevî bir güç kazandırmaktadır. Eğer ki kişi, karşılaştığı zorluklara isyan etmezse ve teselliyi sadece Rabbinden umarak sabrederse, kendisini Rabbine ulaştırarak bütün engelleri Rabbi sayesinde aşarak karşılaştığı zorlu imtihanını kazanır ve ebedî hürriyetine ve mutluluğuna ulaşır.

Olaylar karşısında kişinin, temkinli olarak göstermiş olduğu sabırlı olma davranışı, onun “tevekkül” içerisinde olma tutumuna zemin hazırlamaktadır. Şimdi bu konuya geçebiliriz.

2.1.6. Tevekkül

Tevekkül kelime olarak “Bağlanma, güvenme, havâle etme.”, dinî ve tasavvufî bir terim olaraksa “İnsanın yapması gereken görevleri ve çalışmaları yapıp bütün tedbirlerini aldıktan sonra sonucu tam bir inançla Allah’tan beklemesi.”⁵¹², “Kişinin kendini Allah’a teslim etmesi, rızıkta ve işlerine sadece Allah’ı kefil bilerek O’na güvenmesi.”⁵¹³ ve “Allah katında olana güvenerek insanların elindekinden ümit kesmesi.”⁵¹⁴ şeklinde tanımlanmıştır.

Kur’an-ı Kerim’de “tevekkül” türevleriyle birlikte toplam altmış dokuz defa geçmektedir.⁵¹⁵ Âyetlerde her konuda sadece Allah’a sığınıp ve güvenenlerin başka bir sığınağa ihtiyaç duymayacaklarından bahsedilmektedir. Ayrıca İslâm’ın ana ilkeleri arasında sayılan tevekkülle ilgili birçok hadis de mevcuttur.⁵¹⁶ Hz. Muhammed (s.a.v.)’in “*Önce deveni bağla, sonra Allah’a tevekkül et!*”⁵¹⁷ hadisi bunların en meşhurlarındandır.

Yukarıdaki hadisten de anlaşılacağı üzere tevekkül çalışmaya ve önlem almaya engel bir durum değildir. Kişi çalışarak ve çabalayarak bütün tedbirlerini aldıktan

⁵¹¹ Işıtan, “Sülûkun Yedi Evresi”, 104-105.

⁵¹² Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, 365.

⁵¹³ Mustafa Çağrı, “Tevekkül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41:1.

⁵¹⁴ Cürcânî, *Ta’rifât*, 67.

⁵¹⁵ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf*, 99.

⁵¹⁶ Çağrı, “Tevekkül”, 1.

⁵¹⁷ Tirmizî, “Kıyâmet”, 60.

sonra sonucu Allah'a bırakırsa ve sonuç olumlu ya da olumsuz ne olursa olsun alınan tedbire değil de sadece Allah'a bağlanırsa o zaman tevekkül olmuş olur. Tevekkül insanı mânevî olarak teselli eden bir güçtür. Kısacası tevekkül işin başlangıcıyla değil sonucuyla ilgilidir. Tembellik değil teslimiyettir.⁵¹⁸ İslâm âlimleri de tevekkülün sebeplere başvurmayaya engel olmadığı konusunda görüş birliğindedirler. Çünkü tevekkül, kişinin Allah'a duyduğu derin inanç ve güvenini ifade eder. Bütün sebeplerin ve tedbirlerin üzerinde belirleyici irade ve gücün Allah'a ait olduğunun bilincinde olarak Allah'a tevekkül eden kişi, bir işi başarmak için sahip olduğu imkân ve fırsatları bu uğurda kullanır. Kişi, her türlü imkânı kullanmasına rağmen sonuç istediği gibi çıkmasa da tevekkülü sayesinde Allah'ın takdirinin öyle olduğunu bilerek kendisini ve sebepleri suçlamaz.⁵¹⁹

Tasavvufî gelenekte bir makam olarak kabul edilen “tevekkül” hakkında sûfiler şunları söylemişlerdir:

Serî es-Sakatî (ö. 251/865) “Her hususta Allah'ın Kadir-i Mutlak olduğunu bilerek kulun bütün güç ve kuvvetten sıyrılmasıdır.”⁵²⁰, Hamdûn el-Kassâr (ö. 271/884) “Allah'a sınımsız sarılmak ve itimat etmektir. (güvenmektir)”⁵²¹, Sehl et-Tüsterî (283/896) “Kulun Allah'ın huzurunda, hareket edemeyen ölünün yıkayıcısına teslim olduğu gibi olmasıdır.”⁵²², Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) “Allah'a karşı kulun yaratılmadan önceki hâli gibi teslimiyet içerisinde olması, Allah'ın da ezeldeki gibi kulun her şeyine sahip olduğunun kul tarafından bilinmesidir.”⁵²³, İbn Mesrûk (ö. 298/910-11) “Kaza ve kaderin hükmüne tereddütsüz teslim olmaktır.”, Ebû Abdullah Kureşî (ö. ?) “Her şeyde sadece Allah'a sığınıp güvenmektir.”⁵²⁴, Ebu Bekr Zekkâk (ö. ?) “Yarının endişesinden kurtularak hayatı bir güne indirmektir.”⁵²⁵, Ruveyym (ö. 303/915-16) “Allah'a güvenmektir.”, İbnü'l-Cellâ (ö. 306/918) “Allah'a sığınmaktır.”, Ebû Ya'kûb en-Nehrecûrî (ö. 330/941) “Dünya ve âhîret hazlarından kurtularak nefsin

⁵¹⁸ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf*, 99-100.

⁵¹⁹ Çağrı, “Tevekkül”, 2.

⁵²⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, 643-644; Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 165.

⁵²¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 249; Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, 644.

⁵²² Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 166; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 249; Serrâc, *el-Lüma'*, 51; Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, 644.

⁵²³ Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, 643-644; Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 166.

⁵²⁴ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 166; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 251.

⁵²⁵ Serrâc, *el-Lüma'*, 51; Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, 644.

ölmesidir.” ve Şiblî (ö. 334/946) “Var olmadan önceki gibi varlığının Allah’a ait olmasıdır.”⁵²⁶ tanımlarını yapmışlardır.

Buldukları hâl ve makama göre farklı tanımlarda bulunan sûfiler, genel olarak tevekkülle kişinin dünyalık bağlardan kurtularak sadece Allah’a bağlanıp güvenmelerini kastetmişlerdir. Bu şekilde nefislerini terbiye etmeyi amaçlamışlardır.

Sûfilerden bazıları da tevekkül sahiplerini derecelere ayırmışlardır:

Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890 [?]) “Avâmın özelliği tevekkül etmemek, havâssın özelliği tevekkül etmek, âriflerin özelliği de rızıklarının garantisini gibi bir karşılık beklemeden Allah’a tevekkül etmektir.”⁵²⁷ demiştir.

Serrâc (ö. 378/988) “Kulluğun gereklerini yerine getirmeye çalışarak kalbini Rabbine bağlayan avâmın tevekkülü, dünya ve âhiret menfaatlerini terk ederek Allah için Allah ile Allah’a tevekkül eden havâssın tevekkülü ve tevekküllerini bile görmeyerek kayıtsız şartsız Allah’a tevekkül eden havâssül-havâssın tevekkülü.”⁵²⁸ olarak derecelendirmiştir.

Ebû Ali Dekkâk (ö. 405/1015) “Tevekkülü Allah’ın vaadine güvenip huzur bulan avâm müminin sıfatı, teslimi Allah’ın ilmiyle iktifa eden havâs evliyânın sıfatı, tefvizi de Allah’ın hükmüne rızâ gösteren havâssül-havâs tevhid sahiplerinin sıfatı.”⁵²⁹ olarak görmüştür.

Sûfî birey tevekkülü sayesinde karşılaştığı her durumda destek alabileceği ve dayanabileceği bir gücün olduğunu bildiğinden dolayı, mânevî hürriyetini elde etmek için çaba gösterirken kendisini güçlü hisseder ve karamsarlığa kapılmaz. Bu yolda kendisine tek dayanak olarak Yaratıcıyı görür. Çünkü Yaratıcı dışında başka şeylere dayanmak kişiyi nefsânî ve dünyevî arzu ve isteklere sürükleyerek mânevî yolculuğunda hürriyetini elde etmesinin aksamasına sebep olur ve kul ile Yaratıcı arasına mesafe koyar. Bu yüzden sûfî birey, Yaratıcı dışındaki bütün bağların boyunduruğundan kendisini kurtarıp mânevî hürriyetine kavuşarak Rabbine karşı

---

⁵²⁶ Serrâc, *el-Lüma*’, 51-52.

⁵²⁷ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 166.

⁵²⁸ Serrâc, *el-Lüma*’, 51; Süleyman Uludağ, “Tasavvuf’ta Tevekkül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41:3.

⁵²⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 252.

kulluğunu ve bağlılığını en güzel şekilde ifade etmeye çalışır.⁵³⁰ Karşılaştığı her durumda elinden gelen bütün çabayı sarf ettikten sonra işin sonucunu olumlu ya da olumsuz fark etmeden Allah'a bırakarak kişiyi kendinden râzı olunması mertebesine yükselmesine sebep olan tevekkül makamı, nefis mertebelerinden “merzıyye” nefse tekabül etmektedir.⁵³¹

Sûfilere göre nefesine güvenen kişi, başarılı olduğu işi kendisinden ve tedbirinden bilir. Sûfiler bu durumdan kaçınmışlardır. Bütün tedbirlerini alarak işin sonucunu Allah'a bırakan kişiler, başarılı olsalar da olmasalar da bunu Allah'tan bilirler. Böylece kişi, sebeplere değil sebepleri yaratana güvenmektedir. Allah'a tevekkül, kişiyi bir işe giriştiğinde vesvese, vehim, şüphe, tereddüt ve ihtiras gibi kötü duygu ve düşüncelerden kurtarmaktadır.⁵³² Tevekkül eden kişi, yalnız olmadığı ve kendisini destekleyen birinin var olduğu düşüncesiyle yaptığı işte daha kararlı ve azimli olur. İşin sonucu olumsuz olsa da tevekkülü sayesinde karamsarlığa kapılmaz.

Günümüzde insanların büyük bir çoğunluğu elde ettikleri ve başardıkları işleri kendilerinden, başaramadıklarını da kaderden bilmektedirler. Başarısız olduklarında güvensizlik ve karamsarlık duygusuna kapılmaktadırlar. Böylece hayata olumsuz yönden bakmaya başlarlar ve mânevî olarak büyük bir boşluğa düşerler.

Tevekküldeyse, başarılan ve başarılmayan her iş Allah'a bağlandığı için tevekkül eden kişi de, karşılaştığı olumlu ya da olumsuz her duruma karşı bir güven duygusu oluşmaktadır. Allah'a tam anlamıyla bağlanarak tevekkül etmek, kişinin benlik gelişimi için önemlidir. Tevekkülle varlık, benlik, kibir ve gurur gibi kötü sıfat ve düşüncelerden kendisini arındırarak yaratılmadan önceki ruh haline dönen kişi, mânevî hürriyetini elde etmeye bir adım daha yaklaşmış olur.

Sadece Rabbine dayanarak ve güvenerek tevekkül eden kişi, O'ndan gelen her şeye râzı olur. Yani tevekkül rızâ halini gerektirmektedir. Şimdi tevekkülden sonra gelen “rızâ” makamına geçebiliriz.

---

⁵³⁰ Işitan, *Sûfi Davranış*, 147-150.

⁵³¹ Işitan, “Sülûkun Yedi Evresi”, 105-107.

⁵³² Uludağ, “Tasavvuf'ta Tevekkül”, 3-4.

2.1.7. Rızâ

Rızâ kelime olarak “Râzî olma, hoşnut ve memnun olma, kabul etme, benimseme.”, dinî ve tasavvufî bir terim olaraksa “Allah’tan gelen sevindirici veya üzücü her şeyden hoşnut olunması, sevinçli şeylerden memnun olduğu gibi olumsuz şeyler karşısında da isyan edilmemesi”.⁵³³, “Allah’ın hükümlerine uyan kuldun Allah’ın, Allah’ın takdirinden de kulun hoşnut olması.”⁵³⁴, “Kalbin, Allah’ın hükmü altında ıstırap duymayarak sükûnet bulması.”⁵³⁵ şeklinde tanımlanmıştır.

“Rızâ” makamından birçok âyet ve hadiste övgüyle bahsedilmiştir. Müminler, Allah’ın rızâsını kazanmaya teşvik edilmiş ve rızâ mertebesinin yüceliğinden bahsedilmiştir. Allah’a kulluk ve ibadet etmedeki temel amaç Allah’ın rızâsını kazanmaktır.⁵³⁶

Sûfiler yaşadıkları mânevîyatla buldukları hale göre “rızâ”yı farklı şekillerde tanımlamışlardır:

Râbia el-Adeviyye (ö. 185/801 [?]) “Rızâ, Allah’ın nimeti kadar musibetinin de kişiyi memnun etmesidir.”, Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) “Kulun bulunduğu mertebenin üstünde bir şey istememesidir.”⁵³⁷, Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) “Allah’ın hükmünü yerine getirirken kalbin huzur ve sükûnet içerisinde bulunmasıdır.”⁵³⁸, Ebû Tûrab en-Nahşebî (ö. 245/859) “Kalbinde dünya sevgisinden ve kaygısından bir parça bile bulunmamasıdır.”⁵³⁹, Zünnûn (ö. 245/859 [?]) “Kaderin üzücü tecellileri karşısında kalbin sevinç içerisinde olmasıdır.”, Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) “Kulun iradesini ve ihtiyarını terketmesidir.”, İbn Atâ (ö. 309/922) “Allah’ın kulu için ezelde takdir ettiğine kulun kendisi için en hayırlısının bu olduğunu düşünerek hiçbir itirazda bulunmamasıdır.”⁵⁴⁰ ve Ebû Ali Dekkâk (ö. 405/1015) “Allah’ın hükmüne itiraz etmemektir.”⁵⁴¹ tanımlarını yapmışlardır.

⁵³³ Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, 306.

⁵³⁴ Süleyman Uludağ, “Rızâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35:56.

⁵³⁵ Serrâc, *el-Lüma’*, 52.

⁵³⁶ Uludağ, “Rızâ”, 56.

⁵³⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 277-278; Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, 646-647.

⁵³⁸ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 167; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 278; Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, 645-646.

⁵³⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 279; Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, 646.

⁵⁴⁰ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 167; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 278; Serrâc, *el-Lüma’*, 52; Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, 646-648.

⁵⁴¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 276.

Genellikle sûfîler rızâyı Allah'ın kuldân râzı olması, kulun da Allah'tan râzı olması şeklinde makamların en üstünü olarak görmüşlerdir. Rızâyı “Karşılaşılan olumlu ya da olumsuz durumların hepsinin Allah'tan geldiğini bilerek sükûnet ve huzur içerisinde kalınması.” şeklinde tanımlamışlardır. Allah'ın kuldân râzı olmasını kulun Allah'tan râzı olmasının önünde tutmuşlardır.⁵⁴² Ayrıca işlenen günahlara, kötülöklere ve haksızlıklara göz yummayı, kulun ilâhî iradenin kendisine emrettiği yükümlölöklere ve sorumluluklara ters düşen davranışlarda bulunmasını rızâ kapsamı içerisinde değerlendirmemişlerdir.⁵⁴³

Sûfî gelenekte Allah'ın rızâsını kazanmak, Allah'tan gelen her şeyi itiraz ve şikâyette bulunmadan kabul eden kulun benliğinden, kötü sıfat ve fiillerinden kurtularak Allah'ta fânî olmasıyla gerçekleşmektedir.⁵⁴⁴ Rızâ makamına erenler, her durumda tasarruf sahibi ve mâlik olanın Allah olduğu bilinciyle hüküm ve kazaya itirazda bulunmadan O'ndan râzı ve hoşnut olurlar. Çünkü tasavvufî gelenekte “Lütfun da hoş kahrın da hoş.” düşüncesiyle seven kişi, sevdiğinden gelen acı ve tatlı her şeyden râzı ve hoşnut olur.⁵⁴⁵ Sülûkun bütün zorlu aşamalarını geçtikten sonra ilâhî tecellilere mazhar olunan rızâ makamı, nefis mertebelerinden “kâmile” nefse tekabül eder.⁵⁴⁶

Günümüzde insanların çoğunluğu karşılaştıkları olumsuzluklara karşı rızâ göstermemektedirler. Bunun sonucundaysa isyana sürüklenerek ruh sağlıkları olumsuz yönde etkilenmektedir. Hayrın ve şerrin Allah'tan geldiği bilinciyle hareket eden kişilerse karşılaştıkları her durumu Allah'tan bilerek O'na sığınmakta ve O'ndan râzı olmaktadırlar. Bu şekilde karşılaştıkları iyi ve kötü olaylar karşısında Rabbini kendisine sığınmak olarak görenler, her duruma karşı ayakta durabilecek güçlü bir kişilik oluşturmaktadırlar. Güçlü bir kişilik oluşturanlar da mânevî benliklerini geliştirmektedirler.

Makamların sonuncusu olan rızâyâ erişenler karşılaştıkları her şeyden hoşnut olarak Allah'tan başka bir beklenti içerisinde girmezler. Maddî ve mânevî alanda kendilerini esir ve köle durumuna düşüren bütün eşyaların, duygu ve düşüncelerin,

---

⁵⁴² Kuşeyrî, *er-Risâle*, 275-276; Serrâc, *el-Lüma'*, 53.

⁵⁴³ Uludağ, “Rızâ”, 57.

⁵⁴⁴ Uludağ, “Rızâ”, 57.

⁵⁴⁵ Özköse, *Tasavvuf*, 177.

⁵⁴⁶ Işıtan, “Sülûkun Yedi Evresi”, 107-109.

nefsin ve şeytanın boyunduruğundan kurtularak mânevî hürriyetlerini elde ederler ve Allah'tan başkasının desteğine de ihtiyaç duymazlar. Nefsânî kötü arzu, istek ve şehvet gibi duygulardan arınarak kendilerini tamamen ilâhî iradeye teslim ettikleri için seyrü sülûkun sonunda ulaşmak istedikleri mânevî hürriyetlerine kavuşurlar.

Hürriyetle doğrudan ilgili gördüğümüz makamları ele aldıktan sonra şimdi de hürriyeti sağlamada katkıda bulunan araç unsurlardan önemli olanlarını görmeye geçebiliriz.

2.2. Hürriyete Götüren Sûfî Uygulamalar

Mânevî yaşamın gerçekleşmesi için sûfîlerin araç olarak kullandıkları önemli pratikler vardır. Söz konusu bu pratikler mâneviyat yolcusunun zaman ve enerjisini ruhî yaşamın hayatını kuşatmasına ve dolayısıyla nefsânî arzuların kalbe girmesine engel olur. Bu nedenle sûfî gelenek etkili egzersizleri tasavvuf yoluna giren bireylere önerir ve bunların uygulanması konusunda ısrarlı davranır. Biz burada kişinin mânevî hürriyetine ulaşmasına yardımcı olan sûfî uygulamaları açıklayacağız.

2.2.1. Dua

Dua kelime olarak “Çağırma, seslenme, yalvarma, yakarma, ibadet, dileme, yardım isteme.” anlamlarına gelirken, dinî bir terim olaraksa “Allah'ın yüceliği karşısında kulun kendi acizliğini fark ederek Allah'a yalvarması, şükretmesi, O'nu övmesi, O'ndan istemesi ve O'nunla iletişim kurması.” şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁴⁷ “Dua” kelimesi Kur'an-ı Kerim'de yirmi yerde, birçok âyette de duanın türevleri geçmektedir. Hadislerde de dua ve türevleri karşımıza çıkmaktadır.⁵⁴⁸

Tasavvuf erbâbı “dua” hakkında “İhtiyaçların anahtarı, ihtiyacı olanların istirahat yeri, sıkıntısı olanların sığınağı ve dertlilerin nefes alma yeridir.”⁵⁴⁹, “Allah'ın huzuruna hayâ diliyle çıkmadır.”, “Allah'ın affına nâil olabilmesi için günahkârların merdivenidir.”, “Allah ile kul arasındaki haberleşmedir.”, “Günahları terk ederek sevgiliye sunulan iştihak lisanıdır.”, “Halkın duası sözle, zahidinki fiille ve âriflerinse hâlleridir.”⁵⁵⁰ tariflerini ve yorumlarını yapmışlardır. Ayrıca sözle değil de hâlde yapılan

⁵⁴⁷ Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, 61-62.

⁵⁴⁸ Selahattin Parlador, “İslam'da Dua”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9:530.

⁵⁴⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 352.

⁵⁵⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 357-358.

duanın kabul edilmesi ihtimalinin daha fazla olduğunu söylemişlerdir. Hâlle yapılan dua, duacının mutlak olarak ihtiyaç ve sıkıntı halinde olması ve bu konuda duanın dışında hiçbir çaresinin bulunmamasıdır.⁵⁵¹

Mevlânâ (ö. 672/1273) sırlarını ve isteklerini yalnız Allah'a açan ve ihtiyaçlarını sadece Allah'tan isteyen kimselerin ihtiyaçlarına ve isteklerine Allah'ın kâfi olduğunu söyleyerek hâlle yapılan duaya dikkat çekmiştir.⁵⁵²

Muhammed İkbâl (ö. 1938) duayı "Kâinatın sessizliği içerisinde insanın kendisine cevap bulmak için hissetmiş olduğu hasret ve iştiağın ifadesi." şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca duayı, günlük yaşam tarzının sıradanlığı içerisinde hakikatle bağlantısı koparak adeta köleleşen benliğin, nefes alarak köleliğinden kurtulup hürriyetine kavuşmasına vesile olan bir hâl olarak görmektedir. Dua, bireyi değişime uğratarak kendisine yaklaştırmakta ve içine döndürerek kendi değerini anlamasını sağlamaktadır. Bu şekilde "insân-ı kâmil" olma yolunda büyük bir yol alan birey, Rabbine yaklaşmaktadır. Benliğinin farkına vararak Mutlak Benlik ile bağ kuran kişi, Hakk'ın halifesi sıfatına yükselerek hürleşmektedir.⁵⁵³

Tasavvufî gelenekte dua, genellikle Allah'ın rızâsına ererek onun sevgisini kazanmak ve Allah'a ulaşmak için girilen mânevî yolculukta araya girerek sûfînin mânevî hürriyetine kavuşmasına ve Rabbiyle vuslata ermesine engel olan perdelerin aradan kalkması amacıyla yapılmaktadır. Perdeler aradan kalktığıında sûfî, Rabbini bütün güzellikleriyle temâşa etme imkânına sahip olacağını düşünmektedir.⁵⁵⁴

Dua, fânî ve aciz olan kulun kudret sahibi Yaratıcı ile kurduğu bir köprü olarak görülmüştür.⁵⁵⁵ Bu nedenle kul, Rabbine dua ederken O'nu müşahede etmekten gâfil olmamalıdır.⁵⁵⁶ Duasını gafletten uzak bir biçimde huzurlu bir kalple yapması gerekmektedir.⁵⁵⁷ Duada Allah ile kul baş başadır. Aralarına hiçbir vasıta girmemektedir. Kul, maddî ve mânevî hayatta yaşamış olduğu iyi ya da kötü durumların etkisiyle bir şey için ya da Allah için Allah'a yönelme ihtiyacı

⁵⁵¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 352.

⁵⁵² Küçük, *Mevlânâ'nın Tasavvufî Görüşleri*, 141.

⁵⁵³ Küçükşahin, "Benliğin Hürriyeti", 108-112.

⁵⁵⁴ Süleyman Uludağ, "Tasavvuf'ta Dua Anlayışı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9:535.

⁵⁵⁵ Osman Cilalı, "Dua", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9:529.

⁵⁵⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 353.

⁵⁵⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 355.

duymaktadır. Duayla duygu ve düşüncelerini Allah'a yükselten kul, zihnini ve fikrini kötü duygu ve düşüncelerden arındırır ve hayatta karşılaştığı zorluklara karşı dayanma gücüyle dolar. Dua sayesinde ahlâkî olarak arınan ve yücelen kul, yavaş yavaş mânevî benlik gelişimini tamamlamaya başlar ve dünyevî bağılıklardan kurtulma sürecine girerek mânevî hürriyetini elde etme yolunda büyük adımlar atmış olur.⁵⁵⁸

Esas yurdundan ayrı olmasından dolayı duymuş olduğu derin acı dolayısıyla onu arayıp bulma çabası içerisinde bulunan insanın hâli, tasavvufî geleneğe eşini kaybetmiş güvercine, yerinden koparıldığı için inleyen neye ya da kafes içerisine hapsedilmiş kuşa benzetilmiştir.⁵⁵⁹ Dünyanın şatafatı, nefis ve şeytanın kötü istek, arzu, hırs ve heveslerinin zindanına hapsedilmiş olan insanın, bunlardan kurtulması için derin gaflet uykusundan uyanarak ve içten, samimî bir şekilde pişmanlık duyarak Allah'a yalvarması, yakarması, yaptıklarından dolayı tövbe etmesi, Allah'ın sevgisini ve rızasını kazanmak için uğraşması gerekmektedir. Allah'a bu şekilde samimiyetle dua eden kişi, hapsedildiği zindandan kurtulup hürriyetine kavuşarak derin bir özlem duyduğu esas yurduna doğru kanat çırpar. Dua da tasavvufî geleneğin diğer hâl ve makamları gibi insanın hürriyetini elde edip Rabbine ulaşmasında bir basamak görevi görmektedir.

Dua ile kişi, günümüz özgürlük düşüncesinin kendisine empoze etmiş olduğu yalnızlık duygusundan kurtulur. Hayatında karşılaştığı zorluklarla mücadele ederken dua sayesinde Allah'ın kendisinin en büyük destekçisi olduğunun farkına varır. Sınır tanımaz özgürlük anlayışının kendisini huzursuz eden maddiyatçılığından kurtularak kendi içindeki mânevî yaşama doğru yol almaya başlar. Mâneviyâta derinleşmeye başlayan kişi de yavaş yavaş huzur bulacağı esas özgürlüğüne yaklaşır.

Sûfî bireyin mânevî hürriyetine ulaşmak için çıktığı yolda kendini kötü duygu ve düşüncelerden arındırmasına yardımcı olacak egzersizlerden birisi de zikirdir. Şimdi “zikir” konusunu incelemeye geçebiliriz.

2.2.2. Zikir

Zikir kelime olarak “Anma, hatırlama, öğüt, nasihat, vaaz, şeref, saygı, övgü.”⁵⁶⁰ anlamına gelirken dinî bir terim olaraksa “Kişinin Allah'ı büyük bir sevgi ve

⁵⁵⁸ Parladır, “İslam'da Dua”, 531-533.

⁵⁵⁹ Parladır, “İslam'da Dua”, 531.

⁵⁶⁰ Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, 400.

saygı ile anması, gafletten ve nisyandan kurtulması.”⁵⁶¹ şeklinde tanımlanmıştır. “Zikir”, Kur’an-ı Kerim’de türevleriyle birlikte toplamda iki yüz elli altı yerde geçmektedir.⁵⁶² Birçok hadiste de zikrin önemine ve faziletlerine değinilmiştir.⁵⁶³

Zikir için belli bir zaman ve mekân belirlenmemiştir. Ayaktayken, otururken, yatarken, gece ya da gündüz, abdestli ya da abdestsiz zikir yapılabilir. Zikir “dil”, “kalp” ve “diğer organlar” ile yapılmaktadır. Dilin zikri Allah’ın adını söylemek; kalbin zikriyse Allah’a inanmak, Allah’ın zat ve sıfatlarını, emir ve yasaklarını, yarattıklarının sırlarını düşünmek; organların zikriyse emirleri yerine getirerek yasaklardan uzak durmaktır.⁵⁶⁴ Kalp müşahede ve tasdik etmektedir, dilse müşahede edilen şeyi ifade ve ikrar etmektedir. Bu nedenle zikirde kişinin ifadesinin müşahedesine dayanması gerekmektedir.⁵⁶⁵ Allah’ı kalple zikretmek, düşmana karşı savaşçı başlarına gelecek bela ve musibetleri defetmek için müritlerin kılıcı olarak görülmüştür.⁵⁶⁶

Tasavvuf erbâbından “zikir”le ilgili Zünnûn el-Mısri (ö. 245/859 [?]) “Allah dışındaki her şeyi unutmaktır.”⁵⁶⁷ ve “Zâkirin zikrinden kaybolmasıdır.”⁵⁶⁸, Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) “Allah’ın seni müşahede ettiğini bilmen, kalbinle O’nu nefsinde tercih ederek kendine yakın görmeyen ve O’ndan hayâ etmemendir.”, İbn Atâ (ö. 309/922) “Aydınlığıyla gönüllere giren zikir, beşeriyet sıfatını yok eder.”⁵⁶⁹, Vâsîti (ö. 320/932) “Şiddetli bir şekilde Allah’ı sevmek ve korkunun galibiyeti halinde bulunarak gaflet meydanından müşahede fezâsına çıkmaktır.”, Ebû Ali Dekkâk (ö.405/1015) “Veliliğin kararnamesidir.”, Kuşeyri (ö. 465/1072) “Allah’a giden yolda temel şarttır.”⁵⁷⁰ tanımlarını yaparak zikrin çeşitli boyutlarını ortaya koymuşlardır.

Mevlânâ (ö. 672/1273) Allah’ı zikrederek doğru yolda olan, zikirle aydınlanıp süflî isteklerden arınan kişinin ruhundaki kuşun kuvvet kazanıp kanatlanarak

⁵⁶¹ Reşat Öngören, “Zikir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44:409; Özköse, *Tasavvuf*, 421-422.

⁵⁶² Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 162.

⁵⁶³ Öngören, “Zikir”, 409.

⁵⁶⁴ Öngören, “Zikir”, 410.

⁵⁶⁵ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 171.

⁵⁶⁶ Kuşeyri, *er-Risâle*, 302.

⁵⁶⁷ Kuşeyri, *er-Risâle*, 302.

⁵⁶⁸ Kuşeyri, *er-Risâle*, 304.

⁵⁶⁹ Serrâc, *el-Lüma’*, 253.

⁵⁷⁰ Kuşeyri, *er-Risâle*, 301-302.

özgürlüğüne kavuşacağını ifade ederek zikrin hürriyeti kazanmadaki rolünü ortaya koymuştur.⁵⁷¹

Zikrin üç çeşidi vardır. Bunlardan birincisi zâhir ehlinin zikri olan Allah'ı “dille zikir” etmektir. Burada kişi unutmadığı için zikredileni hatırlamamaktadır. Şeriatın edeplerine riayet ederek ibadetleri yerine getirmektedir. İkincisi sûfilerin zikri olan “kalple zikir”dir. Burada zikredilenin vasıfları hatırlanmaktadır. Allah'a vâsıl olma arzu ve isteği vardır. Üçüncüsüyse “âriflerin zikri”dir. Burada zikredilen temaşa edildiğinden zikirden fâni ve gâib olunmaktadır. Hakk'a yakın olduğu için kişi muhabbet ve hayâyla dolmaktadır. Bu çeşit zikirde zikredilenin vasıfları nefisinden fâni olmuş kişinin vasıflarını yok etmektedir.⁵⁷²

Sûfî geleneğe göre zikirden maksat, Allah'ın zâtı, sıfatları ve isimleri gibi konularda kalbin uyanık olmasını sağlayarak Allah'ı kalpte hazır tutmak ve O'nu görüyormuş gibi murakabe etmektir. Sûfî “dile zikir”le sevap kazanır. “Kalple zikir”le Allah'ın huzurunda olma bilinciyle O'nu müşahede etmeye engel olan perdelerden kurtulur. Allah'tan başka her şeyi unutarak mâsivâyı terk eder. Böylece dil ve kalbin zikrinden sonra gelen “zıkr-i hakikî”deyse zikreden, zikredilen ve zikir bir olur. Sûfî, Hakk'ın kendisini zikrettiğini müşahede eder ve kendisiyle zikrini görmez. Zikrin nuruyla nurlanıp kalp gözü açılır ve ihsan makamına ulaşarak takva sahibi olmuş olur.⁵⁷³

Zikir tasavvufî gelenek içerisindeki tarikatların temel esası olarak kabul edilmiştir. Sûfilere göre Allah'ı zikretmedeki amaç, kulun Rabbiyle “elest bezmi”ndeki ahidini hatırlamasıdır. Gerçek, samimî ve içten zikirse, Allah'ı severek ve O'ndan korkarak gafletten müşahedeye yükselmek ve Allah dışındaki her şeyi kalbinden çıkarmaktır. Allah'ı zikrederek mâsivânın esaretinden kurtulup kalbî doygunluğa eren kişi, psikolojik ve ruhî anlamda huzura ermekte ve rahatlamaktadır.⁵⁷⁴

Sûfî gelenekte kulun Rabbine ulaşması için en büyük ibadet olarak görülen zikir, nefsi terbiye ederek Allah dışındaki her şeyden kalbi temizlemek için yapılan

⁵⁷¹ Küçük, *Mevlânâ'nın Tasavvufî Görüşleri*, 166.

⁵⁷² Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 172; Serrâc, *el-Lüma'*, 253; Öngören, “Zikir”, 410.

⁵⁷³ Öngören, “Zikir”, 410.

⁵⁷⁴ Özköse, *Tasavvuf*, 421-423.

riyazetin en önemli parçasıdır. Mürşit, “seyrû sülûk” yoluna giren müridine, nefsinin mânevî hastalıklarından kurtulması için aşama aşama en uygun zikirleri telkin ederek onun Hakk’a ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Böylece mürit “emmâre” nefisten hürriyetine kavuşarak “kâmile” mertebesine ulaşmaktadır.⁵⁷⁵

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi zikir tasavvufî gelenekte kişinin, mânevî hürriyetini elde etmesi için önemli bir ibadet olarak görülmüştür. Seyrû sülûk yolculuğunun başlangıcından sonuna kadar her aşamasında zikir mevcuttur. Müridin bulunduğu mertebeye göre mürşidi tarafından telkin edilen zikirle mürit, Rabbini tanımakta ve O’nun evrendeki her şeyin yaratıcısı olduğunun idrâkine varmaktadır. Allah’ı zikrederek yavaş yavaş maddî âlemden sıyrılıp mânevî âleme doğru kanat çırparak yükselmeye başlayan mürit, kendisini esir ve köle durumuna düşüren dünyanın, nefsinin ve şeytanın kötü istek, arzu, heves ve şehvet gibi kendisini Allah’tan uzaklaştıran her türlü duygu ve düşünceden kurtulup mânevî hürriyetini elde ederek çok sevdiği Rabbine ulaşmaktadır.

Bireyin, mânevî yolculuğa çıkıp hürriyetini elde etmesi için Yaratıcısına karşı derin bir sevgi beslemesi gerekmektedir. Çünkü kişi, sadece sevdikleri için karşılaştığı çilelere ve zorluklara katlanabilir. Şimdi “muhabbet” konusuna geçebiliriz.

2.2.3. Aşk/Muhabbet

Aşk/muhabbet kelime olarak “Sevgi, sevda, muhabbet, gönül verme, candan sevmeye.”, terim olarak “Sevgiliye candan bağlanarak sevgiliden başka bir şeyi gözünün görmemesi.” ve dinî bir terim olarak da “İnsanın sadece mutlak anlamda Allah’ı severek tüm benliğiyle ona bağlanması ve varlığını Allah’ın isteklerine göre anlamlandırması.” anlamlarında kullanılmaktadır. “Mecâzî” ve “gerçek” olarak ikiye ayrılan aşkta, mecâzî aşk insanların birbirine duyduğu beşerî aşk olarak tanımlanmaktadır. Gerçek aşksa Allah’a duyulan sonsuz aşkı ifade etmektedir.⁵⁷⁶ Sûfî gelenekte mecâzî aşk, ilâhî aşka giden yolda bir vasıta olarak kabul edilmiştir. Muhabbet kelimesi daha çok sevgi anlamında kullanılırken, aşk kelimesiyse sevginin daha coşkulu bir şekilde yaşanmasını ifade etmektedir.⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ Öngören, “Zikir”, 411.

⁵⁷⁶ Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, 26.

⁵⁷⁷ Süleyman Uludağ, “Muhabbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30:386-387.

Kur'an ve hadislerde "aşk" kelimesi geçmemektedir. Bunun yerine "hub" ve "muhabbet" kelimeleri kullanılmıştır.⁵⁷⁸ Kur'an-ı Kerim'de Tâhâ suresi 39. âyette "muhabbet" kelimesi, dokuz âyette "hub" kelimesi ve yetmiş iki âyette de bu kökten türeyen isim ve fiiller bulunmaktadır. Muhabbet konusu birçok hadiste de yer almaktadır. Âyet ve hadislerde sevgi Allah'a ve insanlara nispet edilmekte ve Allah sevgisinin üstünlüğü, peygambere itaat ve bağlılığın Allah sevgisine işaret ettiğinden bahsedilmektedir.⁵⁷⁹

Sûfî gelenekte mânevî yaşamın temeli olarak kabul edilen aşk/muhabbet, "Sevenin, sevgilisinde kendi benliğini unutmaması, yok farz etmesi, âşığının olmayıp sadece mâşukun var olması, her şeyin ondan ibaret olması."⁵⁸⁰, "Allah'ın emirlerine uymak ve yasakladıklarından uzak durmak, hükmüne boyun eğmek, tercihi sevgili lehine yapmak, sevgilinin isteğini kendisinininkinden önce görmek."⁵⁸¹ anlamlarında kullanılmıştır. Muhabbetin zâhirî yönü "Sevgilinin rızâsına tâbi olmak.", bîatinî yönü ise "Her şeyiyle sevgiliye açık olup, başkası ve nefsi için kendisinde herhangi bir şeyin bulunmaması." şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁸² Sûfîler genellikle Allah'a duyulan sevgiyi "aşk" yerine "muhabbet" kelimesiyle ifade etmeyi tercih etmişlerdir.⁵⁸³ Muhabbet, makamlardaki tevbe gibi hallerin temeli ve sonucu olarak görülmüştür.⁵⁸⁴

Sûfî geleneğe göre aşk/muhabbet âlemin ve insanın esas varlık sebebi olarak görülerek daha çok Allah'a duyulan derin sevgiyi ifade etmek için kullanılmıştır.⁵⁸⁵ Aşk/muhabbet, insanı mâşukta yok olmaya iterek "fenâfillah" mertebesine ulaştıran bir hâl olarak görülmüştür.⁵⁸⁶ Sûfîler, aşkın her çeşidini meşrû çerçevede iyi ve güzel kabul etmiş ve bu çeşit aşkların her birinden geçerek aşkların en yücesi kabul edilen ilâhî aşka ulaşmayı hedeflemişlerdir.⁵⁸⁷

---

⁵⁷⁸ Süleyman Uludağ, "Aşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4:11.

⁵⁷⁹ Uludağ, "Muhabbet", 386.

⁵⁸⁰ Küçük, *Mevlânâ'nın Tasavvufî Görüşleri*, 149.

⁵⁸¹ Sayın, "Tasavvuf Kültürü", 87.

⁵⁸² Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, 656-657.

⁵⁸³ Uludağ, "Aşk", 11.

⁵⁸⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, 651.

⁵⁸⁵ Küçükşahin, "Benliğin Hürriyeti", 77.

⁵⁸⁶ Küçükşahin, "Benliğin Hürriyeti", 78.

⁵⁸⁷ Uludağ, "Aşk", 13.

“Aşk/Muhabbet” hakkında tasavvuf erbâbından İbrâhim el-Havvâs (ö. 291/904) “İradelerin yok olması ve beşeri sıfatların yanmasıdır.”⁵⁸⁸, Ebû Ya’kûb Sûsî (ö. ?) “Muhabbeti görme halinden çıkararak mahbubu görme haline geçmektir.”, Ebü’l-Hüseyn en-Nûrî (ö. 295/908) “Perdeleri yırtarak sırları keşfetmektir.”⁵⁸⁹, Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) “Âşığın kendi sıfatlarını terk ederek yerine sevgilisinin sıfatlarının geçmesidir.”⁵⁹⁰, Ebû Abdullah Kureşî (ö. ?) “Kişinin kendisine bir şey bırakmayarak bütün varlığını sevgilisine hibe etmesidir.”⁵⁹¹, Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922) “Kişinin kendi vasıflarını söküp atarak sevgilisiyle beraber olmasıdır.”, Muhammed b. Fazl (ö. 319/931) “Sevgilinin muhabbeti dışında gönülden her çeşit sevginin zâil olmasıdır.”⁵⁹² ve Kettânî (ö. 322/933) “Bütün tercihlerin sevgilinin lehine yapılmasıdır.”⁵⁹³ tanımlarını yapmışlardır.

Serrâc (ö. 378/988) mânevî bir hâl olarak kabul ettiği aşkı/muhabbeti üçe ayırmıştır. Bunlardan birincisi olan “avâmın aşkı/muhabbeti”, sevenin sevdiğini gönlünde tutarak ona itaat etmesidir. İkincisi olan “sâdıkların ve tahkik erbâbının aşkı/muhabbeti”, arzu, hevâ, istek ve heves gibi kötü duygu ve düşüncelerden arınarak Allah’ın iradesine göre hareket etmektir. Son olarak “âriflerin ve sıddıkların aşkı/muhabbeti” ise, sadece Allah’ın kadim sevgisine yönelerek sevgilinin vasıflarına bürünmektir.⁵⁹⁴

Mevlânâ’ya (ö. 672/1273) göre önemli bir hâl olan aşk/muhabbet, “Eşya ve kesretle bütün bağlarını kopararak, birlik ve bütünlüğe ulaştıran bir istiğrak hali, iyiye ve sevgiliye ulaştıran içsel süreçle hakikate erdiren özel bir yol.” olarak görülmüştür. Allah’a kulluğu aşkta bulmuş ve canını aşk uğruna feda etmiş olan Mevlânâ, aşka isteği ve meyli olmayan kimseyi tutsak olmuş kanatsız bir kuşa benzetmiştir. Öze varmak için özgür olmak isteyen kişinin, aşk yolunu tutmasının gerekli olduğunu savunmuştur. Özgür hissetmek aşkla mümkündür.⁵⁹⁵ Ona göre özgürleşmek isteyen insanın aşk kanadını takarak bu dünya hayatında ölü gibi davranması gerekmektedir.

⁵⁸⁸ Serrâc, *el-Lüma’*, 58.

⁵⁸⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 410; Serrâc, *el-Lüma’*, 58.

⁵⁹⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 407; Serrâc, *el-Lüma’*, 59; Sühreverdî, *Avârifü’l Meârif*, 655.

⁵⁹¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 407; Sühreverdî, *Avârifü’l Meârif*, 654.

⁵⁹² Kuşeyrî, *er-Risâle*, 409.

⁵⁹³ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 177; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 409.

⁵⁹⁴ Serrâc, *el-Lüma’*, 57-58.

⁵⁹⁵ Özerdem, “Mesnevî’de Özgürlük”, 24.

Bu şekilde kişi dünyalık Şeylerin esaretinden kurtularak benliğini k6tu duygu ve d6Őüncelerden arındırabilir.⁵⁹⁶

Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) oğlu Sultan Veled de (ö. 712/1312) aÇık olmayan kimsenin, el ve ayaklarının bağlı olarak dünyada hapis olduğunu söylemiştir. Bu hapislikten kurtulmasının tek yolunun da aşk/muhabbetle 6zgürlüğe kavuşmak olduğunu savunmuştur.⁵⁹⁷

Muhammed İkbâl'e (ö. 1938) göreysel aşk/muhabbet, "İnsanı deđiŐtiren bir iç kuvvet, benliğin temeli olarak onu terbiye eden, kimseye minnet ettirmeyen ve hürriyeti kazandıran bir iksir." olarak görülmüştür.⁵⁹⁸

AŞk/muhabbet insanın gönlünde mânevî hürriyetin hüküm sürmesi için vazgeçilmez bir hâl olarak görülmüştür. İlâhî aşka/muhabbete eren sũfî, mahbubu olan Allah'ın rızâsını kazanmak için O'nun râzı olacağı Şeyleri yerine getirerek nefis ve Şeytanın k6tu hilelerinden uzaklaşır ve böylece hürriyetini elde eder.⁵⁹⁹ İnsan, ilâhî aşk/muhabbet ve hürriyet sayesinde Allah dışındaki hiçbir Şeye kul ve mahkûm olmaz. Allah'ı layıkıyla severek O'na tam anlamıyla kul olmayı baŐarabilen kişi, bütün her Şeyin esaretinden kurtularak 6zgürlüğüne kavuşur.⁶⁰⁰

Sadece sevmeye layık olan Allah'ın ilâhî aŐkına/muhabbetine mazhar olunduğu zaman, seven ile sevilen arasındaki dünyalık, nefsânî ve Şeytânî bütün engeller/perdeler aradan kalkar. Böylece seven kişi, kendini hapseden her türlü Şeyin esaretinden ve köleliğinden kurtularak hürleşir ve çok sevdiği Rabbine kavuşur. Mânevî yolculuğunu tamamlayarak nefsinin ve dünyanın esaretinden kurtulan kimse, Allah'a duyulan ilâhî aşk/muhabbet dışındaki sevgileri gönlünden çıkardığında onun kalbinde sadece ilâhî aşkın/muhabbetin ateŐi yanmaya başlar.

Kişinin, mânevî hürriyetine ulaşması için Allah'ın emretmiŐ olduğu doğru yol üzerinde bulunması gerekmektedir. Şimdi kişinin nasıl "istikâmet" üzere olması gerektiğine geçebiliriz.

⁵⁹⁶ Özerdem, "Mesnevî'de Özgürlük", 22.

⁵⁹⁷ Özerdem, "Mesnevî'de Özgürlük", 51.

⁵⁹⁸ Küçükşahin, "Benliğin Hürriyeti", 78-79.

⁵⁹⁹ Sayın, "Tasavvuf Kültürü", 88-90.

⁶⁰⁰ Sayın, "Tasavvuf Kültürü", 92.

2.2.4. İstikâmet

İstikâmet kelime olarak “Doğruluk, dürüstlük, adalet, denge, doğru yolda olma.” dinî ve tasavvufî bir kavram olarak “Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmama, Allah’ın rızâsını kazanmak amacıyla dinî ve ahlâkî hükümlere uygun yaşama, orta yolu takip ederek aşırılıktan kaçınma.”⁶⁰¹, “Her türlü aşırılıktan sakınarak doğruluk üzerinde sapmadan yürüme, Allah’a itaat ederek Peygamberin (s.a.v.) sünnetine tâbî olma.”⁶⁰², “Hiçbir şeyi Allah’a tercih etmeme, taati yerine getirirken günahlardan kaçınma.”⁶⁰³ gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Kur’an’da toplamda otuz beş yerde ve birçok hadiste türevleriyle birlikte “istikâmet” kelimesi bulunmaktadır. Âyet ve hadislerde, müminlere doğruluk üzerine olmaları, aşırıya kaçan davranışlardan uzak durmaları, kararlı ve sebatlı olmaları, ifrat ve tefrite sapmadan doğru yolda istikrarlı ve dengeli bir hayat sürmeleri, dinî ve ahlâkî görevleri doğru yoldan sapmadan yerine getirmeleri emredilmiştir. İstikâmet sahibi insan, her türlü davranışında aşırılıklardan kaçınarak dengeli ve doğru bir hayatı, kararlı ve sebatlı bir biçimde yaşayan kimsedir.⁶⁰⁴

Sûfî gelenekte “istikâmet”le ilgili İbn Atâ (ö. 309/922) “İstikâmet, kalbi sadece Allah’a tahsis etmektir.”⁶⁰⁵, Şiblî (ö. 334/946) “İstikâmet, yaşarken kıyametin koparak Allah’ın huzurunda olduğunu müşahede etmendir.”, Kuşeyrî (ö. 465/1072) “Her şeyin kendisiyle kemâle erdiği yâni tamamlandığı dinî ve ahlâkî bir derecedir.”⁶⁰⁶, Gazzâlî (ö. 505/1111) “İstikâmet, nefsi Allah’ın emir ve yasaklarına adamaktır.” ve İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240) “İnsanı uhrevî bir kurtuluşa götüren Hz. Muhammed’in (s.a.v.) yolunu takip etmektir.”⁶⁰⁷ şeklinde tanımlamalarda bulunmuşlardır.

Tasavvuf erbâbına göre istikâmet, Allah’ın bütün emir ve yasaklarını yerine getirerek ve yemede, içmede, giyinmede, evlenmede, dinî ve dünyevî bütün işlerde adaletli ve dengeli davranarak “sırât-ı müstekîm”e yani Allah’ın doğru yoluna ulaşmak demektir.⁶⁰⁸ Bu doğru yola erişerek onun üzerinde ikâmet etmek zor ve meşakkatlidir.

⁶⁰¹ Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, 182.

⁶⁰² Mustafa Çağrıncı ve Süleyman Uludağ, “İstikâmet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23:348.

⁶⁰³ Cürcânî, *Ta’rifât*, 19.

⁶⁰⁴ Çağrıncı, “İstikâmet”, 348-349.

⁶⁰⁵ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 182.

⁶⁰⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 287-288.

⁶⁰⁷ Çağrıncı, “İstikâmet”, 349.

⁶⁰⁸ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 494.

Gazzâlî de (ö. 505/1111) iki aşırılık arasında bulunan bu orta çizginin “Kıldan ince ve kılıçtan daha keskin.” olduğunu ifade ederek doğru yol üzerinde bulunmanın ne kadar meşakkatli ve zor bir durum olduğuna dikkat çekmiştir.⁶⁰⁹ İstikâmeti terk ederek bu yoldan sapan kimsenin, bütün çaba ve gayretleri boşa giderek zâyî olur. Sülûkunun temeli sağlam olmaz ve bulunduğu makamdan da daha ilerisine gidemez.⁶¹⁰ Tasavvufî gelenekte istikâmetle insanlara hal ve hareketlerinde kararlı olmak, doğru ve hak olan yoldan sapmamak, doğruluk, dürüstlük ve aşırılığa kaçmamak gibi davranışların öğretilmesi amaçlanmaktadır. Kişinin başladığı mânevî yolculuğunun sonunda hürriyetine kavuşması için hâl ve hareketlerinde karşılaştığı her türlü zorluğa rağmen istikâmet üzere olması gerekmektedir.

İstikâmet, sûfî bireyin yapmakta olduğu seyrü sülûkun sağlam temellere oturtulmasını temin etmektedir. Bireyin, bu yolculuğun her aşamasında belli kurallarla istikâmet sahibi olması gerekir ki böylece bulunduğu mertebeyi başarılı bir şekilde tamamlayarak bir üst basamağa geçebilsin. Böylelikle sûfî birey, kendisini Hakk’a kavuşmasına engel olacak bütün perdeleri aşar ve mânevî hürriyetini elde eder.⁶¹¹

Günümüz dünyasında Batı düşüncesinin etkisiyle insanlar, özgürlük adı altında sınır tanımadan istedikleri her şeyi yapabileceklerini düşünmektedirler. Bunları yaparken de başkalarının hakkını düşünmeden bencilce davranarak istikâmetten uzaklaşıp aşırılığa yâni ifrat ve tefrite sapmaktadırlar. Bunun sonucunda da üretmekten uzak sürekli tüketen ve yağmalayan, güçlünün zayıfı ezdiği, maddî şeylerin mâneviyatın önüne geçtiği, dinî ve ahlâkî yaşamdan uzak, insanların birbirlerinin düşüncesine saygı duymadığı, herkesin sadece kendi hakkını gözeterek başkalarının haklarını düşünmediği bencil ve sapkın toplumlar meydana gelmektedir.

Sûfî gelenekse Batı düşüncesinin aksine gerçek ve mânevî özgürlüğe ulaşabilmek için insanlara, başkalarının hakkına saygı göstermeyi, istikâmet yolunda olarak aşırılığa kaçmamayı, doğruluktan ayrılmamayı, kendisinin yanında başkalarını da düşünmeyi, araç olarak kullanılması gereken maddiyattan önce asıl amaç olan mâneviyatın daha önemli olduğu gibi iyi, güzel, doğru ve dengeli davranışları tavsiye etmektedir. İstikâmet üzere yapılan bu davranışları hakkıyla yerine getirenlerse

---

⁶⁰⁹ Çağrı, “İstikâmet”, 348.

⁶¹⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 287.

⁶¹¹ Işıtan, *Sûfî Davranış*, 110-111.

maddiyatın köleliğinden azat olarak mânevî hürriyetlerine ulaşmakta ve böylelikle Allah'ın sevgisini ve rızâsını kazanarak O'na kavuşmaktadırlar.

Kişinin istikâmet üzere davranması için gerekli olan şartlardan birisi sıdktır. Çünkü istikâmet üzere olmak hâl, hareket, davranış ve sözlerde doğru olmayı gerektirmektedir. Şimdi “sıdk” konusunu incelemeye geçebiliriz.

2.2.5. Sıdk

Sıdk kelime olarak “Doğruluk, doğru sözlü olma, samimî olma, içten davranma.”, terim olaraksa “Öz, söz ve davranışların birbirine uyarak doğru ve gerçeğe uygun olması; kişinin içinin ve dışının bir olması yâni görüldüğü gibi olması; hayatının hiçbir anında yalan söylemeyen peygamberlerin sıfatı.”⁶¹², “Karşılaşılan her durumda gerçeği söyleme, yalanın zıddı.”⁶¹³ şeklinde tanımlanmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de türevleriyle birlikte yüz elli beş yerde, ayrıca birçok hadiste de “sıdk” kelimesi geçmektedir. Kur'an ve hadislerde sıdk sahibi insanlar övülmüş ve sıdkın takvaya ulaştıran bir sebep olduğundan bahsedilmiştir.⁶¹⁴

Tasavvufta ahlâkî bir erdem olarak görülen “sıdk” sûfiler tarafından şu şekillerde tanımlanmıştır:

Abdülvâhid b. Zeyd (ö. 177/793) “Amel ve fiille Allah'ın ahbine vefâ etmektir.”⁶¹⁵, Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) “Yaşanan her hâlin içinde bulunmasıdır.”, Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859 [?]) “Neyin üzerine konulursa konulsun her şeyi kesen Allah'ın kılıcıdır.”, Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890 [?]) “Sıdk, ahde vefadır.”, Yûsuf b. Hüseyin (ö. ?) “Yalnızlığı severek Allah'a münâcât etmek ve dilin söylediğiyle gönüldekinin aynı olmasıdır.”⁶¹⁶, Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) “Kişiyi yalandan başka bir şeyin kurtaramayacağı yerde doğruyu söylemektir.”, Vâsıtî (ö. 320/932) “Kastla beraber tevhidin sahih olmasıdır.”⁶¹⁷, Ebû Ya'kûb (ö. 330/941) “Gizli ve âşikâr hakka uyarak tehlikenin bile söz konusu olduğu yerlerde hakkı

⁶¹² Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, 330.

⁶¹³ Cürcânî, *Ta'rifât*, 138.

⁶¹⁴ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 168-169.

⁶¹⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 293.

⁶¹⁶ Serrâc, *el-Lüma'*, 251.

⁶¹⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 293-294.

söylemektir.”⁶¹⁸ ve Ebû Ali Dekkâk (ö. 405/1015) “Kişinin olduğu gibi görünmesi ya da görüldüğü gibi olmasıdır.”⁶¹⁹ şeklinde tanımlamalar yapmışlardır.

Sûfilere göre takvaya ulaşmanın yolu olarak görülen sıdk özün, sözün ve davranışların bir olması ve her durumda yalanı terk edip hak ve doğru olanı söylemek olarak görülmüştür.

Gazzâlî (ö. 505/1111) de konuşmada, niyet ve iradede, karar vermede, kararında durmada, amelde ve dinî ve mânevî hallerde olmak üzere sıdkın altı çeşidinden bahsetmiştir.⁶²⁰

Bazı sûfiler de “sâdık” olan kişi hakkında şunları söylemişlerdir:

Dârânî (ö. 215/830) “Sâdık, kalbine gelen mânevî tecellileri diliyle ifade etmeye güç yetiremeyendir.”⁶²¹, İbrâhim el-Havvâs (ö. 291/904) “Sürekli farz ve nafîle ibadetle meşgul olan kişidir.”⁶²² ve Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) “Sıdk ehli, taatini gizleyen, Allah’ın bağışlamasını bekleyen ve Allah hakkında hüsn-i zan besleyendir.”⁶²³ demiştir.

Yukarıda verdiğimiz farklı tanımlardan anlaşılacağı üzere sâdık özü, sözü ve davranışları doğru ve aynı olan kişiye denmektedir.

Sıdkla sûfî birey, davranışlarında, hâl ve hareketlerinde kendini beğenmekten vazgeçerek ucbdan arınmış olur.⁶²⁴ Böylece yaptığı işlerinde içi ve dışı bir olduğu için dürüst olur, sağlıklı ve dengeli bir kişilik oluşturur. İyi davranışlarını her zaman Rabbinden, kötü davranışlarını da nefsinden bilir. Bu da seyrü sülûkta mânevî hürriyetini elde ederek Rabbine ulaşmasına yardımcı olur.⁶²⁵ Nefsin kötü istek ve arzularına kulak asmaksa sûfî bireyin seyrü sülûkta sâlih niyetinden sapmasına neden

---

⁶¹⁸ Serrâc, *el-Lüma'*, 251.

⁶¹⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 294.

⁶²⁰ Mustafa Çağrıncı, “Sıdk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37:99-100.

⁶²¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 292.

⁶²² Kuşeyrî, *er-Risâle*, 294.

⁶²³ Serrâc, *el-Lüma'*, 251.

⁶²⁴ Işıtan, *Sûfî Davranış*, 116.

⁶²⁵ Işıtan, *Sûfî Davranış*, 127.

olarak mânevî yolculuğun sonunda hürriyetini elde etmesinin sekteye uğramasına sebep olur.⁶²⁶

Tasavvufî gelenekte gerçek sıdk sahibi olmak isteyen kişinin, mânevî hürriyetini kazanarak Rabbine kavuşması için sözünde ve davranışlarında doğru olması gerektiği gibi mânevî yaşamında da dürüst ve doğru olması, yaptığı ibadetleri ve varlığını nefesine değil Rabbine adanması gerekmektedir. İbadetlerini ve yaptığı iyilikleri gösteriş için değil Allah'ın rızâsını ve sevgisini kazanmak için yapmalı, kötülükleri de aynı bilinç ve sorumlulukla terk etmelidir. Ayrıca kişinin, mânevî hürriyetini elde etmek için çıktığı seyrü sülûkta karşılaştığı makam ve hâllerde de doğruluk ve samimiyet üzere olması sıdkın en üstün derecesi olarak görülmektedir.⁶²⁷

Bir kimsenin, “*Allah sâdıklarla beraberdir.*”⁶²⁸ âyetinde olduğu gibi mânevî hürriyetini elde ederek Allah'ın rızâ ve sevgisine ulaşmış O'nunla beraber olması için nefsinin kötü istek ve arzularının köleliğinden ve esaretinden sıyrılarak iradesinde sıdk sahibi olması gerekir.

Sıdk ve ihlâs birbirine bağlı ve benzer iki kavramdır. Şimdi “ihlâs” kavramına geçebiliriz.

2.2.6. İhlâs

İhlâs kelime olarak “Samimî ve doğru olmak, temiz, saf, gösterişsiz ve içten davranmak, sözün öze uyması, ikiyüzlü olmamak.”, dinî olaraksa “Tutum, davranış, söz ve ibadetlerde sadece Allah'ın rızâsını, sevgisini ve hoşnutluğunu gözetmek.”⁶²⁹, “Yapılan her şey için Allah'tan başka şahit istememek.”⁶³⁰, “Şirk, riyâ, batıl inanç, gösteriş, kötü duygular ve çıkarlardan kalbi temizleyerek her şeyi sadece Allah'ın rızâsını kazanmak için yapmak.”⁶³¹ şeklinde tanımlanmıştır.

Birçok âyet ve hadiste yer alan “ihlâs” kelimesi genel olarak “Her konuda kendini Allah'a adama ve Allah'a yönelerek O'na kulluk etme.” anlamında kullanılmıştır. İslâm âlimleri de âyet ve hadislerden yola çıkarak ihlâssız bir şekilde

⁶²⁶ Işitan, *Sûfî Davranış*, 123.

⁶²⁷ Çağrı, “Sıdk”, 100.

⁶²⁸ Bakara 2/153.

⁶²⁹ Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, 160.

⁶³⁰ Cürcânî, *Ta'rifât*, 15.

⁶³¹ Süleyman Ateş, “İhlâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21:536.

yapılan ibadetlerin makbul olmadığını dile getirmişler, böylece İslâmiyet'te ihlâsın ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmışlardır.⁶³² Çünkü İslâm'a göre bütün duygu, düşünce ve ameller kişisel çıkarlar için değil sadece Allah'ın rızâsını ve sevgisini kazanmak için olmalıdır.⁶³³

Sûfi gelenekteyse "ihlâs" şu şekillerde tanımlanmıştır:

Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859 [?]) "Düşmanın ve şeytanın ifsat etmesinden korunmuş olan ameldir.", Ebû Ya'kûb Sûsî (ö. ?) "Meleğin sevap yazamadığı, şeytanın ifsat edemediği, kişinin kendisinin de ihlâsından habersiz olduğu bir sırdır."⁶³⁴, Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) "İhlâs, Allah ile kul arasındaki bir sırdır."⁶³⁵, "Kulun, kendi fiilinden fâni olması ve Allah ile muamelede diğer yaratılmış bütün varlıkların devreden çıkarılmasıdır."⁶³⁶, "Yapılan her işi Hakk'ın rızâsına uygun yapmaktır."⁶³⁷, Ruveym (ö. 303/915-16) "Yaptığın işi görmemen ve bir işi yaparken karşılık beklememendir."⁶³⁸, İbn Atâ (ö. 309/922) "Ucb, riyâ ve karşılık bekleme gibi kötü afetlerden temizlenmiş şeydir."⁶³⁹, Kuşeyrî (ö. 465/1072) "İbadeti gösteriştan uzak bir şekilde sadece Allah'a yaklaşmak ve O'nun rızâsını umarak yapmaktır."⁶⁴⁰ şeklinde tanımlamışlardır.

Genel olarak tanımlarına baktığımızda sûfîler, ihlâsla başkalarının övgüsünü ve methini kazanmak için gösteriş amacıyla yapılan her türlü davranış ve ibadetlerden uzaklaşarak her şeyi sadece Allah'a yaklaşmak, O'nun rızâsını ve sevgisini kazanmak için yapmayı kastetmişlerdir.

Mânevî yolculuğa çıkan sûfî bireyin, kibir ve riyâ gibi kötü duygu ve düşüncelerden kurtulması için davranışlarında, hâl ve hareketlerinde içten ve samimî bir şekilde davranarak başkalarının görüşlerini, tebriklerini ve takdirlerini dikkate almaması gerekir.⁶⁴¹ Davranışlarına içtenliği ve samimiyeti yerleştirebilen sûfî, makam, şan, şöhret, kibir, kendini beğenme ve ikiyüzlülük gibi mâsivânın etkisinden

---

⁶³² Ateş, "İhlâs", 536.

⁶³³ Özköse, *Tasavvuf*, 393.

⁶³⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 290-291; Serrâc, *el-Lüma'*, 252.

⁶³⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 291.

⁶³⁶ Serrâc, *el-Lüma'*, 252-253.

⁶³⁷ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 164.

⁶³⁸ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 164; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 291.

⁶³⁹ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 164; Serrâc, *el-Lüma'*, 252.

⁶⁴⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 289.

⁶⁴¹ Işıtan, *Sûfî Davranış*, 116.

ve bağlarından kurtularak tutum ve davranışlarının sadece Allah tarafından bilinmesini ister ve Allah dışındaki hiçbir şeyden korku duymaz. Elde ettiği ihlâsı sayesinde sadece Rabbinin rızâsını umarak mânevî hürriyetini elde etmek için çıktığı seyrü sülûkta önemli bir aşama kaydeder.⁶⁴²

Mutasavvıflar, ibadetin ve iyi amellerin ruhu ve gizli sırrı olarak gördükleri ihlâsla her türlü şeyi sadece Allah'tan ummuşlar ve bütün yaratılmışları Yaratıcı ile aralarından çıkarmışlardır. Çok fazla ibadetin değil ihlâs ve samimiyetle yapılan ibadetin kişiyi mânevî hürriyete ve Yaratıcıya ulaştıracağını düşünmüşlerdir. Bu yüzden yaptıkları güzel işleri nefisten, şeytandan ve diğer yaratılmışlardan korumaya çalışmışlardır. Bu güzel davranışlar için başka insanların değerlendirmelerini dikkate almamışlardır. Ayrıca amellerin sahibi olarak kendilerini değil Yaratıcıyı görmüşlerdir.⁶⁴³ Böylece ihlâsı sayesinde maddî, dünyevî ve nefsî kötü istek ve arzuların köleliğinden kurtularak yönünü araya hiçbir aracı koymadan Rabbine dönen sûfî bireye, mânevî hürriyetin kapıları açılır.

İslâm'ın mayası tevâzu' ve ihlâsa dayanırken Batı kültürünün etkisinde yaşayan günümüz insanın yaşam tarzıysa gösteriş, şatafat ve reklama dayanmaktadır. İhlâs bedeninin ve maddiyatın konusu değil kalbin ve mâneviyâtın konusudur. Maddiyat ve menfaatin yerleştiği kalpte ihlâs zayıflamaktadır.⁶⁴⁴ Günümüzde insanların çoğunluğu Batı kültürünün etkisiyle şekilciliğe önem verdiği için mânevî düşünceden uzaklaşmaktadırlar. Zamanla da maddiyatın ve şekilciliğin kölesi durumuna düşerek mânevî özgürlüklerini yitirmektedirler. İhlâssa insanları bu maddiyat ve şekilcilikten kurtararak sadece Allah'a yönlendirmekte ve onları mânevî hürriyetlerine kavuşturmaktadır.

İnsanların mânevî hürriyetine ulaşması için gerekli olan bir diğer güzel davranış ise hayâlî olmaktır. Şimdi “hayâ” konusuna geçebiliriz.

2.2.7. Hayâ

Hayâ kelime olarak “Diri ve canlı olma, hicap, utanma, sıkılma, ar.”⁶⁴⁵, “Çekinme, tövbe, vazgeçiş.”, terim olarak “Nefisin çirkin davranışlarından rahatsızlık

⁶⁴² Işıtan, *Sûfî Davranış*, 120-122.

⁶⁴³ Ateş, “İhlâs”, 536.

⁶⁴⁴ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf*, 95.

⁶⁴⁵ Kuşeyri, *er-Risâle*, 295.

duyarak onları terk etme.” ve “Kötü bir işi yapmaktan veya iyi bir işi terk etmekten dolayı insanın yüzünün kızarmasına sebep olan sıkıntı.” şeklinde tanımlanmıştır. Hayâ, Müslümanların belirleyici ahlâkî nitelikleri ve değer yargıları içerisinde yer almaktadır. Kur’an’da üç âyette “hayâ” kelimesi türevleriyle birlikte geçmektedir. Ayrıca Â’raf suresinin 26. âyetindeki “libasü’t-takva” kelimesini çoğu müfessir “hayâ” anlamında yorumlamışlardır. Birçok hadiste de hayâ kelimesi türevleriyle birlikte geçmektedir.⁶⁴⁶

Hiz. Muhammed (s.a.v.)’in “...Gerçek mânâsıyla Allah’tan hayâ eden başındaki duyu organlarını ve düşüncelerini korusun. Karnını ve karnının ihtivâ ettiğini yâni yeme ve içmesini kontrol etsin. Ölümü ve musibetleri hatırlasın. Âhireti isteyen dünya hayatının ziynetini terk etsin. Böyle yapanlar Allah’tan hakkıyla hayâ etmiş olurlar.”⁶⁴⁷ hadisi dinî anlamda hayânın nasıl olması gerektiğini açıklamaktadır.

Tasavvuf erbâbından “hayâ”yla ilgili Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) “Kişinin, Allah’ın hoşlanmadığı bütün huylardan arınması ve kalbinin sere serpe hareket etmesinden çekinmesidir.”⁶⁴⁸, Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859 [?]) “Kişinin, Allah’a karşı geçmişte işlediği günahlarının verdiği sıkıntıyla kalbinde heybetin var olmasıdır.”⁶⁴⁹, sûfilerden birisi “Allah’ın azameti karşısında kalbin sıkılması ve daralmasıdır.”, Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) “Allah’ın nimetlerinin farkına vararak ibadet ve amellerdeki kusurlar görüldüğünde, bu iki görüş arasında doğan hâldir.”, Vâsıtî (ö. 320/932) “Allah ile ahdini bozmaman, sınırını aşmaman, nefsinde benlikten ve utanılacak şeylerden bir şey bulundurmamandır.”, Ebû Ali Dekkâk (ö. 405/1015) “Allah’ın huzurunda benlik davasını terk etmendir.”⁶⁵⁰ ve Sühreverdî (ö. 632/1234) “Allah’ın yüceliğinden dolayı ruhun başını eğmesidir.”⁶⁵¹ tanımlarını yapmışlardır.

Ayrıca sûfilerden Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) “Kalp katılığı, ağlamayan göz, hayânın azlığı ve yokluğu, dünyaya meyletmek ve ihtiras şakâvet ve bedbahtlığın alâmetleridir.”⁶⁵², Ebû Süleyman ed-Dârânî (ö. 215/830) “Gerçek hayâ sahibi kişi Allah’ın kendisini her an yakinen gördüğünü bilir, isyancıların kötülüklerinden

⁶⁴⁶ Mustafa Çağrı, “Hayâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16:554.

⁶⁴⁷ Tirmizî, “Kıyâmet”, 24; İbn Hanbel, “Müsned”, I,387.

⁶⁴⁸ Çağrı, “Hayâ”, 555.

⁶⁴⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 296; Sühreverdî, *Avârifü’l Meârif*, 666.

⁶⁵⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 298.

⁶⁵¹ Sühreverdî, *Avârifü’l Meârif*, 665.

⁶⁵² Kuşeyrî, *er-Risâle*, 298.

utanmalarından daha çok, iyiliklerindeki kusurlarından utanır.”⁶⁵³, Serî es-Sakatî (ö. 251/865) “Hayâ ve üns kalbi dolaşırlar, orada zühd ve vera’ bulurlarsa konaklarlar, eğer bunlar yoksa geçip giderler.”, İbn Atâ (ö. 309/922) “En büyük ilim ve heybet hayâdır. Kişinin kalbinden heybet ve hayâ giderse onda hayır kalmaz.”⁶⁵⁴, Mâverdî (ö. 450/1058) “Açıktan yapıldığında hayâ duyulan bir işi gizli olarak da yapmamaktır.” ve “Hayâdan mahrum olanı kötülükten ve haramdan alıkoyacak bir engel kalmaz.”⁶⁵⁵ sözleriyle hayânın içsel hürriyet için önemini ortaya koymuşlardır.

Hâce Abdullah el-Herevî (ö. 481/1089) hayâyı üç mertebeye ayırmıştır. Birinci “avâmın hayâsı”, kulun Allah tarafından görüldüğünün bilincinde olmasından kaynaklanan hayâdır. Burada kul mücahedenin zorluklarına ve belâlara katlanmayı öğrenir. İkincisi “havâsın hayâsı”, Allah’a yakınlık hâli olan tefekkür etmeden meydana gelen hayâdır. Burada kul sevgide sebat göstererek Allah ile ünsiyet kurar ve halkla ilişkisini keser. Üçüncüsü “ehâssı havâsın hayâsı”, Rabbini müşahededen doğan hayâdır. Burada da hayâ ve heybet birleşerek Allah ile kulu arasındaki ayrılık ortadan kalkar.⁶⁵⁶

Cürcânî (ö. 816/1413) hayâyı “nefsânî” ve “îmânî” olarak ikiye ayırmıştır. Nefsânî hayâ, kişinin insanlardan utanmasına sebep olacak kötü davranışlardan uzak durmasıdır. İmânî hayâyısa, kişinin Allah’tan korkarak her türlü haram ve günahı uzak durmasıdır.⁶⁵⁷

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi hayâ, insandaki utanma ve çekinme duygusundan kaynaklanmaktadır. Günümüzdeki insanların genelinin hürriyet anlayışındaysa hayâ kavramı önemli görülmemektedir. Çünkü insanlar, hürriyet adı altında birbirlerinin hakkını gasp etmektedirler. Kimseden çekinmeden ve utanmadan nefislerinin istediği şeyleri rahat bir şekilde yapmaktadırlar. Ancak kendisinde hayâ duygusu gelişmeye başlayan insanlar, ilk olarak başka insanlardan çekinmeye başlarlar ve davranışlarına belli sınırlar koyarlar. Bu şekilde davranışlarına çeki düzen veren kişiler, bu davranışlarını daha da ileriye taşıyarak Allah’tan çekinmeye başlarlar ve bu sefer de O’nun kendilerine yasakladığı haram ve günahlardan uzaklaşmaya çaba

⁶⁵³ Sühreverdî, *Avârifü’l Meârif*, 666.

⁶⁵⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 295-296; Sühreverdî, *Avârifü’l Meârif*, 665-666.

⁶⁵⁵ Çağrı, “Hayâ”, 555.

⁶⁵⁶ Çağrı, “Hayâ”, 555.

⁶⁵⁷ Cürcânî, *Ta’rifât*, 91.

gösterirler. Bu şekilde şeytanın ve nefislerinin kötü istek ve arzularının köleliğinden kurtularak onları terk ederler ve tek arzuları mânevî hürriyetlerini elde ederek Allah'ın rızâ ve sevgisini kazanmak ve O'na ulaşmak olur.

Tasavvufî gelenekteki seyrü sülûkta hayâ kişinin, mânevî hürriyetini elde ederek Rabbine kavuşmada önemli basamaklardan bir tanesi olarak görülmüştür. Hayâ duygusu olmayan bir kişide Rabbini sevmeye, O'nun emir ve yasaklarını yerine getirme gibi duygular bulunamaz. Çünkü hayâ sevgi, emre itaat ve utanma gibi duyguların ileri bir aşaması olarak görülmüştür. Allah'ın rızâsına uygun güzel duygularla donanarak hayâ sahibi olan kişi, dünyanın, nefsinin ve şeytanın kendisini mâneviyattan uzaklaştıran her türlü kötü duygu ve düşüncelerinin esaretinden kurtularak mânevî hürriyetini elde eder ve Rabbiyle arasındaki mâsivâ perdelerinden kurtularak Rabbine ulaşır.

Hayâ sahibi olan bireyde karşılaştığı durumlara karşı ağırbaşlı davranma tutumu ortaya çıkar. Şimdi “tevâzu” kavramını incelemeye geçebiliriz.

2.2.8. Tevâzu'

Tevâzu' kelime olarak “Alçak gönüllülük, kibirlenmeme, yumuşak huylu olma, gösteriş yapmama.”, terim olarak “Allah'ın emirlerine gönülden ve içten bağlanma, başkalarına karşı büyüklük taslamama.”⁶⁵⁸, “Başkalarını aşağılayıcı kötü duygu ve düşüncelerden kişinin kendini arındırması.”⁶⁵⁹ anlamlarına gelmektedir.

Kur'an'da “tevâzu” kelime kökü olarak yer almamaktadır. Farklı ifadelerle tevâzu' kelimesine değinen birçok âyet mevcuttur. Bununla birlikte tevâzu' kavramı birçok hadiste de geçmektedir. Özellikle Peygamberimizin (s.a.v.) tevâzu' sahibi olduğuyula ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Âyet ve hadislerde kibirlenme, böbürlenme, üstünlük taslama ve övünme gibi durumlar yerilirken alçak gönüllü olma ve başkalarına değer verme gibi durumlarsa övülmüştür. Çünkü İslâm'a göre büyüklük ve üstünlük sadece Allah'a mahsus özelliklerdir. İnsansa Allah'ın kuludur ve Rabbine teslim olarak itaatkâr ve tevâzu' sahibi olması gerekir. Başkalarına karşı üstünlük taslamama ve alçak gönüllü olma anlamındaki tevâzu', insanın değerini ve şerefini yükseltmekte ve toplum içerisindeki uzaklaşma, kin, nefret ve haset gibi kötü

⁶⁵⁸ Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, 364.

⁶⁵⁹ Mustafa Çağrı, “Tevâzu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40:583.

duyguları ortadan kaldırarak kaynaşma, huzur, sevgi ve yardımlaşma gibi güzel duyguları onların yerine yerleştirmektedir.⁶⁶⁰

Tasavvuf erbâbı, hem Allah ile kul ilişkisi hem de insanlar arası ilişki bağlamında ele aldıkları “tevâzu” ile ilgili şunları söylemişlerdir:

Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) “Tevâzu’, nefsinin bir değerinin olmadığını bilmek, Hakk’a itaat ederek boyun eğmek, hakkı kabul etmektir.”, Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848 [?]) “Halk içerisinde kendinden daha şerlisinin olmadığını düşünmektir.”⁶⁶¹, Hamdûn el-Kassâr (ö. 271/884) “Dünya ve âhirette kimsenin sana muhtaç olmadığını bilmek, halka bir faydan olduğundaysa bunu kendinden değil de Allah’tan bilmektir.”⁶⁶², Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) “Tevâzu’, şefkat kanatlarını halkın üzerine indirerek onlara karşı yumuşak davranmaktır.”⁶⁶³, İbn Atâ (ö. 309/922) “Kim söylerse söylesin hakkı kabul etmektir.”⁶⁶⁴ ve Sülemî (ö. 412/1021) “Güzel ahlâk sahibi olmak ve doğru olanı kabul etmektir.”⁶⁶⁵ tanımını yapmışlardır.

Kısacası sûfilere göre tevâzu’, Allah’a teslim olarak O’nun hükmüne râzı olması, alçak gönüllü davranması, kendisinde gurur, kibir ve üstünlük gibi kötü sıfatlar görmemesidir.

Gazzâlî (ö. 505/1111) tevâzuun kişinin hakkını koruyamayacak kadar kendini aşağılaması ve kendini başkalarından aşırı derecede değerli görmesi şeklindeki ifrat ve tefrit olan iki aşırılığın ortasında “Kişinin, akranlarına ve kendisinden daha aşağı bulunanlara karşı alçakgönüllü davranmasıdır.” anlamında bir değer olduğunu ifade etmiştir. İfrat derecesine “tekebbür”, tefrit derecesine de “tehâsüs” yâni “hakirlik”, “alçaklık” ve “mezellet” demiştir. Tevâzuu takva ehlinin en üstün ahlâkî özelliği olarak görmüştür.⁶⁶⁶

Kişinin, başkalarına karşı alçak gönüllü olması için öncelikle kendisine karşı tevâzu’ sahibi olması gerekir. İlk önce kendisine karşı tevâzu’ sahibi olan kişi, böylelikle büyüklenme duygusundan uzaklaşarak başkalarını kendisinden üstün görür,

---

⁶⁶⁰ Çağrı, “Tevâzu’”, 583-584.

⁶⁶¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 235.

⁶⁶² Kuşeyrî, *er-Risâle*, 237.

⁶⁶³ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 161; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 235.

⁶⁶⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 236.

⁶⁶⁵ Işitan, *Sûfî Psikolojisi*, 166.

⁶⁶⁶ Çağrı, “Tevâzu’”, 585.

kusur ve eksikliği kendisinde arayarak başkalarının eksikliklerini ve kusurlarını görmezden gelir.

Üstünlük, bencillik ve kibirlilik gibi duygulara sahip olan bir kişi, öfkesine hâkim olamaz, hasedi ve kını bırakamaz, karşısındakileri kendisinden aşağı görür ve doğruları kabullenemez. Tevâzudan uzak bu tarz kötü huylara sahip bir kişi de bu davranışlarının kölesi haline gelerek mânevî hürriyetten mahrum kalır ve Rabbinin rızâ ve sevgisini elde edemez. Tevâzu’ sahibi olmaksızın yukarıda bahsettiğimiz kötü duygu ve düşünceleri yok ederek kişinin kalbine Allah ve îman sevgisini doldurur, kişiyi Allah’a yakınlaştırarak istikâmet yoluna iletir ve onun seyrü sülûk basamaklarını kolayca tırmanarak mânevî hürriyetine ulaşmasına yardımcı olur.⁶⁶⁷ Sahip olduğu şeylerin kendine değil de Rabbine ait olduğunu bilerek başkalarını kendisinden üstün görür ve maddî ve mânevî durumlardan dolayı büyüklenmez.⁶⁶⁸

Kişinin özgürlüğünü elde etmesine yardımcı olan ve alçak gönüllülüğün geliştirdiği bir diğer kavramsa yaratılmışlara karşı şefkatli davranmaktır. Şimdi “şefkat/merhamet” kavramına geçebiliriz.

2.2.9. Şefkat (Merhamet)

Şefkat/merhamet kelime olarak “Acıma, yumuşak huylu davranma, affetme, bağışlama, iyilik yapma.” terim olaraksa “Allah’ın bütün yaratılmışlara karşı bağışlayıcı olması, lütuf ve ihsanda bulunması.”⁶⁶⁹ ve “İnsanların, bütün mahlûkatın sıkıntıları karşısında duyarlı olması, onlara yardım etmesi ve acıması.” şeklinde tanımlanmıştır. Birçok âyet ve hadiste “merhamet” kelimesi türevleriyle birlikte geçmektedir. Allah’ın yaratılmışlara karşı lütuf ve ihsanından bahsedilmekle birlikte kulların da birbirlerine ve diğer yaratılmışlara karşı şefkatli ve iyi davranmaları, acımaları ve yardımcı olmaları öğütlenmiştir.⁶⁷⁰

⁶⁶⁷ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1067.

⁶⁶⁸ Işıtan, *Sûfî Davranış*, 171-173.

⁶⁶⁹ Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, 231.

⁶⁷⁰ Mustafa Çağrı, “Merhamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29:184.

Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) Allah'ın yarattıklarına karşı şefkatini “Kullara kaldıramayacakları yükleri yüklememesi ve anlamayacakları bir lisanla konuşmamasıdır.”⁶⁷¹ şeklinde tanımlamıştır.

Sülemî (ö. 412/1021) ise şefkatin hem itaatkâr olanları hem de isyan eden kimseleri kapsayacak şekilde gösterilmesi gerektiğini söylemiştir. Ona göre “fakr” makamında olgunluğa ulaşan kişinin, Rabbiyle kurduğu ünsiyet ve kendisini başkalarından üstün görmeyerek elde ettiği tevâzu' ile şefkat duygusu gelişmektedir. Böylece kişi, İslâm'ın kurallarına uyana saygı gösterir ve uymayanlaraysa acıyarak doğru yola ulaşmaları için dua eder. Sıkıntıdaki insanlara yardımcı olur ve onların üzüntüsünü paylaşır. Böylece şefkat duygusuyla kişi, yaratılmışlara hoşça ve iyi bir gözle bakar.⁶⁷²

Gazzâlî de (ö. 505/1111) merhametin insanlar arasındaki birlik beraberliği, yardımlaşmayı, dayanışmayı ve paylaşmayı geliştirdiğini ifade etmiştir. Ayrıca merhamette kemâle, kişinin acıma duygusunun kendisine verdiği elemden kurtulduğunda değil de muhtaç ve çaresiz kimseleri rahata erdirmeyi amaçladığında ulaşabileceğini belirtmiştir.⁶⁷³

Yukarıda bahsettiğimiz gibi şefkat duygusu, hem kişiyi bireysel olarak zalimlik ve bencillik gibi kötü duygu ve düşüncelerden uzaklaştırarak yerine düşünceli, merhametli ve yardımsever olma gibi güzel duyguları yerleştirmekte hem de toplumsal olarak insanların birlik, beraberlik ve dayanışma içerisinde kaynaşmalarını, birbirlerini düşünmelerini ve yardımlaşmalarını sağlamaktadır.

Sûfinin mânevî yolculuğunun sonucunda hürriyetini elde ederek Rabbine kavuşması için diğer varlıklara karşı ölçülü, adaletli, merhametli ve şefkatli olması gerekir.⁶⁷⁴ Çünkü şefkatli olmayan kişi bencil, zalim ve açgözlü gibi kötü sıfatları benliğinde taşıyacağı için zamanla maddiyatın esareti altına sürüklenerek özgürlüğünü kaybetmektedir. Şefkat duygusuysa kişiyi, bu tür kötü duygu ve düşüncelerden arındırarak maddî âlemin esaretinden kurtarır ve mânevî âlemin özgürlük denizinin

---

⁶⁷¹ Serrâc, *el-Lüma'*, 266.

⁶⁷² Işıtan, *Sûfi Psikolojisi*, 168-169.

⁶⁷³ Çağrı, “Merhamet”, 184.

⁶⁷⁴ Işıtan, *Sûfi Davranış*, 174-175.

içerisine doğru sürükler. Bu yüzden şefkat duygusu kişinin, mânevî yolculuğunda ilerleyerek hürriyetini elde etmesinde önemli bir rol üstlenmektedir.

Mânevî yolculukta hürriyete ulaşmak için gerekli olan bir diğer önemli değerimizse kişinin elinde olana kanaat göstererek fazlasında gözünün olmamasıdır. Şimdi “kanaat” kavramına geçebiliriz.

2.2.10. Kanaat

Kanaat kelime olarak “Yetinme, payına râzı olma, aşırıya kaçmama.”, terim olarak “İnsanın temel ihtiyaçları dışında kalan şeylere istek ve arzu duymaması, başka kimselerin elindeki şeylerde gözü olmaması.”⁶⁷⁵, “Aşırı kazanma hırsı olmadan azla yetinip elinekinde razı olması.” ve ahlâkî bir terim olaraksa “Mal ve dünya sevgisinin kalpten silinmesiyle elde edilen bir erdem.”⁶⁷⁶ anlamlarına gelmektedir. Allah’tan kendisine ne verildiyse ona râzı olmak gerçek kanaat olarak görülmüştür.⁶⁷⁷

“Kanaat” kelimesi Kur’an’da lafız olarak geçmemektedir. Ancak birçok âyette anlam olarak dünyaya ve mala karşı düşkünlük yerilerek kanaatin öneminden bahsedilmektedir. Hadislerdeyse hem lafız hem de mânâ olarak kanaat kelimesi geçmektedir.⁶⁷⁸

Sûfî gelenekte “kanaat”i Bişr el-Hâfî (ö. 227/841) “Sadece mü’min olan kimsenin, kalbine yerleşen bir mülktür.”⁶⁷⁹, Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) “İnsanın, kısmetindeki rızıkına râzı olmasıdır.” ve İbn Hafif (ö. 371/982) “Kişinin, elinde olmayan şeylere istek göstermemesi ve elinde olanlara da ihtiyaç duymamasıdır.” şeklinde tanımlamışlardır.⁶⁸⁰

Genel olarak sûfilere göre kanaat “Elde bulunduğundan dolayı alışılan ve ülfet edilen şeylerin elden gitmesi sonucunda kalbin huzur içerisinde bulunmasıdır.”⁶⁸¹ şeklinde tanımlanmıştır. Yâni sûfînin, mala karşı hırslı olmayarak temel ihtiyaçlarını karşılamakla yetinmesi gerekir. Kanaat sahibi olan kişi, nefsânî ve dünyevî şeylere ilgi duymayarak mânevî alana yönelir.

⁶⁷⁵ Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, 194.

⁶⁷⁶ Mustafa Çağrı, “Kanaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24:289.

⁶⁷⁷ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 181.

⁶⁷⁸ Çağrı, “Kanaat”, 289-290.

⁶⁷⁹ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 527.

⁶⁸⁰ Kuşeyri, *er-Risâle*, 246.

⁶⁸¹ Cürcânî, *Ta’rifât*, 182; Kuşeyri, *er-Risâle*, 246.

Ayrıca Dârânî (ö. 215/830) kanaatin, kişiyi rızâya götürdüğünü ve rızânın ilk basamağı olduğunu söylemiştir.⁶⁸² İbrâhim b. Şeybân da (ö. 330/941) “Hürriyet, kanaatli olmaktadır.”⁶⁸³ diyerek kanaatin, kişinin mânevî özgürlüğünü elde etmesi için önemli bir değer olduğuna vurgu yapmıştır.

Sülemî ise (ö. 412/1021) kanaatin, kişiyi başka insanlara boyun eğmekten kurtaracağını, kişiye huzur ve mutluluk getireceğini ve zenginliğin mal ve mülkle değil kanaatle olacağını vurgulamıştır.⁶⁸⁴ Başkasına boyun eğmekten kurtulan kişi, sadece Rabbine boyun eğer, O’ndan gelen her şeye râzı olur ve elde ettiği şeylere kanaat ederek fazlasında gözü olmaz. Böylelikle Rabbinin rızâ ve sevgisini kazanmaya başlayan kul, mânevî hürriyetine doğru yelken açar.

Günümüz dünyasına baktığımızda insanlar, aşırı şekilde üretim ve tüketime yönlendirilmektedir. Bunun sonucunda da insanlar sınırlı doğa imkânları karşısında sınırsız isteklerde bulunmaktadır. Zamanla kanaatten uzaklaşarak doyumsuz hale gelen insanlar, sahip oldukları ve olmak istedikleri eşyaların kölesi haline gelerek mutsuzluğa doğru sürüklenmektedir. Sûfî gelenekte kanaatsizlik kalbin hastalığı olarak görülmüştür. Kanaat sahibi olmaksızın ruhî ve mânevî bir olgunluktur. Asıl zenginlikse gönül zenginliği kabul edilmiştir. Kanaatle insanın, maddiyat ve dünyayla ilişkisini tamamen koparmak değil onu, daha dengeli bir yaşama ulaştırarak onun, mânevî hürriyetini elde etmesi amaçlanmaktadır. Kişi, paylaşmaya ve elindekilerle yetinmeye davet edilmektedir.⁶⁸⁵ Kanaatkâr olmak, kişinin gönlünü huzura ve rahata kavuşturarak onurlu ve özgür bir yaşam sürmesini sağlamaktadır.⁶⁸⁶ Kanaatkâr olan kişi, başka şeylerle meşgul olmaktan vazgeçer, hevâ ve hevesi terk eder, açgözlülük, sahip olma hırsı, tamahkârlık ve doyumsuzluk gibi kötü duyguların köleliğinden kurtulur ve böylece mânevî hürriyetine kavuşur.

Kanaatkâr olmak kişiyi cömert olmaya götürmektedir. Şimdi “cömertlik” konusuna geçebiliriz.

---

⁶⁸² Kuşeyrî, *er-Risâle*, 246.

⁶⁸³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 236.

⁶⁸⁴ Işıtan, *Sûfî Psikolojisi*, 169.

⁶⁸⁵ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf*, 103.

⁶⁸⁶ Çağrıcı, “Kanaat”, 290.

2.2.11. Cûd (Cömertlik)

Cûd kelimesi “sehâ” ve “cömertlik” kelimeleriyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Cûd/cömertlik kelime olarak “Bir şeyin yeni, iyi ve sağlam olması, cömert olmak.”⁶⁸⁷, “Karşılık beklemeden veren.” ve terim olaraksa “Maddî ve mânevî imkânlarını gönüllü olarak ve karşılık beklemeden vermek.”⁶⁸⁸ şeklinde tanımlanmıştır.

Kur’an’da “sehâ” ve “cûd” kelimeleri geçmemektedir. Ancak birçok âyette cömertliğin önemi üzerinde durulmuştur. Hadislerdeyse hem bu kelimelerle hem de mânâ olarak cömert olmanın öneminden bahsedilmiştir. Âyet ve hadislerde israf ve cimriliğin arasında ahlâkî bir değer olarak görülen cömertliğin sadece Allah rızâsı için maddî ve mânevî bir karşılık beklemeden, yardım edilen kimseleri rencide etmeden ve insanlara gerçekten iyilik etmek amacıyla yapılması gerektiği belirtilmiştir.⁶⁸⁹

Sülemî (ö. 412/1021) cûdu “Gönülden isteyerek ve severek cömertlik yapmaktır.”⁶⁹⁰, Kuşeyrî (ö. 465/1072) de “Para ve mal vermenin kişiye zor gelmemesidir.” şeklinde tanımlamıştır. Genel olarak sûfiler “cûd” ve “sehâ” arasında fark görmemişlerdir. Cömertliği “sehâ”, “cûd” ve “îsâr” olarak üç dereceye ayırmışlardır. İlk mertebe olan sehâyı “Malın bir kısmını kendisine bırakarak bir kısmını da başkalarına vermesidir.”, ikinci mertebe olan cûdu “Malın ihtiyaçlarını karşılayacak kadar az bir miktarını kendisine bırakarak çoğunu başkalarına vermesidir.” ve son mertebe görülen îsârı da “Sadece kendisine yetecek kadar olan malını bütün zarar ve sıkıntılara katlanarak başkasına vermesi yâni başkasını kendisine tercih etmesidir.” şeklinde derecelendirerek tanımlamışlardır.⁶⁹¹

Genel olarak cûd sûfiler tarafından “Kişinin, sadece Allah’a yaklaşmak, O’nun rızâsını ve sevgisini kazanmak amacıyla hiçbir karşılık, övgü ve tebrik beklemeden temel ihtiyaçları dışında kalan malını ve mülkünü ihtiyacı olan kimselere vermesidir.” şeklinde yorumlanmıştır.

⁶⁸⁷ Mustafa Çağrıncı, “Cömertlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8:72.

⁶⁸⁸ Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, 51.

⁶⁸⁹ Çağrıncı, “Cömertlik”, 72.

⁶⁹⁰ Işıtan, *Sûfi Psikolojisi*, 170.

⁶⁹¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 336.

İnsanların, bencillik duygusuyla birbirleriyle maddî ve mânevî şeylerini paylaşmayarak cimrileşmesi onların, mânevî yolculuğunda hürriyetini elde ederek Allahın rızâ ve sevgisini kazanmada en büyük engellerinden birisidir. Kişinin, çıktığı mânevî yolculukta hürriyetini elde edebilmesi için hiçbir çıkar amacı gütmeyen başkalarına karşı cömertlik duygusu içerisinde olması gerekir. Çünkü cömertlik üstünlük, gösteriş ve reklam yapma gibi maddî çıkarılardan ve beklentilerden uzak bir şekilde, dinin ve mânevî yaşamın ilkelerine uygun olarak sadece Allah rızâsı ve sevgisi için başkalarına içten ve yürekten yardım etme şeklinde gerçekleşirse o zaman kişinin, mânevî yolculuğunda benlik gelişimini tamamlayarak mânevî hürriyetini elde etmesinde önemli bir değer olarak görülmüştür.

Sûfî gelenekte îsâr, cûdun ileri derecesi olarak görülmüştür. Şimdi “îsâr” kavramına geçebiliriz.

2.2.12. Îsâr

Îsâr kelime olarak “Özgecilik, diğerkâmlık, bir şeyi diğerine üstün tutma, tercih etme.” ve terim olarak “Kişinin kendi ihtiyacı olduğu halde başkalarını kendisine tercih ederek onlara yardım etmesi.”⁶⁹² anlamlarına gelmektedir. Îsâr sahibi kimsenin, kendisi feda ettiği şeye muhtaç olsa da olmasa da başkasını kendisine tercih edebilecek bir iradeye sahip olması gerekir. Kur’an’da “îsâr” toplamda beş âyette ve ayrıca birçok hadiste yer almaktadır. Âyet ve hadislerde genel olarak âhirette saadete ulaşmak için başkalarının iyiliğini kendi nefesine tercih eden îsâr sahibi kişiler övülmüş ve îsârın önemi ve üstünlüğü üzerinde durulmuştur.⁶⁹³

Sûfî gelenekte ise “îsâr” terim anlamına yakın kullanılarak sûfiler tarafından şöyle tanımlanmıştır:

Ebû Hafs (ö. 260/874) îsârı “Dünya ve âhiret işlerinde kendi hakkını bırakarak kardeşlerinin hakkına öncelik vermesidir.”, Hücvîrî (ö. 465/1072 [?]) “Allah’ın emrine uyarak kişinin, başkalarına yardım etmesi, arkadaşının hakkını gözeterek onun için kendi nasibinden vazgeçmesi ve karşılaşılan zorluklara arkadaşı için kendisinin katlanmasıdır.”⁶⁹⁴ ve Cürçânî (ö. 816/1413) “Kişinin, her konuda başkasını kendisine

⁶⁹² Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, 175.

⁶⁹³ Mustafa Çağrıncı, “Îsâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22:490.

⁶⁹⁴ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 488.

tercih ederek ona öncelik vermesidir.”⁶⁹⁵ şeklinde tanımlarını yapmışlardır. Ayrıca sûfiler muhabbeti, îsâr olarak da tanımlanmıştır. Çünkü seven kişi, sevdiği için kendi rahatından, huzurundan, malından ve hatta yeri geldiğinde canından bile vazgeçebilir. Bu sebeple sevgi için yapılan îsâr, malla yapılan îsârdan daha üstün ve faziletli olarak görülmüştür.⁶⁹⁶

Sûfiler, cûd kavramında da bahsettiğimiz üzere îsârı cömertliğin en yüksek derecesi olarak görmüşlerdir. Genel olarak îsârı “Maddî ve mânevî hiçbir karşılık beklemeden sadece Allah’ın rızâsını ve sevgisini kazanmak amacıyla diğer insanları kendi nefislerine tercih ederek başkalarının haklarını kendi haklarından önce tutmak.” olarak anlamlandırmışlardır.

Sülemî’ye (ö. 412/1021) göre îsâr sahibi olan kişi, herhangi bir çıkar amacı gütmeyen, varlık ve yokluk döneminde hiçbir şikâyetle bulunmadan huzur içerisinde başkalarını kendisine tercih edebilen kişidir. Böylelikle başkalarını kendisine tercih eden kişinin affetme, merhamet etme, şefkat gösterme ve kötülük yapana iyilik yapma gibi davranışları da gelişme gösterir. Bunun sonucunda da birey mânevî fakirliğini elde eder.⁶⁹⁷

Ayrıca sûfiler, îsârı üç dereceye ayırmışlardır. Bunlardan birincisi başkalarını kendi nefisine tercih etmek, ikincisi Allah’ın rızâsını başka insanların rızâsından önce tutmak, îsârın en üstünü olan sonuncusuysa kişinin îsârından gâib olarak ve her şeyden vazgeçerek Allah’ı tercih etmesidir.⁶⁹⁸

Sûfî birey, îsâr duygusuyla kıskançlık ve haset duygusunu kalbinden çıkarır.⁶⁹⁹ Nefsini kontrol altına alarak kendini geri plana atar ve başkalarına öncelik verir. Yaptığı her şeyi hiçbir karşılık beklemeden sadece Rabbinin rızâsını ve sevgisini umarak yapar. Böylelikle maddî hazlar peşinde koşmaktan kurtulan kişi, mânevî hürriyetini elde etmeye yönelir.⁷⁰⁰

Îsârla kişi, maddeye ve dünyaya bağımlı ve köle olmaktan kurtulur. Elinde olmayan şeyler için hayıflanmaz ve üzülmez. O’nun için Allah’tan başka her şey

⁶⁹⁵ Cürcânî, *Ta’rifât*, 46.

⁶⁹⁶ Çağrıncı, “İsâr”, 491.

⁶⁹⁷ Işıtan, *Sûfî Psikolojisi*, 149-153.

⁶⁹⁸ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 488-489.

⁶⁹⁹ Işıtan, *Sûfî Davranış*, 164-165.

⁷⁰⁰ Işıtan, *Sûfî Davranış*, 179-180.

önemsizleşir ve değerini kaybeder. Seyrû sülûkun başlangıcında “Her konuda diğer insanları kendine tercih etmek.” şeklinde anlaşılan îsâr kavramı bu yolculuğun sonunda “Bütün varlıkları görmeyerek sadece Allah’ı tercih etmek.” şeklinde anlaşılır ve sâlik olan kimseyi benliğinden, kötü sıfat ve fiillerinden arındırarak ve eşyanın, maddiyatın ve dünyanın köleliğinden kurtararak mânevî hürriyetine kavuşturur.

Seyrû sülûkta kişinin mânevî hürriyetini elde etmesi için önemli olan kavramlardan birisi de ihsandır. Şimdi “ihsan” konusuna geçebiliriz.

2.2.13. İhsan

İhsan kelime olarak “İyilik yapma, güzel ve iyi davranma, bağışlama, ikram etme.”, terim olarak “Kişinin bütün insanlara karşı sevgi ve saygı çerçevesi içerisinde davranması ve kişinin kendisini Allah’ın huzurunda hissederek Allah’ı görüyormuş gibi ibadetlerini yapması.”⁷⁰¹ ve “İnsanın Allah’a, bütün insanlara ve tabiata karşı görevlerinde belirlenen asgari farz ölçüsünün ötesine geçip gönülden severek ve isteyerek kulluğun, özverinin ve erdemin en yüksek seviyesine ulaşması.”⁷⁰² anlamlarına gelmektedir.

Kur’an’da “ihsan” kavramı hem Allah’a hem de insana nispet edilerek birçok âyet ve hadislerde geçmektedir. İhsan Allah’a nispet edildiğinde Allah’ın kusursuz yaratıcılığını, kullarına lütufkârlılığını ve cömertliğini ifade etmektedir. İnsana nispet edildiğindeyse yapılan işi, kendisini Allah’ın huzurunda hissederek en güzel şekilde yapmasını ve kişinin diğer insanlar karşısındaki sevgiye dayalı özverili tutumunu ifade etmektedir.⁷⁰³ “İhsan, Allah’ı görür gibi kulluk etmendir. Sen O’nu göremesen de o seni görür.”⁷⁰⁴ hadisi de ihsanla ilgili hadislerin en meşhurdur. Bu hadisten maksat kişinin, Allah’ı görmesi değil, Allah’ın her şeyi görüyor olması düşüncesiyle kişinin, kendisini Allah’ın huzurunda hissederek ibadetlerine, davranışlarına, hâl ve hareketlerine dikkat etmesidir.

Cürcânî (ö. 816/1413) ihsanı “Basiret nuruyla bütün isim ve sıfatlarıyla Hakk’ı müşahede ederek O’na karşı kulluğu tam anlamıyla yerine getirmek.” şeklinde tanımlamıştır. Yalnız buradaki “görmek” gerçek mânâda insanın, beşerî gözüyle

⁷⁰¹ Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, 161.

⁷⁰² Mustafa Çağrı, “İhsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21:545.

⁷⁰³ Çağrı, “İhsan”, 545.

⁷⁰⁴ Buhârî, *İmân*, 37; Müslim, *İmân*, 1.

görmesi gibi değildir. Kişi, müşahede makamında değil de ruh makamında olan Hakk'ı sıfatlarının perdeleri arkasından müşahede etmektedir.⁷⁰⁵

Tasavvuf erbâbına göre Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmek ihsanın en düşük derecesi,⁷⁰⁶ riyâ karıştırmadan sadece Allah'ın rızâ ve sevgisini umarak yapılan ibadetlerde basiret nuruyla ulûhiyyet mertebesini müşahede etmek de ihsanın en yüksek derecesi olarak görülmüştür.⁷⁰⁷ Ayrıca ihsanı üç mertebeye ayırmışlardır. İlk mertebesi hâli saflaştırıcı, azmi güçlendiren ve bilgiye ulaştırıcı "niyette ihsan"dır. İkinci mertebesi mesafe kat ederek, yol olarak ve hâlleri gözeterek "hâllerde ihsan"dır. Üçüncü mertebesi ise sınırsız gayret ederek kesintisiz bir müşahedenin devam etmesiyle Hakk'a vuslata devam ettiren "vakitte ihsan"dır.⁷⁰⁸

Genel olarak sûfiler, kişinin bütün mahlûkatın köleliğinden sıyrılıp ihsan mertebesine ulaşarak sadece Allah'a kul olması, ihsan ve lütuf sahibi olarak sadece Allah'ı bilmesi, O'na yönelmesi ve O'nu sevmesi gerektiğini düşünmüşlerdir.⁷⁰⁹ Kişi, Hakk'ın dışındaki her şeyden sıyrılarak ilâhî sıfatlarla bezendikten sonra sadece Rabbini müşahede ederek kendisini görmekten gâib olursa ihsan mertebesine ulaşmış olur. İhsan sahibi olan kul, Allah'ın isim ve sıfatlarını mülâhaza ederek her durumda O'nun huzurundaymış gibi hareket eder.⁷¹⁰ Böylece kişi, kalbindeki duygu ve düşünceleri gözlemleyerek Allah'ın rızâsına uymayanları kalbinden çıkarır ve Allah'ın rızâsına uygun olanlara yönelir. Bu şekilde kalbini nefsinin ve şeytanın kötü istek ve arzularından korumuş olur. Kalbini ruhuna yönlendirerek hakikatleri müşahede etme imkânına sahip olur.⁷¹¹ Böylece seyrü sülûkun bütün aşamalarını layıkıyla tamamlayarak mânevî hürriyetini elde eder ve Rabbine kavuşmasına engel olan bütün perdeleri aradan kaldırır.⁷¹²

İhsan mertebesine erişen kişi öfke, aşırılık, açgözlülük, riyâ ve kibir gibi kötü sıfatlardan sıyrılarak affetme, hoşgörü, sabır ve tevâzu' gibi güzel sıfatlarla bezenir. Allah dışındaki her şeyin köleliğinden kurtularak kendisini sadece Rabbine adar. Rabbi dışındaki her şey kendisi için gâib olur. Sâlik, seyrü sülûkta geçmesi gereken bütün

⁷⁰⁵ Cürcânî, *Ta'rifât*, 14.

⁷⁰⁶ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 459.

⁷⁰⁷ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 463.

⁷⁰⁸ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 461.

⁷⁰⁹ Çağrı, "İhsan", 545.

⁷¹⁰ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 461-463.

⁷¹¹ Işıtan, *Süfi Davranış*, 72-73.

⁷¹² Işıtan, *Süfi Davranış*, 76-77.

mertebeleri lâııkıyla geçerek mânevî hürriyetini elde eder ve vuslata ermek istediği Rabbine kavuşur.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz kavramlar sâlikin, nefsinı kötü duygu ve düşüncelerden arındırıp iyi ve güzel huylarla donatarak mânevî hürriyetini elde etmek için çıktığı yolculuğunu layıkıyla tamamlamasına yardımcı olmaktadır.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'de açık bir şekilde ifade edildiği üzere Allah Teâlâ, insanı tabiat âleminde halifesi yâni temsilcisi olarak yaratmıştır. Yaratılmış olan bütün mahlûkatı da insanın emrine vermiştir. Diğer mahlûkattan üstün ve farklı olarak yaratılan insanın, en ayırt edici iki özelliği de akıllı ve hür bir iradeye sahip olmasıdır. Bu sebeple insana Allah tarafından bahşedilmiş olan hürriyetin varlığını inkâr etmek insanın yaratılışının amacıyla çelişmektedir.

Özgürlük, geçmişten günümüze insanlık tarihi boyunca elde edilmesi ve korunması için çaba harcanan en önemli değerlerden birisi olarak görülmüştür. İnsanlar, buldukları çağa, yaşadıkları coğrafyaya ve aile yapılarına göre çeşitli özgürlük tanımları yapmışlardır. Özgürlük anlayışı genelde kişiden kişiye ve toplumdan topluma değişebilen maddî ve mânevî boyutları olan göreceli bir kavramdır. Günümüzdeyse bedensel arzu ve istekleri tatmin ederek mutluluğu elde etmeyi amaçlayan ve maddî hazlara dayandırılan sınırsız bir özgürlük anlayışı ön plana çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Dinî ve mânevî yaşamsa maddî ve bedensel arzu, istek ve hazların belirli bir çerçevede etrafında sınırlandırıldığı zaman kişinin, özgürlüğünü elde edebileceği görüşünü ön plana çıkarmaya çalışmaktadır. Nefsânî ve şeytânî arzu ve isteklerinden kurtularak kula kulluk etmeyip sadece Yaratıcısına kulluk eden ve mücadele ederek kendi ihtiyaçlarını kendisi giderebilen kişi, özgürlüğünü elde etmiş kabul edilmektedir. Buradan insanın, her istediğini sınırsız bir şekilde hiçbir kural ve kaideye uymadan yapabilmesi gibi bir algının özgürlük olarak anlaşılması gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Çünkü bir insanın hürriyeti diğer insanların hürriyetiyle bir aradadır. Başkasının hürriyetine engel olma durumunun meydana geldiği bir yerde diğer insanların hürriyeti son bulmaktadır. O zaman sınırsız bir özgürlük anlayışından söz etmek pek mümkün görülmemektedir. Her insanın, hürriyetini rahat ve huzurlu bir biçimde yaşayabilmesi için sınırlandırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Dinî ve mânevî yönden özgürlük, “İnsanın, kendi seçimiyle yapmak istediklerini başka insanların hayatını yaşama şekline müdahale etmeden gerçekleştirerek hayatını istediği yönde ve mahremiyetini de başka insanlardan koruyarak şekillendirebilmesidir.” denilebilir. Bir insanın, özgür iradesiyle kendi

benliğinin farkına vararak niteliklerini kendisi ve başka insanların mutluluğunu ve hürriyetini gözeterek kullanabilmesi o insanın mânevî benlik gelişimini hür bir iradeyle tamamlayabilmesi için önemlidir.

Günümüzde insanların çoğunluğunun hürriyet anlayışına baktığımızda Batı düşüncesinin ortaya atmış olduğu akımların yoğun bir etkisinin olduğu görülmektedir. Çoğu insan, kendi kültürleri, gelenekleri ve görenekleri, dinî algıları ve ahlâkî değerleri gibi birçok değerden uzaklaşarak özgürlük adı altında birbirlerinin haklarını ve özgürlüklerini çiğnemekte, birbirleriyle savaşmakta, birbirlerini kırıp dökmekte hatta öldürebilmektedirler. Böylelikle insanlar arasındaki ilişkiler, toplumsal düzen ve ahlâkî anlayışlar gibi değerler bozulmaktadır. Bunun sonucunda da başkalarını düşünmeyen ve kimseye değer vermeyen bencil ve maddî açıdan kendilerini ve diğer insanları sömürerek mâneviyalarını yok eden ve adeta bir robot konumuna düşürülen tüketici zihniyetlere sahip insanlar ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde dinî değerlerden, ahlâkî yapılardan ve mâneviyattan uzaklaşarak özgürleştiklerini düşünen insanlar, daha mutlu, güvenli ve huzurlu bir dünyaya kavuşabileceklerini ümit ederken aksine daha mutsuz, korku dolu ve kimsenin kimseye güven duymadığı yalnız bir dünyayla karşılaşmaktadırlar. Özgürlüklerini kısıtlayacak ya da yok edecek korkusuyla bir Yaratıcıya bağlanmaktan korkanlar, ister istemez başka insanların oluşturmuş oldukları fikirlere bağlanarak kendilerini köle durumuna düşürmektedirler.

Buna karşılık İslâm'ın ve İslâmî bir ilmî disiplin olan sûfî geleneğin ortaya koymuş olduğu hürriyet anlayışıysa insanlar arası ilişkileri kuvvetlendiren, birbirlerinin düşüncelerine ve haklarına saygı duyan, toplumu barış ve huzur içerisinde düzene koyan, insanları maddiyatçı anlayışın sömürsünden uzaklaştırarak mânevî açıdan rahatlatan, huzurlu, mutlu, insanların birbirine güven duyduğu ve hiçbir zaman yalnız hissetmediği mânevî ve ahlâkî değerlere önem veren bir yapıyı ortaya koymaktadır. Tasavvufî geleneğin hürriyet anlayışının, insanları günümüzde özgürlük adı altında maddî ve mânevî her alanda sömürmeyi amaçlayan anlayıştan kurtararak ve onları maddî ve mânevî her yönden ele alarak onların kişilik gelişimlerini İslâm'ın istediği şekilde tamamlamalarını amaçladığı sonucuna ulaşılabilir.

Buradan insanın hürriyetine engel olduğu düşüncesiyle insanların uzaklaştırılmak istendiği dinî düşüncenin ve mânevî yaşamın, aslında insanın elinden hürriyetini almadığı, aksine bütün insanların bir arada mutlu, huzurlu ve saygı

çerçevesi içerisinde yaşaması için sınırları belli çerçevelerle çizilmiş bir hürriyet anlayışının insanlara verildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Günümüzde insanların, elde etmek istediği sınırsız hürriyet anlayışının da aslında başka insanların hürriyetine, mutluluğuna ve huzuruna engel olduğu açık bir şekilde görülebilmektedir. İslâm'ın ve mânevî yaşamın öngörmüş olduğu hürriyet anlayışının daha özgürlükçü, müsamahakâr, yenilikçi ve esnek olduğu söylenebilir.

Tasavvufî gelenekte vahiyden ilham alan insanın, daha geniş alanlara bakarak mânevî benlik gelişimini tamamlayıp mânevî hürriyetini elde etmesi için, tutum ve davranışlarına önem verilmiştir. İnsanın tutum ve davranışlarını dünyevî, nefsanî ve şeytanî kötü istek, arzu, hevâ ve heves gibi şeylerden uzaklaştırarak ve İslâm'ın belirlediği çerçevede düzenleyerek mânevî hürriyete ulaşmak için belli başlı usuller ve kurallar ortaya koymuşlardır.

Tasavvufî gelenekte kendi hür iradesiyle seyrü sülûk yoluna girerek mânevî hürriyetini elde etmek isteyen sûfî birey, bu amaçla yol göstericisi olarak mürşit benimsediği kişinin kendisine vermiş olduğu vazifeleri eksiksiz bir şekilde yerine getirmesi gerekmektedir. Sûfî birey dünyevî, nefsanî ve şeytanî her türlü duygu ve düşüncelerle mücadele ederek mürşidinin kendisine verdiği her görevi eksiksiz yerine getirdiğinde, belirli makam ve hâllere ulaşarak mânevî hürriyetine adım adım yaklaşmaktadır. Böylelikle mânevî yaşam tarzını maddî yaşam tarzına tercih eden sûfînin kalbinden, bedensel arzu, istek ve hazlar çıkararak yerine mânevî duygu ve düşünceler yerleşmektedir. Bu şekilde kalp dönüşümü sağlanarak mâsivânın bütün yüklerinden ve köleliğinden arınıp mânevî hürriyetini elde eden sûfî, ruhu yaratıldığı zaman diliminde Rabbine söz verdiği haline dönerek esas vatanına ulaşır ve çok sevdiği Rabbine kavuşmuş olur.

Sonuç olarak tasavvufî gelenek, beden içerisine hapsedilmiş olan ruhun mânevî hürriyetini elde etmesi amacıyla öne sürmüş olduğu seyrü sülûk düşüncesiyle, günümüzde birçok insanın özgürlük adı altında karşılaşmış olduğu doyumsuzluk, mutsuzluk, güvensizlik, korku, yalnızlık, sömürme, dışlama, yargılama, hükmetme ve ötekileştirme gibi birçok duygu ve düşünceyi bir nevî tedavi ederek yerine güven, mutluluk ve huzur gibi duygu ve düşünceleri yerleştirerek maddiyatçılıkla daraltılan bu duygu ve düşünceleri mâneviyâtla genişletmeye çalışmaktadır diyebiliriz. Bu sayede benliğinin farkına varıp nefsi ve şeytanla girdiği zorlu mücadeleden kendisini terbiye

ederek mânevî benlik gelişimini tamamlayan sûfi birey, özgürlüğüne engel olan her türlü şeyin köleliğinden kurtularak hürriyetini elde etmiş olur.

Sûfi geleneğin Kur'an ve sünnete dayanarak ortaya koymuş olduğu "mânevî hürriyet anlayışı" konusunda insanların daha fazla bilinçlendirilmesi için kitap, tez, makale, seminer ve konferans gibi çalışmaların artırılması gerekmektedir. Özellikle İmam-Hatip Liseleri, İslâmî İlimler ve İlâhiyat Fakültelerinde okutulan tasavvuf kitaplarında, birçok tasavvufî kavram üzerinde durulmasına rağmen hürriyet kavramı geri plana atılmaktadır. Hürriyet kavramının da bu kitaplar içerisine eklenerek toplumun bu konuda bilinçlenmesi için önemli bir adım atılabilir. Çünkü toplumun bu konuda bilinçlendirilebilmesi, öncelikle toplumu bilinçlendirmek için yetiştirilecek insanların bilinçlendirilmesiyle olur. Bu şekilde istenilen amaca daha kolay bir şekilde ulaşılarak insanların uzaklaşmakta olduğu dinî ve mânevî değerlere daha sıkı sarılması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Afîfî, Ebu'l-Alâ. *Tasavvuf İslam'da Mânevî Hayat*. Tercüme eden Ekrem Demirli ve Abdullah Kartal. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.
- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Savaş Yayınları, 1984.
- Akgün, Elif. “Ortaçağ'da Özgürlük Arayışı”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/8 (Temmuz 2013): 120-134.
- Akot, Bülent. “İslam Ahlâkıyla Ahlâklanmanın İmkânı Üzerine”. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 (Aralık 2015): 47-60.
- Albayrak, Kâzım. “Batı'nın ve İslam'ın Hürriyet Anlayışına Bakış Farkı”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Working Paper Series* (Mayıs 2018): 1-9.
- Ateş, Süleyman. “İhlâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 535-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aydın, Mehmet. “Mevlânâ'da İrade Hürriyeti”. *Selçuk Üniversitesi 2. Milli Mevlânâ Kongresi*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1987), 91-99.
- Aydoğan, İsmail. “Doğu-Batı Paradigması Bağlamında Değer ve Eğitimi”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/1 (Ocak 2016): 1-8.
- Başgil, Ali Fuad. *Demokrasi Yolunda*. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1961.
- Berman, Marshall. *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. Çeviren Ümit Altuğ ve Bülent Peker. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Muvazzah İlmi Kelam -Açıklamalı İlm-i Kelam Dersleri-*. İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2015.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Bülbül, Kudret. “Özgürlük Kavramı ve Modern İdeolojilerin Özgürlük Anlayışları”. *Eskiyeni Dergisi* /20 (Şubat 2011): 31-45.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005.

- Cevizci, Ahmet. *Felsefenin Kısa Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Ceyhan, Semih. “Zühd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 530-533. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Cilalı, Osman. “Dua”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 529-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *Ta’rifât (Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü)*. Tercüme eden Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çağrııcı, Mustafa. “Cömertlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8: 72-73. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çağrııcı, Mustafa. “Hayâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16: 554-555. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Çağrııcı, Mustafa. “Hürriyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18: 502-505. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Çağrııcı, Mustafa. “İhsan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 544-546. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çağrııcı, Mustafa. “İsâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 490-491. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çağrııcı, Mustafa. “Kanaat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 289-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çağrııcı, Mustafa. “Merhamet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29: 184-185. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Çağrııcı, Mustafa. “Sabır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 337-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çağrııcı, Mustafa. “Sıdk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37: 98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çağrııcı, Mustafa. “Tevâzu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40: 583-585. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

- Çağrııcı, Mustafa. “Tevekkül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çağrııcı, Mustafa ve Süleyman Uludağ. “İstikâmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 348-349. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çuhadar, Cengiz “Hürriyet Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2007): 131-150.
- Çuhadar, Cengiz. “Necati Öner’de Hürriyet Anlayışı”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2000.
- Dedeoğlu, S. Gözde. “Özgürlük, Mahremiyet ve Demokrasinin Değeri ve Bilişim Toplumunda Maruz Kaldığı Tehditler”. *Journal of Yaşar University* 9/34 (Haziran 2014): 5887-5897.
- Demir, Ömer ve Mustafa Acar. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları, 1997.
- Deniz, Gürbüz. “İnsan Hürriyeti”. *Eskiyeini Anadolu İlahiyat Akademisi Dergisi* /28 (Mayıs 2014): 171-176.
- Doğan, Sedat. “Tanzimat Dönemi Türk Düşüncesinde Hürriyet Anlayışı”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014.
- Düzgün, Şaban Ali, ed. *Kelam El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Elibol, Saadettin. *Felsefe Konuşmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.
- Erem, Fâruk. *Hürriyet ve Suç*. Ankara: Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, 1952.
- Erginli, Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Erginli, Zafer. “Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünya Algısına Toplu Bir Bakış”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (Haziran 2006): 13-76.
- Fromm, Erich. *Özgürlükten Kaçış*. Çeviren Selçuk Budak. İstanbul: Öteki Yayınları, 1999.

Fromm, Erich. *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*. Çeviren Necla Arat. İstanbul: Say Yayınları, 2004.

Gölcük, Şerafettin. “İnsan ve Kaderi”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Ocak 1986): 13-50.

Güriz, Adnan. “İrade Hürriyeti”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 22/1 (Mayıs 1966): 635-673.

Hobbes, Thomas. *Leviathan*. Çeviren Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.

Işıtan, İbrahim. “Halvetiyye Geleneğine ve Bir Halvetiyye Şeyhi Olan Sofyalı Bâli Efendi’ye Göre Sülûkun Yedi Evresi (Atvâr-ı Seb’a)”. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 4/7 (Ocak-Haziran 2011): 89-113.

Işıtan, İbrahim. “Kuşadalı İbrahim Halvetî’ye Göre Mânevî Şahsiyet Gelişimi”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırması Dergisi* 5/6 (Nisan 2016): 1698-1715.

Işıtan, İbrahim. “Mustafa Kemaleddin Bekrî’ye Göre Sûfî Benlik Gelişimi”. *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 4/1 (Mart 2015): 19-50.

Işıtan, İbrahim. “Sûfî Özgürlük Algısının Gençliğin Mânevî Kişilik Gelişimine Katkıları”. *Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri İçinde*. Abdullah İnce tarafından düzenlendi. (Sakarya: Ensar Neşriyat, 2016), 319-334.

Işıtan, İbrahim. *Sûfî Davranış –Sûfî Perspektife Göre Mânevî Davranış Gelişimi-*. İstanbul: Divan Kitap, 2020.

Işıtan, İbrahim. *Sûfî Psikolojisi ve Sülemî’ye Göre Sûfî Benlik Dönüşümü*. İstanbul: Divan Kitap, 2014.

İbn Manzur. *Lisânü’l-Arab*. Beyrut: Darü’s-Sadr Yayınları, 1990.

İsfahânî, Râğıb. *Müfredat -Kur’an Kavramları Sözlüğü-*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.

Kapani, Münci. *Kamu Hürriyetleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1981.

- Kaplan, Yusuf. “Dijital Medya ve Özgürlük Problemi”. *Trt Akademi* 1/2 (Temmuz 2016): 658-680.
- Kelâbâzî, Ebubekir Muhammed b. İshak Buhârî. *Ta'arruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*. Hazırlayan Süleyman Uludağ. İstanbul, Dergâh Yayınları, 2019.
- Korlaelçi, Murtaza. “Prof. Dr. Necati Öner’in Hürriyet Anlayışı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40/1 (Aralık 1999): 45-78.
- Kök, Mustafa. “İnsan Hürriyeti, İslam ve Çalışma Üzerine Bir Deneme”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /1 (Ocak-Haziran 2003): 85-92.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *er-Risâle (Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi)*. Hazırlayan Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Kutluer, İlhan. “Pozitivizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34: 335-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Küçük, Osman Nuri. *Fîhi Mâ Fîh Ekseninde Mevlânâ'nın Tasavvufî Görüşleri*. Konya: Rûmî Yayınları, 2006.
- Küçükkaya, M. Askeri. “Ahmet Yesevî’de Hürriyet Kavramı”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/16 (Temmuz-Aralık 2006): 121-133.
- Küçükşahin, Tevfik Can. “Muhammed İkbâl’de Benliğin Hürriyeti”. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2012.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed. *Kitabü't-Tevhid -Açıklamalı Tercüme-*. Tercüme eden Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Mavil, Kılıç Aslan. “Güncel Kader Tartışmalarına Bir Katkı”. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/2 (Eylül 2016): 408-442.
- Mill, John Stuart. *Hürriyet*. Çeviren Mehmet Osman Dostel. İstanbul: MEB Yayınları, 1997.
- Montesquieu. *Kanunların Ruhu*. Çeviren Fehmi Baldaş. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.

Müminov, Kâsım. “Nikolay Berdyayev ve Sartre Felsefesinde Kişilik ve Özgürlük Problemi”. *Dinî Araştırmalar Dergisi* 19/48 (Ocak-Haziran 2016): 9-24.

Mürteza, Şerif. *Cebir ve Kader Kısacasında İnsan Özgürlüğü*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2012.

Ocak, Hasan. “Hürriyet Problemi Bağlamında İnsan Fiillerindeki Temel Dinamiklerin Fârâbî Felsefesindeki Yeri”. *Beytülhikme An International Journal of Philosophy* 2/1 (Haziran 2012): 45-74.

Önen, Ergun. “Geçmişten Günümüze Özgürlük”. *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1/1-2 (2002): 114-126.

Öngören, Reşat. “Zikir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 409-412. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Öner, Necati. *İnsan Hürriyeti*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1982.

Özdemir, Fatma Ruveyda. “Özgürlük Tanımları ve İslam Düşüncesinde Özgürlüğün Nasıllığı”. Yüksek Lisan Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2012.

Özden, Mustafa. “İslam’da İnsan ve İnanç Hürriyeti”. *Bartın Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 4/7 (Haziran 2017): 9-24.

Özerdem, Hilal. “Mesnevî’de Özgürlük Tasavvuru ve Etkileri”. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2019.

Özketen, Şerife. “Kelam Ekolleri ve Varoluşçuluk bağlamında İnsan Özgürlüğü”. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2017.

Özköse, Kadir, ed. *Tasavvuf El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.

Özler, Mevlüt. *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti - Cüveynî Eksenli Bir Tetkik*. İstanbul: Nun Yayınları, 1997.

Parladır, Selahattin. “İslam’da Dua”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 530-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Rosenthal, Franz. *İslam’da Özgürlük Kavramı*. Çeviren Vecdi Akyüz. İstanbul, Ayışığı Yayınları, 2000.

- Sayın, Esmâ. “Tasavvuf Kültüründeki Ubûdiyyet, Muhabbet ve Hürriyet Arasındaki İlişki”. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 8/16 (2013): 85-94.
- Sekman, Aziz. “Kant’ın Ahlak Delili”. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 3/2 (Aralık 2017): 58-61.
- Serinsu, Ahmet Nedim, ed. *Dini Terimler sözlüğü*. Ankara: MEB Yayınları, 2009.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma’ (İslam Tasavvufu)*. Hazırlayan Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Sühreverdî, Şihâbüddîn. *Avârifü’l-Meârif (Gerçek Tasavvuf)*. Tercüme eden Dilaver Selvi. İstanbul, Semerkand Yayınları, 2010.
- Süt, Abdulnasır. “Özgürlük Bağlamında İslam Akli ve Batı Akli Üzerine”. *E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/1 (Nisan 2016): 54-73.
- Şahin, Eyüp. “İslam Felsefesi Geleneğinde Özgürlük Düşüncesi Üzerine”. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Ocak 2009): 121-130.
- Şerif, Mian Muhammed. *İslam Düşüncesi Tarihi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1990.
- Tanci, Muhammed b. Tavit. “İslam’da Hürriyet”. *E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 4/1 (Nisan, 2011): 403-408.
- Tanrıverdi, Hasan. “İlâhî İlim-İnsan Hürriyeti İlişkisi”. *Dinî Araştırmalar Dergisi* 19/50 (Temmuz-Aralık 2016): 79-102.
- Tekin, Sebatullah. “Modern Dünyanın Özgürlük Yanılsaması”. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2010.
- Topaloğlu, Aydın. “Materyalizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 137-140. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Topaloğlu, Bekir. “Tövbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 279-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Topaloğlu, Bekir ve Hayrettin Karaman. *Arapça Türkçe Yeni Kamus*. İstanbul: Elif Ofset, 1980.

Türer, Osman. “Hürriyet Kavramının Tasavvufi Boyutu”. *EKEV Akademi Dergisi* 1/2 (Mayıs 1998): 87-95.

Uludağ, Süleyman. “Aşk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4: 11-17. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Uludağ, Süleyman. “Fakr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 132-134. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Uludağ, Süleyman. “Muhabbet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 386-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Uludağ, Süleyman. “Rızâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 56-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Uludağ, Süleyman. “Tasavvufta Dua Anlayışı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 535-536. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Uludağ, Süleyman. “Tasavvufta Tevekkül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 3-4. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Uludağ, Süleyman. “Tasavvufta Tövbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 284-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Uludağ, Süleyman. “Vera”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 49-50. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Uysal, Muhittin. “Dünyayı Yeren Asılsız Haberler, Tasavvuf ve İslam”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12 (Ocak 2001): 89-122.

Yalın, Salih. “Ahmet Hamdi Akseki’de Ahlâkî Sorumluluk”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/38 (Haziran 2015): 209-225.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Bezm-i Elest”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6: 106-108. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Yayla, Atilla. *Liberalizm*. Ankara: Liberte Yayınları, 2002.

Yeprem, Mustafa Saim. *İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.

Yılmaz, Hasan Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.

Yılmaz, Hasan Kâmil. “Hürriyet”. *Altınoluk Dergisi* /142 (Aralık 1997): 5.

Yılmaz, Ömer. *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.

Yılmaz, Refik. “Mâtürîdî ve Cüveynî’ye Göre İnsan Özgürlüğü”. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.

ÖZGEÇMİŞ

28.10.1993 tarihinde Çankırı'da doğdu. 2011 yılında girmiş olduğu Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2016 yılında mezun oldu. 2017 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Hatay Reyhanlı Şehit Bilal Kurtoğlu İmam-Hatip Ortaokulu'na Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak atandı. Halen görevine devam etmektedir.